

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗЛЕПКО НАЗАР ІВАНОВИЧ

Гриф

Прим. № _____

УДК [346.7:336.71](477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРАОРДИНАРНІ ПЕРІОДИ В УКРАЇНІ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н.І.Злепко

Науковий керівник:

Задихайло Дмитро Вітольдович,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Зленко Н.І. Господарсько-правове забезпечення банківської діяльності в екстраординарні періоди в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2025.

Дисертація присвячена дослідженню особливостей господарсько-правового забезпечення банківської діяльності в екстраординарні періоди в Україні. В ній розглянуто історичні аспекти розвитку інституту екстраординарного правового режиму, надано визначення феномену екстраординарного правового режиму, проаналізовані спеціальні правові режими реалізації банківської діяльності за законодавством України та здійснено порівняльний аналіз відповідними режимами в зарубіжних країнах, обґрунтована суспільна необхідність інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності, досліджено господарсько-правові засоби та елементи спеціальних режимів банківської діяльності, сформульовані пропозиції та рекомендації для подальшого розвитку господарського та банківського законодавства з цих питань.

Екстраординарні періоди в економічному житті, як-от кризи або суспільні потрясіння, здатні значно вплинути на стабільність і цілісність економічної системи, часто потребуючи введення спеціальних правових режимів для захисту основних засад її функціонування. У таких умовах державне регулювання стає вирішальним засобом для утримання системи від руйнування: воно може посилити державний контроль, встановити додаткові обмеження, змінити порядок функціонування, та надати нові інструменти для швидкого реагування на загрози. Державна політика стає більш гнучкою, коригуючи стандартні алгоритми управління для підтримки найбільш вразливих галузей, використовуються диференційовані підходи, зокрема тимчасові заходи, які можуть швидко адаптуватися залежно від динаміки загроз. Таким чином, спеціальні правові режими дозволяють державі забезпечити функціональний

результат навіть у складних умовах, зберігаючи єдність системи і відповідаючи на кризові явища з мінімальними втратами для економіки та суспільства.

Автором обґрунтовано, що екстраординарні умови, що вимагають корекції функціонування державної системи, можна класифікувати за типом і джерелом загроз на: економічні (наприклад, фінансова криза), політичні (конфлікти або зміни влади), екологічні (стихійні лиха), соціальні (масові протести) та змішані типи (комбіновані загрози). Ступінь (масштаб) реагування держави формується залежно від рівня загрози. У відповідь на загрозу держава може вносити зміни в звичайний режим, зміщуючи акценти політики (як, наприклад, посилення фінансового нагляду в економічній кризі), або ж впроваджувати нові заходи через законодавчі акти. У критичних випадках держава запроваджує повноцінний екстраординарний правовий режим, який передбачає суттєві зміни в управлінських механізмах. Такий підхід дозволяє враховувати унікальні потреби, що виникають у кризових ситуаціях, і забезпечувати адаптивність державного регулювання.

Автором запропоновано авторське визначення екстраординарного правового режиму та досліджені його особливості. У дисертації екстраординарний правовий режим розглядається як особлива юридична конструкція, спрямована на забезпечення оперативного й ефективного реагування на надзвичайні ситуації, які загрожують суспільному порядку, державному суверенітету або економічній стабільності. Цей режим відрізняється від звичайного (ординарного) своїми метою, змістом і механізмом. Мета екстраординарного режиму полягає в збереженні та стабілізації суспільного порядку й захисті ключових функцій держави в умовах надзвичайної ситуації для подальшої трансформації в звичайний правовий режим. Зміст режиму охоплює комплекс спеціальних засобів державного регулювання, що дозволяють органам влади діяти в розширених або спрощених межах правового впливу. Це може включати надання особливих повноважень уряду або окремим державним установам, можливість застосування обмежень прав громадян та створення інструментів для адаптації законодавчої бази під нові обставини. Механізм введення та реалізації режиму визначається через: чіткий суб'єктний склад, порядок і підстави введення й скасування, додаткові реєстраційні та дозвільні процедури тощо. Таким чином,

екстраординарний режим складає комплексну правову основу для оперативного управління в надзвичайних ситуаціях, передбачаючи всі необхідні аспекти для швидкого переходу від звичайного до кризового управління.

Автор доводить, що екстраординарні правові режими в банківській діяльності повинні спиратися на принцип законності, щоб забезпечити належний правовий порядок у кризових умовах. Це означає, що органи влади, зокрема Національний банк України (НБУ), мають діяти виключно в рамках, передбачених Конституцією та законами України. Відповідно регламентація його імперативних функцій повинна бути на підставі закону, в межах наданих повноважень та у законодавчо визначений спосіб, оскільки чітке юридичне закріплення спеціальних повноважень дозволяє уникнути свавілля, а також гарантує можливість прогнозування суб'єктами правовідносин своєї поведінки в умовах екстраординарної ситуації.

Автором визначено, що екстраординарний правовий режим у банківській сфері обґрунтований тим, що звичайні механізми реагування можуть виявитися недостатніми для стабілізації системи під час серйозних економічних криз, валютних коливань або загроз для фінансової стабільності. У таких випадках особлива роль відводиться регулятору (НБУ), який повинен оперативно реагувати на загрози економічній стабільності. Для досягнення цілей даного регулювання державні заходи можуть включати обмеження операцій, посилення контролю над банківськими процесами тощо.

У дисертації умотивовано, що тріада екстраординарного правового режиму (мета, зміст, і механізм) в банківській сфері розкриває ключові аспекти його застосування для підтримки фінансової стійкості в кризових ситуаціях та має свої галузеві та функціональні особливості у зв'язку із специфікою правового регулювання. Мета – стабілізація банківської системи. Зміст – комплекс заходів, що включають спеціальні інструменти державного впливу (наприклад посилення контролю за ліквідністю та прозорістю банківських операцій). Механізм у контексті банківської сфери означає регламентацію повноважень державних установ, особливо НБУ, для забезпечення контролю і реагування в рамках, встановлених законодавством.

При управлінні банківською діяльністю в кризових умовах цілеспрямований вплив держави та регуляторних органів може охоплювати такі ключові параметри: кредитування (запровадження заходів для пом'якшення умов кредитування чи тимчасового призупинення певних кредитних продуктів), депозити (державні гарантії на депозити або обмеження зняття коштів), банківський капітал (підняття вимог до мінімального розміру капіталу, а також резервування), адміністративні заходи НБУ, умови реєстрації (підвищення вимог до нових учасників банківського сектору та діючих установ).

Автором отримані нові результати щодо передумов класифікації господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності залежно від мети спеціального режиму, яка реалізовується через адаптацію регуляторних заходів до конкретного типу кризової ситуації, що забезпечує ефективне реагування на різні загрози. Види кризових періодів (економічні, фінансові, політичні тощо) мають власні особливості й ризики, тому класифікація дозволяє обрати найбільш відповідні інструменти — наприклад, пруденційний нагляд, посилене резервування, обмеження на операції або захист депозитів — для забезпечення стабільності банківської системи в кожному конкретному випадку.

Сформульовані в дисертації напрацювання, узагальнення та висновки мають як теоретичне, так і практичне значення та можуть бути використані: в правотворчій діяльності — для внесення відповідних змін до банківського законодавства та можливості кодифікації законодавства у сфері спеціальних правових режимів; у правозастосовній діяльності — для практичної допомоги при розгляді господарськими судами України спорів за позовами юридичних осіб про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації; у навчальному процесі — при підготовці посібників та викладанні дисциплін «Господарське право», «Банківське право», «Правові режими господарювання в окремих галузях та секторах національної економіки», «Правові режими господарської діяльності в національній економіці»; у науково-дослідній діяльності — для подальшого дослідження особливостей як екстраординарних правових режимів в цілому, так і режимного регулювання банківської діяльності.

Ключові слова: спеціальний правовий режим, екстраординарний правовий режим, правовий режим воєнного стану, банківська діяльність, екстраординарне правове регулювання, господарсько-правові засоби та елементи спеціальних режимів банківської діяльності.

ABSTRACT

Nazar Zlepko. Economic and legal support of banking activities in extraordinary periods in Ukraine. - Qualification scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law." - Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2025.

The dissertation is devoted to the study of the peculiarities of economic and legal support of banking activities in extraordinary periods in Ukraine. The author examines the historical aspects of the development of the extraordinary legal regime institute, defines the phenomenon of extraordinary legal regime, analyzes special legal regimes for the implementation of banking activities under Ukrainian legislation and makes a comparative analysis of the relevant regimes in foreign countries, substantiates the social need to institutionalize the range of special legal regimes for banking activities, studies the economic and legal means and elements of special regimes for banking activities, formulates suggestions and recommendations for further development of economic and banking legislation in these issues.

Extraordinary periods in economic life, such as crises or social upheavals, can significantly affect the stability and integrity of the economic system, often requiring the introduction of special legal regimes to protect the basic principles of its functioning. In such circumstances, government regulation becomes a crucial tool to keep the system from collapsing: it can strengthen government control, impose additional restrictions, change the way of functioning, and provide new tools to respond quickly to threats. Public policy is becoming more flexible, adjusting standard management algorithms to support the most vulnerable sectors, and using differentiated approaches, including temporary measures that can be quickly adapted depending on the dynamics of threats. Thus, special legal regimes

allow the state to ensure a functional result even in difficult conditions, preserving the unity of the system and responding to crisis phenomena with minimal losses for the economy and society.

The author substantiates that extraordinary conditions requiring adjustment of the State system functioning can be classified by the type and source of threats into: economic (e.g., financial crisis), political (conflicts or changes of government), environmental (natural disasters), social (mass protests) and mixed types (combined threats). The degree (scale) of the state's response depends on the level of the threat. In response to a threat, the state may make changes to the normal regime, shifting policy emphasis (such as strengthening financial supervision in an economic crisis), or introduce new measures through legislation. In critical cases, the state introduces a full-fledged extraordinary legal regime, which involves significant changes in governance mechanisms. This approach allows to take into account the unique needs that arise in crisis situations and to ensure the adaptability of state regulation.

The author offers his own definition of the extraordinary legal regime and studies its features. The dissertation considers the extraordinary legal regime as a special legal construct aimed at ensuring prompt and effective response to emergencies that threaten public order, state sovereignty or economic stability. This regime differs from the regular (ordinary) regime in its purpose, content and mechanism. The purpose of the extraordinary regime is to preserve and stabilize public order and protect the key functions of the state in an emergency situation for further transformation into a regular legal regime. The content of the regime includes a set of special means of state regulation that allow the authorities to act within the expanded or simplified scope of legal influence. This may include the granting of special powers to the government or certain state institutions, the possibility of applying restrictions on the rights of citizens, and the creation of tools for adapting the legislative framework to new circumstances. The mechanism for introducing and implementing the regime is determined through: clear subject composition, procedure and grounds for introduction and cancellation, additional registration and permitting procedures, etc. Thus, the extraordinary regime constitutes a comprehensive legal basis for operational

management in emergency situations, predicting all the necessary aspects for a quick transition from normal to crisis management.

The author argues that extraordinary legal regimes in banking activities should be based on the principle of legality to ensure proper legal order in a crisis. This means that the authorities, in particular the National Bank of Ukraine (NBU), should act exclusively within the framework provided by the Constitution and laws of Ukraine. Accordingly, its imperative functions should be regulated on the basis of law, within the limits of the powers granted and in a legally defined manner, since clear legal consolidation of special powers allows avoiding arbitrariness and guarantees the possibility of predicting by the subjects of legal relations their behavior in an extraordinary situation.

The author determines that the extraordinary legal regime in the banking sector is justified by the fact that the usual response mechanisms may be insufficient to stabilize the system during serious economic crises, currency fluctuations or threats to financial stability. In such cases, the regulator (the NBU) has a special role to play, as it must respond promptly to threats to economic stability. To achieve the objectives of this regulation, government measures may include restrictions on operations, increased control over banking processes, etc.

This dissertation argues that the triad of the extraordinary legal regime (purpose, content, and mechanism) in the banking sector reveals the key aspects of its application to maintain financial stability in crisis situations and has its own sectoral and functional features due to the specifics of legal regulation. The goal is to stabilize the banking system. The content is a set of measures that includes special instruments of state influence (e.g., strengthening control over liquidity and transparency of banking operations). Mechanism in the context of the banking sector means the regulation of the powers of state institutions, especially the NBU, to ensure control and response within the framework established by law.

When managing banking activities in a crisis, the targeted influence of the state and regulatory authorities may cover the following key parameters: lending (introduction of measures to ease lending conditions or temporary suspension of certain loan products), deposits (state guarantees for deposits or restrictions on withdrawals), bank capital (raising

requirements for minimum amount of capital and reservations), administrative measures of the NBU, registration conditions (increasing requirements for new entrants to the banking sector and current institutions).

The author has obtained new results regarding the prerequisites for classification of economic and legal means of regulating banking activities depending on the purpose of the special regime, which is realized through adaptation of regulatory measures to a specific type of crisis situation, which ensures an effective response to various threats. The types of crisis periods (economic, financial, political, etc.) have their own peculiarities and risks, so the classification allows choosing the most appropriate tools - for example, prudential supervision, enhanced reserving, restrictions on operations or deposit protection - to ensure the stability of the banking system in each case.

The developments, generalizations and conclusions formulated in the dissertation are of both theoretical and practical importance and can be used in lawmaking activities to make appropriate changes to banking legislation and the possibility of codifying legislation in the field of special legal regimes; in law enforcement activities for practical assistance in the consideration by economic courts of Ukraine of disputes on claims of legal entities for compensation of damage caused by the armed aggression of the Russian Federation; in the educational process - in the preparation of textbooks and teaching of the disciplines "Economic Law", "Banking Law", "Legal regimes of economic activity in certain branches and sectors of the national economy", "Legal regimes of economic activity in the national economy"; in research and scientific activities - for further study of the peculiarities of both extraordinary legal regimes in general and regime regulation of banking activities.

Keywords: special legal regime, extraordinary legal regime, legal regime of martial law, banking activity, extraordinary legal regulation, economic and legal means and elements of special regimes of banking activity.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Злепко Н. І. Взаємодія банків та уряду в умовах застосування господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8(36). С 582–594. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-582-594](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-582-594) .
2. Злепко Н. І. Історичні аспекти виникнення, становлення і розвитку правового режиму воєнного стану в Україні. *Право.ua*. 2024. № 1. С. 19–26. URL: <https://doi.org/10.32782/law.ua.2024.1.3>.
3. Злепко Н. І. Особливості розгляду спорів за позовами юридичних осіб про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації. *Наше право*. 2024. № 1. С. 213–220. URL: <https://doi.org/10.32782/np.2024.1.28>.
4. Злепко Н. І. Проблема інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 4. С. 146–150. URL: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.4.30>.
5. Злепко Н. І. Спеціальні правові режими реалізації банківської діяльності за законодавством зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 267–271. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/64>.
6. Злепко Н. І. Зарубіжний досвід функціонування банківської системи в умовах екстраординарних правових режимів та способи його імплементації в Україні. *Право.ua*. 2024. № 3. С. 227–236. URL: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.5>.

Наукові праці які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Злепко Н. І. До питання про правові режими здійснення банківської діяльності в Україні: постановка проблеми. *Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства* : зб.тез наук. доп. і повідомл. XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. вчен., практикуюч. юристів, аспірантів та студентів (м. Харків, 18 листоп. 2023 р.). Харків, 2023. С. 283–287.
2. Злепко Н. І. До питання про функції господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності: аналіз проблеми. *Механізми забезпечення*

- розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : Матеріали II науково-практ. конф. (м. Полтава, 14–15 черв. 2024 р.). Одеса, 2024. С. 25–29.
3. Злепко Н. І. Особливості стягнення заборгованості по проблемних кредитах в умовах дії екстраординарних правових режимів. *Юридична весна: права людини в умовах воєнного стану* : зб. тез науково-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2024 р.). Харків, 2024. С. 97–101.
 4. Злепко Н. І. Роль національного банку України в умовах здійснення банківської діяльності у період дії військового стану в Україні. *Юридична осінь 2023 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих уч. та студентів (м. Харків, 17 листоп. 2023 р.). Харків, 2023. С. 255–260.
 5. Злепко Н. І. Функціонування банківської системи в період дії правових режимів воєнного та надзвичайного станів: основні відмінності. *«Теорія та практика сучасної юриспруденції» випуск I 2024 року* : Матеріали науково-практ. конф. (м. Харків, 25 трав. 2024 р.). Харків, 2024. С. 14–18.
 6. Zlepko N. The legal regime of martial law and the banking system of Ukraine. *Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами (м. Харків, 17 травня 2023 р.). Харків, 2023. Р. 284–287.
 7. Zlepko N. Theoretical insight on sanctioning foreign legal entities under ukraine's martial law. *Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців* : Матеріали 11 Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами (м. Харків, 17 квітня 2024 р.). Харків, 2024. Р. 338–343.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЕКСТРАОРДИНАРНІ ПЕРІОДИ В СУСПІЛЬНО-ПРАВОВОМУ ТА ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОМУ ВИМІРАХ	18
1.1. Екстраординарні правові режими в суспільно-економічному житті за законодавством України.....	18
1.2. Історичні аспекти виникнення, становлення і розвитку екстраординарних правових режимів в Україні	42
1.3. Екстраординарні періоди функціонування економічного життя, що вимагають спеціальних правових режимів господарювання.....	59
Висновки до розділу 1.....	80
РОЗДІЛ 2. ЕКСТРАОРДИНАРНІ ПЕРІОДИ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВОВІ РЕЖИМИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	82
2.1. Спеціальні правові режими провадження банківської діяльності за законодавством України.....	82
2.2. Міжнародний досвід провадження банківської діяльності в спеціальних правових режимах.	103
2.3. Суспільна необхідність інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності.....	121
Висновки до розділу 2.....	135
РОЗДІЛ 3. КОНСТРУЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	137
3.1. Базові господарсько-правові засоби та елементи спеціальних режимів банківської діяльності.....	137
3.2. Класифікація господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності.....	157
3.3. Нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності.....	176
Висновки до розділу 3.....	196

ВИСНОВКИ.....	199
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	203
ДОДАТОК.....	240

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- БМР – Банк міжнародних розрахунків
- ВВП – валовий внутрішній продукт
- ВПК – військово-промисловий комплекс
- ВРУ – Верховна Рада України
- ГЕС – Гідроелектростанція
- ДВС – Державна виконавча служба
- ЄБРР – Європейський банк реконструкції та розвитку
- ЄЦБ – Європейський центральний банк
- ЗСУ – Збройні Сили України
- ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка
- КАС – карбамідо-аміачна суміш
- КМУ – Кабінет Міністрів України
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- МВФ – Міжнародний валютний фонд
- МОЗ – Міністерство охорони здоров'я
- НБУ – Національний Банк України
- ОВДП – Облігації внутрішніх державних позик
- ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- РНБО – Рада національної безпеки і оборони України
- СОТ – Світова організація торгівлі
- ТПП – Торгово-промислова палата
- УНР – Українська Народна Республіка
- ЧАЕС – Чорнобильська атомна електростанція
- BCB – Banco Central do Brasil
- BRRD – Banking Recovery and Resolution Directive
- CFPB – Consumer Financial Protection Bureau
- CRD – Capital Requirements Directive
- CRR – Customer Retention Rate

FATF – Financial Action Task Force

FCA – Financial Conduct Authority

FDIC – Federal Deposit Insurance Corporation

FSOC – Financial Stability Oversight Council

NPL – non-performing loans

OFS – Office of Fiscal Service

PRA – Prudential Regulation Authority

RDNA – Rapid Damage and Needs Assessments

SEC – Securities and Exchange Commission

SSM – Single Supervisory Mechanism

SVB – Silicon Valley Bank

TARP – Troubled Asset Relief Program

TCU – Tribunal de Contas da União

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. На сьогодні банківська система України є одним із найрозвинутіших елементів економіки, оскільки її трансформація розпочалася раніше, ніж в інших галузях. Це пов'язано з ключовою роллю банків у процесі переходу до ринкової економіки. Правове регулювання банківської діяльності стартувало з ухваленням у 1991 році Закону України «Про банки і банківську діяльність». Банківська система пройшла через різні етапи економічних реформ, фінансові кризи, падіння довіри до національної валюти, олігархізацію банків та націоналізацію ПриватБанку, серед іншого.

У період формування та розвитку банківської системи Україна здійснювала як успішну, так і подекуди невдалу політику регулювання банківської діяльності. Держава створює правове поле, яке визначає «правила гри» для економічних суб'єктів, серед яких банки відіграють ключову роль, адже саме через їх діяльність реалізується значна частина макроекономічних процесів. Державна політика регулювання банківської сфери вимагає від правових норм підвищеної ефективності та врахування спеціальних режимів, що відповідають умовам функціонування економіки. Це зумовлює потребу теоретичної та практичної розробки таких режимів.

Екстраординарне правове регулювання, превентивні заходи щодо недопущення та подолання наслідків екстраординарних подій, явищ, станів в умовах сьогодення набувають історичного значення для захисту національної безпеки держави та самозбереження суспільства в цілому. Беззаперечним є і той факт, що економічна безпека країни є фундаментальною складовою національної безпеки. Для банківської системи, як елемента економічної системи держави, справжнім викликом стала російсько-українська війна. Можна також спостерігати рефлексію банківської системи в періоди економічних, техногенних криз, епідемій, та інших екстраординарних періодів функціонування соціально-економічного життя. За даних умов повинно здійснюватися використання екстраординарних способів управління та правових режимів, інструментів для подолання криз із мінімізацією негативних наслідків, що визначає необхідність у науковому обґрунтуванні екстраординарного правового регулювання банківської діяльності як окремого виду правового впливу,

оскільки наявні наукові дослідження здебільшого зосереджені на регулюванні в умовах звичайного правопорядку. Вибір теми дослідження зумовлений також тим, що не завжди використання екстраординарних засобів управління кризовими ситуаціями та його межі мають як належне законодавче закріплення, так і теоретичне опрацювання.

У дисертації проаналізовано та досліджено екстраординарні правові режими у суспільно-економічному житті як за національним законодавством так і з огляду на міжнародний досвід, екстраординарні періоди функціонування економічного життя, що вимагають спеціальних правових режимів господарювання, спеціальні правові режими реалізації банківської діяльності за законодавством України та зарубіжних країн, суспільну необхідність інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності, базові господарсько-правові засоби та елементи спеціальних режимів банківської діяльності, класифікацію господарсько-правових засобів банківської діяльності, запропоновано внесення змін до чинного законодавства щодо заповнення прогалин у праві з питань господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності. Також здійснено ретроспективний аналіз даного феномену, тобто досліджено історичні аспекти виникнення, становлення і розвитку екстраординарних правових режимів в Україні.

Останнім часом на кафедрі господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого підготовлені та захищені дві кандидатські дисертації, які перегукуються з темою даного дослідження, а саме: дисертація здобувача кафедри Дудки І. М. «Правова політика в сфері державного регулювання банківської діяльності в Україні» та дисертація здобувача кафедри Харченко А. М. «Господарсько-правове забезпечення інвестиційної функції банків», але тема господарсько-правового забезпечення банківської діяльності в екстраординарні періоди в Україні не отримала належного вивчення в господарському праві, а отже є новою, актуальною, має велике теоретичне та практичне значення.

Теоретичну основу дисертації склали роботи вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі господарського та банківського права, а саме: А. Г. Бобкова, О. М. Вінник, Д. В. Задихайло, Г. Л. Знаменський, В. К. Мамутов, В. С. Мілаш, Ю. І. Остапенко, О. П.

Подцерковний, В. В. Резнікова, С.В. Сєрєбряк, А. В. Устименко, В. С. Щєрбина, О. В. Шаповалова, Т. І. Швидка.

Нормативну та фактичну основу дослідження становлять законодавчі акти України, міжнародні угоди, судова практика, довідкові та словникові матеріали, а також доступні для ознайомлення статистичні дані, що стосуються досліджуваної сфери.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обрана тема дисертації відповідно до наукового напрямку, що випрацьовує кафедра господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в рамках державної цільової комплексної програми «Правове забезпечення реалізації політики держави на пріоритетних напрямках економічного розвитку та у сфері екологічної безпеки» (номер державної реєстрації 0111U000962). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 17.11.2022 р. (протокол № 3).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертації полягає у визначенні сутності екстраординарного правового регулювання як особливого виду та характеристики господарсько-правового забезпечення банківської діяльності у екстраординарні періоди в Україні.

Дана мета визначила постановку та вирішення наступних завдань:

- охарактеризувати на загальнотеоретичному рівні феномен екстраординарного правового режиму;
- простежити історію виникнення, дослідити генезис та розглянути основні етапи становлення і розвитку екстраординарних правових режимів в Україні;
- розкрити механізм екстраординарного правового регулювання банківської діяльності, його метод, способи, тип, принципи та межі даного регулювання;
- з'ясувати юридичні особливості спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності за законодавством України та зарубіжних країн, здійснити їх порівняльний аналіз;
- проілюструвати суспільну необхідність інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності;

- здійснити наукову розвідку інструментарію спеціальних правових режимів банківської діяльності, їх базових господарсько-правових засобів та елементів;
- окреслити проблематику нормопроектного комбінування господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям цього дослідження є використання різних підходів і методів наукового аналізу. У дослідженні застосовано діалектичний підхід до розуміння надзвичайного правового регулювання, що враховує протистояння суспільних процесів та закономірність історичних подій. Діалектичний метод тут важливий для аналізу протиборства між правовими і неправовими засобами вирішення кризових ситуацій, а також між правовим підходом і нелегітимними методами подолання суспільних криз.

Також у роботі використовувалися загальнонаукові методи пізнання – формально-логічний метод, системний та функціональний для вивчення механізму дії, елементів та функцій екстраординарного правового режиму банківської діяльності.

У роботі застосовувалися і спеціально-юридичні методи дослідження: історико-правовий метод, був спрямований на вивчення історії екстраординарних правових режимів в Україні; порівняльно-правовий, пов'язаний із проведенням паралелей щодо правового регулювання у екстраординарні періоди функціонування економічного життя, що вимагають спеціальних правових режимів господарювання в Україні та зарубіжних країнах, виявленням у них загального та особливого, спільного та відмінного; формально-юридичний, став у пригоді для аналізу джерел права, що регулюють банківську діяльність в спеціальних правових режимах.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дана робота є першим у вітчизняній науці господарського права комплексним спеціалізованим дослідженням проблеми функціонування банківської системи в умовах дії екстраординарних правових режимів, охоплює ключові господарсько-правові інструменти та елементи спеціальних режимів банківської діяльності, їхню класифікацію, а також нормативне поєднання цих засобів для забезпечення

ефективного регулювання банківської діяльності в межах особливих правових режимів.

У процесі дослідження аргументуються та виносяться на захист такі положення:

Вперше:

1. Сформульовано авторське визначення поняття екстраординарного правового режиму, відповідно до якого екстраординарний правовий режим – це система суспільних відносин, яка виникає у відповідь на екстраординарну обстановку та регулюється спеціальними правовими нормами, що визначають особливий порядок функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання на певній території, у певній галузі економіки або в масштабах держави, з метою локалізації, подолання чи ліквідації наслідків екстраординарної обстановки та відновлення загального правового режиму.
2. Приділена увага питанню співвідношення спеціального та екстраординарного правових режимів. Визначено, що екстраординарний правовий режим є різновидом спеціального правового режиму, але через свої особливості, мету існування, правовідносини, які виникають та врегульовуються в його межах – набуває ознак самостійної правової категорії. Таким чином, будь-який екстраординарний правовий режим є спеціальним, але не кожен спеціальний правовий режим є екстраординарним.
3. Вирішено теоретичне питання взаємодії спеціальних правових режимів банківської діяльності, які застосовуються у випадках зовнішніх обставин (криза, війна), внутрішніх криз чи потреби перебудови банківської системи. Виокремлено та розмежовано суміжні поняття, зокрема: санаційну політику (ліквідація, конфіскація активів), окремі цілі державної політики в банківській сфері (тимчасові заходи, спрямовані на регулювання окремих параметрів банківської діяльності) та спеціальний правовий режим банківського обслуговування окремих, публічно-значимих категорій клієнтів. Запропоновано механізми правового врегулювання та усунення колізій між режимами для підвищення їх ефективності в кризових умовах.

Зроблено висновок, що кожен кризову ситуацію або надзвичайний стан слід кваліфікувати або як спеціальний правовий режим, або як іншу форму державного реагування. Критеріями кваліфікації спеціального правового режиму є: мета, зміст та механізм. Метою є забезпечення безпеки суспільства та стабільності банківської системи під час кризових періодів шляхом впровадження виняткових правових заходів, які спрямовані на запобігання негативним наслідкам або їх мінімізацію. Зміст охоплює комплекс заходів державного регулювання, що адаптується до конкретних обставин кризи. Механізм передбачає визначення суб'єктного складу, порядку запровадження та скасування спеціального режиму, а також інструменти, такі як встановлення квот, ліцензування, тимчасові заборони на види діяльності, податкові пільги, адміністративний контроль і санкції, регулювання доступу до стратегічних ресурсів.

4. Обґрунтовано доцільність та запропоновано законодавчо закріпити імперативну норму щодо членства Голови НБУ в складі Ради національної безпеки і оборони України (за посадою) на рівні Конституції України та первинного закону.
5. Охарактеризовано властивості спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності за законодавством зарубіжних країн і на основі цього визначено їх як окремо вирізнений правовий порядок, врегульований нормативно-правовими актами відповідних іноземних держав, функціонування банківських установ у екстраординарних умовах суспільно-політичного, економічного, соціального життя, таких як надзвичайні ситуації, воєнний або надзвичайний стан, економічні кризи, епідемії, природні катастрофи, або інші виняткові обставини, з метою гарантування стабільної діяльності банківської системи, ефективного функціонування фінансових ринків, захисту інтересів клієнтів та збереження усталеного економічного існування країни. Узагальнивши міжнародний досвід визначено, що він пропонує наступні екстраординарні заходи: превентивні, реактивні та нейтралізація наслідків. Здійснено поділ даних заходів за змістом на:

антиінфляційні, для підтримки ліквідності, резистентності банківської системи, для стимулювання економічного зростання та "очищення" від економічних проблем, для реалізації державних проектів. Також здійснено типізацію антикризових режимних заходів за юридичним механізмом на наступні: спеціальні режими банківської діяльності, самостійні заходи щодо функціонування банківської системи та щодо окремих елементів банківської системи, спеціальний режим певних банківських операцій, спеціальний режим банківської діяльності на визначених територіях та окремі цілі банківської політики (наприклад стимулювання окремого сектору економіки). Визначено масштаб (діапазон) впливу спеціального режиму як осібно на банківську діяльність, так і на операції, сферу спрямування операцій (територіально та по колу осіб), а також по окремих категоріях суб'єктів банківської діяльності.

6. Надано авторське визначення інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності, яку автор подає як розробку та ухвалення законів і підзаконних актів, що регулюють діяльність банківської системи у надзвичайних ситуаціях, визначення ролі та повноважень центробанку, а також інших державних органів під час спеціальних правових режимів, формування порядку співробітництва між державними органами та банківським сектором для забезпечення своєчасного реагування на надзвичайні ситуації, напрацювання програм фінансової підтримки банків націлених на збереження стійкості і запобігання неплатоспроможності та адаптація міжнародного досвіду, яка полягає у вивченні та інтеграції найбільш прогресивних практик міжнародного банківського регулювання для підвищення ефективності національної правової бази.

Виокремлено функції описаної інституалізації та розмежовано її види (регуляторна, наглядова та координаційна).

7. Надано загальну дефініцію господарсько-правових засобів спеціальних правових режимів, описавши їх як набір правових норм, положень та механізмів, спрямованих на регулювання господарської діяльності в умовах спеціальних правових режимів, таких як, наприклад, воєнний стан або

надзвичайний стан, екологічна чи фінансова кризи. На основі цього запропоновано новий підхід до розкриття теорії питання базових господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності, визначивши їх як засоби впливу держави на банківську сферу та діяльність банківської системи як цілісного механізму з метою створення або забезпечення умов їхньої стабільності та функціонування відповідно до прийнятої національної економічної та безпекової політики в умовах дії екстраординарних правових режимів. Також здійснена спроба систематизації інструментів господарсько-правових засобів екстраординарних правових режимів.

8. Запропоновано власне бачення класифікації функцій господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності. Визначено даними функціями: стабілізаційну, контрольну, захисну, спонукальну (стимулюючу), нормативну та організаційну.
9. Проведена загальна класифікація господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності, яка побудована на критеріях, що визначають основні напрямки та механізми регулювання і відображають різноманітні аспекти функціонування банківської системи на різних стадіях: від загальних правових норм до конкретних механізмів контролю та нагляду. На основі загальної класифікації господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності запропонована і спеціальна, в залежності від мети екстраординарного правового режиму (виду кризового періоду). До даних засобів включено антикризові засоби застосовні у випадку економічних та фінансових криз, заходи, які вживаються під час воєнного, надзвичайного станів (природні, техногенні, екологічні катастрофи тощо), політичних та соціальних криз, епідемій або пандемій.
10. Здійснено моделювання ймовірної поведінки банків у випадку застосування (прямої дії) базових господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності. Проілюстровано можливий конфлікт інтересів між урядом і банківською системою та ймовірний дисбаланс між потребами

уряду в стабілізації ситуації та функціонуванням банківської системи.

Удосконалено положення про:

1. Існування змішаних форм екстраординарних ситуацій, коли воєнні дії спричиняють екологічну катастрофу чи руйнацію економічних активів, тобто об'єднують елементи двох чи більше кризових станів. З теоретичного погляду, змішані форми екстраординарних ситуацій можна розглядати як комплексні надзвичайні обставини, оскільки вони охоплюють кілька галузей права (екологічного, військового, економічного, міжнародного тощо). Такі ситуації демонструють взаємозв'язок між різними видами загроз і потребують багатогранного підходу до правового регулювання для забезпечення комплексної та ефективної відповіді на всі виклики.
2. Класифікацію видів екстраординарних умов, що створюють соціально-економічні підстави для корекції роботи системи, до яких відносимо економічні, політичні, екологічні, соціальні та змішані типи. Державна реакція на такі ситуації залежить від їх інтенсивності. Це може бути як звичайний режим із посиленою акцентуацією державної політики (наприклад, розширений пруденційний нагляд), так і адаптований правовий режим, що включає нові заходи, або ж повноцінний екстраординарний правовий режим для забезпечення комплексної стабільності.
3. Класифікацію загальних кваліфікаційних чинників законодавчого формування екстраординарних правових режимів, таких як: екстраординарність; юридичний факт запровадження процедури екстраординарного правового режиму; спрямування впливу режиму, яке дозволяє адаптувати екстраординарний правовий режим до конкретної кризової ситуації; галузева природа режиму, тобто в межах якої галузі права діють правові норми в процесі його реалізації, введення та завершення, або трансформування в інший правовий режим, до якої галузі права відноситься регулювання даного режиму; акцентуація на засоби; відповідність засобів та методів екстраординарного правового режиму міжнародним стандартам у сфері прав людини та міжнародним зобов'язанням держави, яка його вводить.

4. Суспільну необхідність інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності в Україні: або на рівні спеціального закону (Закону України «Про банки і банківську діяльність»), тобто доповнення його окремим розділом про діяльність банків у даних умовах, або на рівні нового кодифікованого акту, який би регулював суспільні відносини в межах дії спеціальних правових режимів і теж передбачав розділ про діяльність банків.
5. Виділення та законодавче формування низки спеціальних правових режимів у банківській діяльності паралельно з ординарним режимом. До них доцільно було би віднести: режим воєнного стану, режим надзвичайного стану, режим економічної кризи, режим природних катастроф або пандемій, режим інвестиційного стимулювання та прискореного розвитку економіки. Потрібність здійснення регулюючого впливу в межах запропонованих режимів полягає в тому, що масштаб та глибина впливу екстраординарної ситуації не дозволяє застосувати інші (простіші, звичні) механізми державного реагування.

Набули подальшого розвитку положення про:

1. Випадки зміни, трансформації чи переходу від одного екстраординарного правового режиму до іншого. Дана трансформація може відбуватися як в напрямку посилення, так і послаблення жорсткості режиму. Так, наприклад, надзвичайний стан може бути змінений військовим і навпаки.
2. Сутність екстраординарних періодів, які за своєю природою створюють загрози системній єдності, функціональному результату та принципам функціонування системи. Як наслідок, реакція держави може полягати у введенні спеціального правового режиму на визначений період, посиленні державно-правового впливу (застосування окремих засобів державного регулювання) чи зміні алгоритмів державної політики та застосування заходів.
3. Банківську систему, яка функціонує в трьох вимірах, які перебувають у постійному русі і взаємозв'язку. Перший вимір – це банківська система як автономна організація, що включає в себе банки та кредитні установи, що працюють в межах певного грошово-кредитного механізму. Другий вимір – це банківська система як складова соціально-економічної надсистеми в межах

держави з взаємним впливом одна на одну. В цьому вимірі банківська система чутлива до політичних, військових, соціальних факторів, процесів та етапів державотворення і пристосовується до тієї фінансової системи, яка є в державі. Третій вимір – глобальний. Банківська система інтегрована в світову економіку і на неї впливають ті процеси і тенденції, які детермінують розвиток і функціонування світової економіки.

4. Важливість дослідження історичних аспектів екстраординарних правових режимів в Україні, яке дало можливість сформулювати: рису (ознаку) екстраординарного правового режиму – швидкість (оперативність) його введення та реалізації (на прикладі дій/бездіяльності Центральної Ради); право, яке належить державі, як геополітичному суб'єкту особливо під час війни, чи іншого екстраординарного періоду, а саме "право бути почутою" (на прикладі поразки ЗУНР у війні з Польщею). Також історичний досвід показує, що екстраординарна, кризова ситуація може бути не тільки причиною корекції правового поля держави, а й безпосередньо впливати на процеси державотворення (поняття "смертельна небезпека" в Акті проголошення незалежності України).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в ній напрацювання, узагальнення, рекомендації та висновки можна використати:

- у правотворчій діяльності – для внесення відповідних змін до банківського законодавства, кодифікації законодавства, що регулює суспільні відносини в період дії спеціальних правових режимів, законодавчого закріплення членства голови НБУ за посадою в РНБО;
- у правозастосовній діяльності – для вдосконалення розгляду господарськими судами України спорів за позовами юридичних осіб про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації.
- у науково-дослідній діяльності – для подальших наукових пошуків щодо особливостей як екстраординарних правових режимів у цілому, так і режимного регулювання банківської діяльності;

- у навчальному процесі – при підготовці підручників та викладанні дисциплін «Господарське право», «Банківське право», «Правові режими господарювання в окремих галузях та секторах національної економіки», «Правові режими господарської діяльності в національній економіці».

Апробація результатів дисертації. Ключові тези, висновки та здобуті результати викладені у дисертації розглядалися на засіданнях кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та були представлені на II-й науково-практичній конференції "Механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції" (м. Полтава, 14-15 червня 2024 р.), Науково-практичній конференції «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 25 травня 2024 р.), Науково-практичній конференції "Юридична весна: права людини в умовах воєнного стану" (м. Харків, 15 квітня 2024 р.), 11-й Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції іноземними мовами "Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців" (м. Харків, 2024 р.), XVIII-й Всеукраїнській науково-практичній конференції вчених, практикуючих юристів, аспірантів та студентів "Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства" (м. Харків, 18 листопад 2023 р.), Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених та студентів "Юридична осінь 2023 року" (м. Харків, 17 листопад 2023 р.), Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції іноземними мовами "Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців." (м. Харків, 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг роботи становить 251 сторінку, з них 197 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 285 найменувань (37 сторінок), 1 додаток – на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЕКСТРАОРДИНАРНІ ПЕРІОДИ В СУСПІЛЬНО-ПРАВОВОМУ ТА ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОМУ ВИМІРАХ

1.1. Екстраординарні правові режими в суспільно-економічному житті за законодавством України.

Відповідно до матеріалістичного (вірніше економічного) розуміння історії, визначальна роль в ході історичного розвитку належить еволюції господарства [1, с.179].

Економіка будь-якої держави не стоїть на місці, а постійно залежить від внутрішніх та зовнішніх факторів, які подекуди чинять на неї дестабілізуючий вплив. Економічна функція держави в даному випадку і полягає в тому, щоб «вирівняти» національну економіку, знайти механізми розв'язання економічних проблем. Держава, враховуючи закономірності суспільного розвитку, визначає потребу в юридичній регламентації суспільних відносин, надаючи їм відповідної юридичної форми. Вплив політичних, соціально-економічних, культурних процесів викликає певні зміни у характері і змісті суспільних відносин, що, у свою чергу, спричиняє потребу трансформації юридичної форми і її складових частин. Це не може не позначитися також і на такому явищі, як правовий режим. [2, с.196]

Згідно з положеннями Господарського кодексу України, універсальним правовим інструментом впливу держави на економічні відносини виступає організація стратегії та тактики її економічної політики. Правовий механізм реалізації цієї політики включає норми законодавства України, які регламентують процес розробки прогнозів і програм соціально-економічного розвитку, а також встановлюють систему організаційно-господарських важелів впливу на діяльність суб'єктів господарювання. Такі програми виконують роль концептуальних документів розвитку, окреслюють особливості державного регулювання окремих секторів економіки та водночас слугують планом законотворчої діяльності, що визначає правові інструменти для стимулювання економічного зростання. У даний спосіб держава створює правові режими функціонування конкретних ринків і видів економічних відносин, виконуючи

свої економічні функції. Це кардинально відрізняється від адресного директивного планування, властивого адміністративно-командній економіці [3, с.152].

Що стосується самого терміну «режим», то у тлумачних словниках він має декілька основних значень:

1. Державний лад, спосіб правління.
2. Точно встановлений розпорядок життя, праці, відпочинку і т. ін.
3. Система заходів, правил, запроваджуваних для досягнення певної мети.
4. Певні умови, необхідні для забезпечення роботи, функціонування, існування чого-небудь [4, с.485].

Існує чимало дефініцій самого поняття «правовий режим». Дане явище аналізували як вчені теорії права, так і не мало спроб дати визначення в галузевій юридичній літературі. Так правовий режим розуміють як особливий правовий порядок, встановлений для певних сфер суспільних відносин чи суспільства в цілому. Він характеризується певними загальними ознаками, такими як встановлення відповідних обмежень, заборон або надання пільг та відображає нерозривну єдність правової форми і змісту регульованих суспільних відносин, забезпечуючи стабільність у правовому регулюванні. Першорядною основою правового режиму виступає характер його нормативної бази, яка визначає як змістовий, так і політичний аспекти режиму [5, с.44].

Одним із перших дослідників юридичної природи поняття «правовий режим» був С.С. Алексєєв. Погоджуючись з думкою С.С.Алексєєва, що правовий режим виражає ступінь жорсткості юридичного регулювання, існування відомих обмежень та пільг, припустимий рівень активності суб'єктів, межі їхньої правової самостійності, Є.О. Мічурін акцентує на потребі дослідження особливостей даного феномена крізь призму його еволюції, оскільки історичний підхід сприяє розумінню його проявів протягом тривалого часу розвитку людства, суспільства, права [6, с.48].

Особливої уваги для розуміння суті поняття правового режиму заслуговують думки вчених В.Я. Настюка та В.В. Белявцевої, які зазначають, що правовий режим у структурно-функціональному сенсі – це: а) закріплена у законодавстві цільова сукупність прав, обов'язків та відповідальності; б) система заходів, яка

використовується для досягнення поставлених цілей режимної спрямованості; в) система правових заходів, яка полягає у специфіці методів (прийомів) регулювання його механізму [7, с. 17].

Проте найбільш просто для сприйняття і водночас змістовно поняття правового режиму визначено як певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів і типів правового регулювання [8, с. 217].

Вивчення правової природи поняття правового режиму має також і практичне значення, адже сприяє розкриттю його внутрішнього змісту, ознак, властивостей, сфери застосування. Справедливо зазначає Л. В. Томаш, що цілісна концепція правового режиму має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки дозволяє: 1) науці – побачити глибину і можливості як правового регулювання, так і права в цілому; 2) законодавцю, враховуючи всі обставини, поклавши в основу необхідне поєднання юридичних засобів, що створюють оптимальні умови щодо конкретного об'єкта (чи суб'єкта діяльності), піддати виникаючі відносини особливій, специфічній регуляції; 3) правозастосувачу — застосовувати закони й інші нормативно-правові акти, чітко знаючи, що покладено в основу будь-якого поєднання юридичних засобів і чи досягаються цілі специфічного регулювання; 4) правоохоронцю — забезпечити контроль і нагляд законної та правильної (на основі принципів пріоритету прав і свобод і т.п.) дії механізмів реалізації [9, с.25].

Розглядаючи проблему правового режиму доцільно згадати про його класифікацію, чи поділ на види. Так в юридичній літературі можна зустріти первинні та вторинні правові режими, загальнодозвільні та спеціально-дозвільні, преференційні (пільгові) та обмежувальні (дискримінаційні), галузеві та внутрішньогалузеві (інституційні) правові режими, які мають свої різновиди залежно від галузей права та ін [10, с.125].

Окрему увагу при класифікації правових режимів хочеться приділити їх поділу на загальні та спеціальні. Крупа Л.В., досліджуючи питання юридичного змісту спеціальних правових режимів висловлює обґрунтовану позицію, що загальний режим охоплює всі суб'єкти права в межах правового регулювання та включає як

загальнодозвільні, так і дозвільні режими. В свою чергу спеціальний правовий режим виникає, коли певне коло суб'єктів має особливі права та обов'язки щодо конкретних об'єктів регулювання. Він відрізняється від загального пільгами або обмеженнями, що зумовлені публічним інтересом, і включає механізми державної підтримки, заборони та додаткові підстави відповідальності [11, с.12].

Аналізуючи чинне законодавство, варто підкреслити, що термін «правовий режим» згадується як на рівні Конституції України так і в законах України та підзаконних нормативно-правових актах. Так, Конституція України (ст. 92) чотири рази згадує поняття «режим», а тричі з прикметником «правовий» та зазначає, що виключно законами України визначаються правовий режим власності, правовий режим державного кордону, правовий режим воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації, порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального. З цього випливає, що на конституційному рівні законодавець розмежовує так звані «загальні правові режими» та «екстраординарні», - відмінні від загальних, а також те, що Верховна Рада України під час законодавчого вирішення питань функціонування цих режимів зобов'язана діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [12].

Незважаючи на те що дане питання знайшло своє відображення в конституційно-правовій нормі, слід зазначити, що системного конституційно-правового регулювання правових режимів Конституція України не містить. Проте, ця проблема є не локальною, а більш загальною для норм що регулюють господарські правовідносини. Існуюче фрагментарне конституційно-правове регулювання не може забезпечити необхідний вплив на законодавчу політику в сфері господарювання, а також реалізувати можливості Конституційного Суду України для забезпечення системно-структурної відповідності єдиним конституційним цінностям усього масиву, зокрема, господарського законодавства. Така систематизація конституційно-правового регулювання може відбуватися лише в межах окремого розділу Конституції України «Економічна система» [13, с. 296].

Одне з завдань даного дисертаційного дослідження є визначити поняття екстраординарного правового режиму та виходячи з цього проілюструвати як це явище врегульовано в законодавстві України.

Для виконання цього завдання, перш за все необхідно звернутися до семантики слова «екстраординарний». Так, Академічний тлумачний словник нам дає пояснення: відмінний від звичайного; винятковий, незвичайний [14, с.465]. Екстраординарність проявляється як надзвичайний фактор, що зумовлює відступ від звичайного порядку. У сучасних умовах екстраординарність проявляється не тільки в діях державних органів, але і в ухваленні законодавства екстраординарного характеру [15, с.86].

Логіка міркувань приводить до того, що для більш ширшого розуміння природи винятковості, надзвичайності та відмінності від звичайного (загального) правового режиму предметом подальшого розгляду повинні бути закони України, які регулюють його функціонування.

Спільною рисою таких режимних законів, як Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [16], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [17], Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [18], є те, що вони визначають особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій в умовах цього режиму (стану) та додержання прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб. Окремо слід зазначити, що в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» замість слова «особливості» використано «правові засади», а слово «додержання» замінено на «гарантії», що на нашу думку є юридично точнішим, вдалішим прикладом нормопроектного словотворення.

Звертає на себе увагу, що законодавець у згаданих вище законах, термінологічно визначаючи надзвичайний, воєнний стан, статус тимчасово окупованої території України, чи надаючи нормативну дефініцію зоні надзвичайної екологічної ситуації в Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [19], вживає термін «особливий правовий режим» та характеризуючи особливості правових режимів у цих різних сферах підходить системно, формуючи їх на основі спільних принципів і

враховуючи специфіку кожної ситуації. Усі зазначені закони підкреслюють, що особливий правовий режим є тимчасовим правовим порядком, який запроваджується для реагування на конкретні загрози чи надзвичайні ситуації. Загальні риси цих режимів включають: введення додаткових повноважень для органів державної влади, військового командування чи органів місцевого самоврядування; забезпечення безпеки громадян, захисту їхніх прав та усунення загроз; обмеження конституційних прав та свобод, а також прав юридичних осіб із чітким зазначенням строків дії цих обмежень. При цьому враховується специфіка ситуації: загроза збройної агресії (воєнний стан), надзвичайні техногенні, природні чи екологічні ситуації, а також окупація території. Законодавець також визначає окремі заходи, такі як виділення додаткових ресурсів, запровадження спеціальних режимів діяльності, а також реалізацію державних програм, що дозволяють ефективно адаптувати правове регулювання до викликів, які виникають у різних сферах.

Усі надзвичайні правові режими, що мають уводитися в країні або на частині її території, є, по-перше, реакцією держави на конкретний, очевидний своїм негативом чинник, що має досить різноманітну природу, але може бути здоланим, нейтралізованим, або його дія може бути суттєво мінімізована за рахунок термінових мобілізаційних зусиль держави та суспільства [13, с.315].

Також Розділ VIII Господарського кодексу України регулює питання спеціальних режимів господарювання. Так стаття 401 Кодексу визначає, що спеціальною (вільною) економічною зоною вважається частина території України, на якій встановлено спеціальний правовий режим господарської діяльності, особливий порядок застосування та дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони можуть запроваджуватися пільгові митні, податкові, валютно-фінансові та інші умови підприємництва вітчизняних та іноземних інвесторів [20]. Крім того даний розділ Господарського кодексу України, серед іншого, регулює режим здійснення господарської діяльності у виключній (морській) економічній зоні, особливості здійснення господарської діяльності на державному кордоні України, особливості здійснення господарської діяльності в санітарно-захисних та інших охоронних зонах, на територіях і об'єктах, що особливо охороняються, спеціальний

режим господарювання в окремих галузях економіки, порядок здійснення господарської діяльності в умовах надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації та порядок здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану [20].

Поняття правового режиму згадується також в низці інших Законів України, таких як Закон України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [21], Закон України «Про правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів» [22], Закон України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [23] та ін.

Окрему увагу хотілося би приділити питанню, яким чином врегульовані правові режими на рівні міжнародного приватного права в Україні. Зі змісту ст. 2 Цивільного кодексу України можна зробити висновок, що серед іншого учасниками цивільних відносин є фізичні особи (в тому числі іноземці та особи без громадянства), юридичні особи (в тому числі іноземні), іноземні держави та інші суб'єкти публічного права [24]. Спеціальним законом та основним джерелом міжнародного приватного права в Україні є Закон України «Про міжнародне приватне право» який встановлює порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок [25]. Що стосується регулювання господарської діяльності, то тут доцільно вказати Закон України «Про режим іноземного інвестування» [26] та Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [27].

Так статтею 7 Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначено, що на території України згідно з цим Законом запроваджуються такі правові режими для іноземних суб'єктів господарської діяльності:

- національний режим, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України;

- режим найбільшого сприяння, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та/або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, за винятком

випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги по них встановлюються в рамках спеціального режиму, визначеного нижче;

- спеціальний режим, який застосовується до територій спеціальних економічних зон згідно із статтею 24 цього Закону, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами за участю України відповідно до статті 25 цього Закону [27].

Як вірно звертає увагу Д. Коссе, принцип національного режиму (*national treatment*) – один із ключових принципів міжнародної торговельної системи (разом із режимом найбільшого сприяння), закріплений Світовою організацією торгівлі (СОТ). Він передбачає рівноправність для резидентів і нерезидентів, тобто іноземні товари та послуги мають отримувати таке ж відношення, як і національні. Це означає, що іноземні підприємства повинні мати не менше прав і обов'язків, ніж місцеві. В Україні, відповідно до Конституції, іноземці та особи без громадянства користуються тими ж правами та обов'язками, що й громадяни України [28, с.230-231].

Проте, в існуючих реаліях, а саме у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, яка без сумніву в правовій площині є «екстраординарною ситуацією», застосування принципу національного режиму до громадян та юридичних осіб Російської Федерації вимагає особливих реакцій, які трансформують гарантований Конституцією України національний режим в екстраординарний правовий режим, хоча відповідні зміни до спеціального законодавства нажаль не вносяться. Дане регулювання здійснюється в більшості на рівні підзаконних нормативно-правових актів та шляхом прийняття нових законів чи внесення змін до діючих, які фрагментарно (точково) намагаються врегулювати суспільні відносини з огляду на ситуацію що склалася. Відсутність системного підходу в законодавця до даного питання не сприяє реалізації в повній мірі принципу правової визначеності та утруднює пошук даних правових норм у разі необхідності їх застосування. Для підтвердження позиції викладеної вище, доцільно навести низку нормативно-

правових актів та коротко вказати про той обмежувальний вплив, які вони здійснюють, чим надають національному режиму ознак екстраординарності.

Постанова Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2022 р. № 426 із змінами, внесеними згідно з Постановою № 688 від 14.06.2022 «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації», якою заборонено ввезення на митну територію України в митному режимі імпорту товарів з Російської Федерації [29]. Постанова Правління Національного Банку України «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24.02.2022 р. № 18 зі змінами, встановлює обмеження на фінансові операції, пов'язані з Російською Федерацією та Республікою Білорусь. Зокрема, зупинено проведення банками видаткових операцій за рахунками резидентів цих країн, а також за рахунками юридичних осіб (крім банків), кінцевими бенефіціарними власниками яких є резиденти Росії або Білорусії, за винятком окремих випадків. Заборонено зарахування коштів на рахунки фізичних осіб за переказами, ініційованими за допомогою платіжних засобів, емітованих учасниками міжнародних карткових платіжних систем, які працюють на території Білорусії та Росії. Також заборонено приймати в Україні електронні платіжні засоби цих учасників для здійснення переказів, розрахунків чи видачі готівки. Крім того, введено заборону на валютні операції із використанням російських і білоруських рублів та на операції, у яких беруть участь юридичні чи фізичні особи, зареєстровані або які постійно проживають в Російській Федерації та Республіці Білорусь, а також на валютні операції для виконання зобов'язань перед такими особами [30]. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» зі змінами, згідно з якою незавершені нотаріальні дії за зверненням особи, пов'язаної з Російською Федерацією зупиняються. У разі звернення такої особи за вчиненням нотаріальної дії нотаріус відмовляє у її вчиненні [31]. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2022 р. № 187 «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» зі змінами, якою встановлено мораторій (заборону) на виконання, у тому числі в примусовому порядку, грошових та інших зобов'язань, кредиторами (стягувачами) за якими є

Російська Федерація або особи, пов'язані з державою-агресором, відчуження, передачу в заставу, будь-які інші дії, які мають чи можуть мати наслідком відчуження нерухомого майна, цінних паперів, корпоративних прав, транспортних засобів, повітряних та морських суден, суден внутрішнього плавання Російською Федерацією або особами, пов'язаними з державою-агресором (за певними винятками) [32]. Закон України «Про внесення зміни до розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження» від 15.03.2022, яким зупиняється вчинення виконавчих дій, забороняється заміна стягувачів у виконавчих діях, стягувачами за якими є Російська Федерація або особи, пов'язані з державою-агресором. Одночасно слід вказати, що зазначене обмеження не застосовується до громадян Російської Федерації, які проживають на території України на законних підставах, та юридичних осіб, створених та зареєстрованих відповідно до закону України, кінцевим бенефіціарним власником, членом або учасником (акціонером) яких є виключно громадяни Російської Федерації, які проживають на території України на законних підставах, або виключно громадяни України та громадяни Російської Федерації, які проживають на території України на законних підставах [33]. Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів» від 03.03.2022 який визначає правові засади примусового вилучення з мотивів суспільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) об'єктів права власності Російської Федерації як держави, яка почала повномасштабну війну проти України, та її резидентів [34].

Що стосується режиму найбільшого сприяння, то його доцільно коротко проаналізувати саме в контексті регулювання міжнародної торгівлі в межах Світової організації торгівлі (СОТ), оскільки будучи спеціальним принципом міжнародного права, він є базовим для міжнародного економічного права, зокрема й права міжнародної торгівлі. Принцип (режим) найбільшого сприяння вимагає від країн-членів СОТ застосовувати найсприятливіший тариф до всіх товарів, незалежно від країни походження чи призначення. Цей режим гарантує рівне ставлення між країнами-учасницями СОТ, сприяючи формуванню єдиного глобального

економічного простору з рівними правами для всіх учасників. Умови цього принципу закріплюються в міжнародних договорах, і після їхньої ратифікації положення автоматично поширюються на відносини між членами СОТ. Україна, будучи членом СОТ, зобов'язалася дотримуватися цього принципу, що сприяє уніфікації підходів до встановлення тарифних ставок на імпортовані товари з інших країн-членів. Однак, попри зусилля щодо створення рівних умов у міжнародній торгівлі, режим найбільшого сприяння не виключає можливості недружніх дій з боку окремих держав-членів СОТ. Це підкреслює важливість захисту інтересів національних виробників і економіки від потенційно-негативного впливу іноземного імпорту [35, с.128].

Третій тип правового режиму в економічній сфері можна визначити як спеціальний режим. Він зазвичай застосовується до територій спеціальних економічних зон і запроваджується для чітко визначених суб'єктів або об'єктів правового регулювання з метою додаткового впорядкування (через обмеження чи пільги). Зазвичай такий режим вводиться під час створення спеціальних економічних зон або територій, які мають пріоритетний статус економічного розвитку, щоб забезпечити ефективне регулювання їхнього заснування, функціонування та розвитку. Це сприяє реалізації механізму діяльності таких зон. Основою функціонування вільних економічних зон стає особливий правовий режим господарської діяльності їхніх суб'єктів, який як правило включає пільговий митний, податковий, валютно-фінансовий і організаційно-правовий підхід. Указані елементи формують зміст спеціального правового режиму, який діє в межах цих територій [28, с.234].

Не маючи на меті проаналізувати всю законодавчу базу в якій описуються ті чи інші правові режими, в даному дослідженні є доцільним виокремити саме ознаки екстраординарності та на основі узагальнення академічних дефініцій і норм законодавства сформулювати авторське визначення поняття екстраординарного правового режиму. Також раціональним буде вийти за межі теоретичного дослідження даного поняття та проаналізувати його крізь призму реалій життя, яке наповнене екстраординарними періодами та ситуаціями, які не врегульовані на рівні

спеціального закону, але потребують правового регулювання, адже законодавство повинно їх «осмислювати» щоб могли адекватно та вчасно реагувати на них. Так, наприклад, світова фінансова криза, пандемія COVID-19, яка є архетипом ідеальної кризи, оскільки сприяє розповсюдженню інших криз [36, с.2], чи період мобілізації, з яким стикнулася наша держава,- це є саме ті правові режими (хоча законодавчо не визначені), які без сумніву можна назвати екстраординарними. Окремо, хочеться зазначити, що питання правового режиму мобілізації частково врегульоване Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та даний закон є найбільш деталізованим і інструментально забезпеченим, зважаючи хоча б на наявність у ньому розділу IV «Обов'язки підприємств, установ і організацій щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації», тим не менше і його господарсько-правовий блок потребує детального вивчення і подальшого вдосконалення. Але якщо розглянути реалізацію економічних функцій і завдань держави не в тимчасово екстраординарному контексті, а в стратегічній перспективі, що втім може мати наслідки не менш чутливі і значущі, ніж у першому випадку, то попит з боку державного менеджменту саме на стратегії довготривалого економічного розвитку на мобілізаційній основі має швидко актуалізуватися [13, с.316].

Проаналізувавши погляди наукової юридичної спільноти на розуміння поняття та природи правового режиму, законодавство, яке регулює відповідні правовідносини та з'ясувавши зміст даного словосполучення шляхом аналізу самого тексту, можна прийти до висновку, що розглянуте явище визначається через його предмет та метод правового регулювання суспільних відносин у межах конкретної галузі права. В даному аспекті, слушно буде погодитися з позицією С. Кузніченка, про те, що режимне регулювання тісно пов'язане з комплексом юридичних засобів, до яких належать принципи, способи й методи регулювання, процесуальні механізми відповідальності та заходи захисту. На основі первинних галузевих правових режимів формуються вторинні, спеціальні режими, які охоплюють окремі соціальні процеси, види діяльності, об'єкти або території [37, с.14].

Таким чином, зважаючи на специфіку засобів і методів регулювання, характерних для господарського права, термін «екстраординарний правовий режим» може бути

сприйнятий як окремий вид правового режиму, а також як самостійний інститут у системі господарського права. Даючи характеристику екстраординарному правовому режиму, слід враховувати, що його ключовими особливостями є: встановлення особливого управління на відповідній території, що може включати утворення перехідних особливих органів, переділ повноважень і призупинення функцій окремих органів державної влади та місцевого самоврядування; надання урядовим органам надзвичайних повноважень для забезпечення такого режиму; обмеження конституційних прав і свобод громадян, а також інтересів юридичних осіб; запровадження додаткових обов'язків та заборон. Проте, в процесі дослідження даного явища не можна відкидати і тієї позиції, що галузевий правовий режим (в теоретичній площині) та екстраординарний правовий режим (з точки зору практичного його застосування) вимагають різних підходів для їх розуміння. Екстраординарний правовий режим не може обмежуватися лише рамками господарського права, оскільки матеріально-правові норми можуть належати до різних галузей, підгалузей та міжгалузевих інститутів, таких як медичне, фінансове, банківське, житлове, екологічне, адміністративне право, право соціального забезпечення, податкове право, бюджетне право, інститут виборчого права, інститут неплатоспроможності та інші. Ця теза не заперечує можливості розгляду екстраординарного правового режиму як інституту господарського права, а лише підкреслює його міжгалузеву природу. Сутність, чи іншими словами, підоснова екстраординарних правових режимів це безсумнівно публічний інтерес (зокрема безпековий), а засоби та сфери застосування різногалузеві. Відтак, загальний його характер комплексний, міжгалузевий, але його екзистенція може проявлятися в галузевих межах (наприклад державне стимулювання виробництва безпілотників, державні програми безкоштовного протезування для військових, програми державного кредитування зі зниженими відсотковими ставками для військових, чи програми надання житла постраждалим від екологічного лиха чи військових дій).

Варто зазначити, що за своєю правовою природою інститут екстраординарного правового режиму не є новелою сучасної правової думки, а його прототипом вважають *Senatus consultum ultimum*, який був спеціальним актом, що видавався

Сенатом у пізні роки Римської Республіки в умовах загрози. Цей акт надавав вищим магістратам особливий мандат для запровадження заходів, що суттєво обмежували права громадян і розширювали повноваження влади. Його метою було відновлення нормального функціонування суспільного життя у Римі. [38, с.72].

В теоретичних дослідженнях можна зустріти умовний поділ небезпек для соціальних систем на зовнішні та внутрішні. Зовнішня небезпека полягає в тому, що зовнішні фактори або їх сукупність можуть, за певних обставин, негативно впливати на систему, завдаючи шкоди або порушуючи її розвиток. Внутрішня небезпека виникає тоді, коли елементи самої структури системи, або їх комбінація, за певних умов можуть спричинити шкоду зсередини, погіршуючи функціонування або стан системи [39. с.15-16]. На нашу думку, в даному випадку автори дещо спрощено формулюють проблему класифікації та беруть за вихідну точку для аналізу проблему внутрішньої та зовнішньої безпеки. Що стосується фахівців у сфері національної безпеки, то вони часто виділяють кілька типів загроз: об'єктивна (виникає незалежно від людської діяльності, наприклад, природні катастрофи), суб'єктивна (спричинена свідомими діями людей), уявна (результат неправильної оцінки інформації), потенційна (можлива за певних умов), та реальна (вже присутня або ймовірна до реалізації) [39. с.108-109].

Звертаючись же до національного та міжнародного досвіду сучасності, слід зазначити, що перелік небезпечних загроз державі, реакція на які вимагає вжиття екстраординарних заходів, включно з введенням надзвичайних режимів, здебільшого закріплені на конституційному рівні. На нашу думку систематизація (класифікація) кризових явищ, як процес який дозволяє упорядкувати дані явища і знання про них за певними критеріями, має настільки обширний характер, що спроба здійснити її вичерпно апріорі неможлива. Закріплення ж переліку загроз у конституціях держав це лише позиція законодавця в певний період часу, його бачення даної проблеми яке сформоване внаслідок як історичного досвіду так і тих реалій які впливають на конституційний лад, економічну, політичну, геополітичну дійсність, географічне розташування, кліматичні умови та низку інших чинників. Найбільш вдалим критерієм систематизації видається природа виникнення кризи, її основна причина,

ядро. Тут буде доречно виділити: природні кризи, до яких можна віднести ті що спричинені змінами клімату, такі як землетруси, урагани, лісові пожежі, повені та спричинені антропогенним впливом на екологію, як наприклад глобальне потепління, антропогенна ерозія ґрунтів, інші глобальні та локальні екологічні проблеми; економічні кризи, зокрема фінансова, іпотечна, інфляційна, криза зайнятості (безробіття), валютна криза; соціальні кризи, приміром міграційна криза, демографічна криза, криза у сфері охорони здоров'я [40]; політичні кризи, які можуть бути як внутрішньополітичними як-от конституційна криза так і політичні кризи міжнародного характеру, скажімо криза ефективності міжнародних організацій в умовах зміни міжнародної системи безпеки [41]; технологічні кризи, прикладом яких є енергетичні кризи, техногенні аварії, чи такий новий вид технологічної кризи як інформаційна (кібератака на державні інформаційні системи, фінансові інституції, біржі криптовалют). Кризові явища можуть мати різний масштаб – від локального до глобального та різну тривалість в часі

Запропонована систематизація не позбавлена своїх недоліків, але виглядає більш структурованою і дозволяє класифікувати кризові явища чи загрози більш зрозуміло.

Також для повноти дослідження потрібно зазначити, що не кожна криза, не кожен екстраординарний режим суспільно-політичного життя підлягає режимно-правовому регулюванню, тобто не є екстраординарним правовим режимом. Як от громадянська війна, повстання, революції – з точки зору права, не є впорядкованими явищами і регулюються здебільшого політичною чи революційною доцільністю та характеризуються змінами правового порядку без унормованої правової процедури.

Кризове ж явище яке можна урегульовувати правовими нормами за допомогою введення екстраординарного правового режиму і з яким стикається держава вимагає вжиття антикризових заходів, в тому числі у системі державного регулювання господарської діяльності. В більш глобальному масштабі можемо говорити навіть про зміну політики держави. Зміни відбуваються у монетарній, фіскальній, соціальній, безпековій, тобто у внутрішній, а подекуди і у зовнішній політиці держави.

Феномен правового режиму тісно пов'язаний із правовим регулюванням і завжди має визначену мету, яка обґрунтовує його існування. Правовий режим демонструє високий ступінь упорядкованості правовідносин та їх детальну регламентацію. Важливо наголосити, що мета правового режиму завжди чітко окреслює напрям регулювання, впливаючи на його структуру та зміст. У багатьох випадках ця мета прямо закріплюється у відповідному нормативно-правовому акті, що встановлює режим [42, с.15].

Так згаданий вище Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» зазначає, що метою введення надзвичайного стану є усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, нормалізація обстановки, відновлення правопорядку при спробах захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, для відновлення конституційних прав і свобод громадян, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства [16].

Також зі змісту інших актів законодавства, які регулюють правовідносини у цій сфері можна зрозуміти мету впровадження та існування того чи іншого режиму.

Ще однією ключовою рисою феномена правового режиму є наявність чітко визначеного напрямку або основи правового регулювання, що формує його вектор. На цій основі вибудовується вся система правових засобів, серед яких можна виділити дозвіл, позитивне зобов'язання чи заборону. Таким чином, основний спосіб правового регулювання конструює характер та специфіку функціонування правового режиму [42, с.17].

Підсумовуючи викладене, для цілей дисертації, необхідно надати авторське визначення екстраординарного правового режиму, адже формування терміну в науці є фактором усвідомлення предмета дослідження. У кожній науці в процесі пізнання відбувається оновлення термінів, перегляд їх адекватності щодо сутності номінованих понять. [43 с.39]. Завдання ж науки є пояснення – розкриття сутності

об'єктів, яке може бути здійснено лише через пізнання їх відносин і зв'язків з іншими сутностями, або їх внутрішніх відносин і зв'язків [44, с.40].

Таким чином, екстраординарний правовий режим – це комплекс особливих суспільних відносин, врегульований спеціальними правовими нормами, на території держави, або її частини чи в певній галузі економіки з особливим порядком функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та здійснення господарської діяльності, направлений на локалізацію, зменшення чи ліквідацію екстраординарної обстановки з метою подальшого відновлення загального правового режиму.

Визначаючи певний правовий режим як екстраординарний дає можливість точніше відобразити сутність даного явища. Змістовна складова якого полягає в тому, що здійснюється запровадження спеціальних заходів з метою регулювання суспільних відносин, визначається відмінний від звичного правовий статус території дії екстраординарного правового режиму, можливе коригування функціоналу системи органів, що здійснюють управлінські функції з наданням їм додаткових дискреційних повноважень, використовуються правові засоби, що містять обмежувальні, або зобов'язальні правові норми. Також важливою ознакою екстраординарного правового режиму є його тимчасовий характер.

Особливу увагу хочеться приділити питанню співвідношенню спеціального та екстраординарного правових режимів, оскільки, на перший погляд може скластися враження про синонімічність даних правових конструкцій, що призведе до невірного тлумачення суті цих понять. Як було зазначено вище по тексту, спеціальний правовий режим може відрізнитися від загального не тільки обмежувальною, а й пільговою спрямованістю регулювання та відповідно виявлятися через гарантії, пільги, форми державної підтримки та ін. У свою чергу екстраординарний правовий режим зорієнтований на додаткові обмеження, заборони, зобов'язання, підстави юридичної відповідальності, обмеження прав та ін. Без сумніву екстраординарний правовий режим є різновидом спеціального правового режиму, але через свої особливості, мету існування, правовідносини які виникають та врегульовуються в його межах – набуває ознак самостійної правової категорії. Таким чином, можна з достатньою точністю

зробити висновок, що будь-який екстраординарний правовий режим є спеціальним, але не кожен спеціальний правовий режим є екстраординарним.

Що стосується законодавства України, яке регулює дію екстраординарних правових режимів, то слід вказати, що на даний час відсутній єдиний кодифікований акт, не зважаючи на наявність усіх передумов для цього. Перші кроки систематизації в Україні були зроблені ще в 1998 році, де Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи узагальнило закони України, постанови ВРУ, укази Президента України, постанови КМУ, що містять норми, які регулюють правовідносини щодо надзвичайних ситуацій та видало відповідний збірник під назвою «Надзвичайні ситуації. Основи законодавства України» [45].

На даний час систему нормативно-правових актів що регулюють суспільні відносини в умовах введеного екстраординарного правового режиму на території України чи в окремих її регіонах складають Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [46], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [47], Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [48] та ін.), Закони України, які передбачають процедуру та механізм введення екстраординарних правових режимів (в тому числі закони які згадані вище по тексту даного дослідження), підзаконні нормативно-правові акти, які видані на виконання даних законів та якими вводяться екстраординарні правові режими (напр. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [49]). Особливої уваги заслуговує також Національний класифікатор ДК 019:2010 "Класифікатор надзвичайних ситуацій" [50], в якому наведено перелік надзвичайних ситуацій, визначених у відповідних нормативно-правових актах і згрупованих за ознаками належності до відповідних типів надзвичайних ситуацій (виявлені та можливі), які можуть виникнути на окремій території України чи об'єкті в різних галузях національного господарства країни.

Надавши визначення екстраординарного правового режиму та проаналізувавши відповідне законодавство, доцільним є звернутися до практичної сторони даного питання, а саме – правової природи дії екстраординарного правового режиму (введення, продовження та скасування).

Воля держави щодо введення екстраординарних правових режимів виражається в указах Президента України, які затверджується Верховною Радою України. Відповідно до ч.3 ст. 106 Конституції України Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України [12]. Указ – це правовий акт глави держави, який видається з найважливіших питань, віднесених до його компетенції [51, с.316].

Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України затвержене Указом Президента України від 15 листопада 2006 року N 970/2006 із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 273/2008 від 27.03.2008, серед іншого, визначає, що Указами Президента України оформляються прийняті Президентом України на основі та на виконання Конституції і законів України рішення про: використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях; введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації [52].

Указ Президента України про введення певного екстраординарного правового режиму є актом державного управління [53, с.138] та є причиною трансформації у тому числі й господарських правовідносин.

Законодавчо регламентовані і процедури продовження та скасування екстраординарного правового режиму (наприклад ст. 7 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [17], ст. ст. 7, 8 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [16], ст. 9 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [19]).

Також слід зазначити, що на практиці можуть виникати випадки зміни, трансформації чи переходу від одного екстраординарного правового режиму до іншого. Дана трансформація може відбуватися як в напрямку посилення так і послаблення жорсткості режиму. Так наприклад надзвичайний стан може бути змінений військовим і навпаки. Дані «переходи» також повинні отримувати своє документальне вираження у формі Указу Президента України.

Описане вище дає можливість сформулювати загальні кваліфікаційні чинники законодавчого формування екстраординарних правових режимів, до яких віднесемо:

1. Екстраординарність. Економічна, політична, соціальна, екологічна, військова або інша природа кризи визначають як вид правового режиму так і свідчать про загрозу національній безпеці, або іншим публічним інтересам. Екстраординарність вимагає здійснення аналізу потенціалу кризового явища та його масштабу, а суть її зводиться до того, що ординарні правові інструменти виявляються недостатніми для регулювання кризових ситуацій.
2. Юридичний факт запровадження процедури екстраординарного правового режиму. Правовий режим може «вмикатися» указом президента, рішенням парламенту чи постановою уряду, але в будь-якому випадку правовою основою повинна бути конституція країни, яка визначає загальні принципи і умови та спеціальний закон, кодекс, чи збір законів (залежно від правової системи держави) який би регулював весь спектр правовідносин в межах даного режиму.
3. Спрямування впливу режиму, яке дозволяє адаптувати екстраординарний правовий режим до конкретної кризової ситуації. В залежності від мети режиму вживаються і заходи які можуть полягати у захисті територіальної цілісності, громадського порядку, охорони здоров'я, економічної безпеки, прав та свобод громадян в умовах криз.
4. Галузева природа режиму, тобто в межах якої галузі права діють правові норми в процесі його реалізації, введення та завершення, або трансформування в інший правовий режим, до якої галузі права відноситься регулювання даного режиму. Це допомагає в застосуванні режимного правового інструментарію і

забезпечує певний комфорт дій як для суб'єктів які наділені повноваженнями в межах даного режиму, так і для інших учасників правовідносин.

5. Акцентуація на засоби. Даний чинник включає в себе баланс між розширенням повноважень суб'єктів публічного права (додаткові повноваження правоохоронних органів, збройних сил) та їх обмеженням для уникнення зловживання додатковими повноваженнями; обмеження прав і свобод (свобода пересування, свободу думки і слова, недоторканість житла, право на свободу об'єднання в політичні партії і громадські організації та ін.) суб'єктів приватного права та запровадження нових обов'язків (будь-яку роботу чи службу, що її вимагають в умовах надзвичайних обставин, тобто у випадках війни або лиха, або загрози лиха, як-от пожежі, повені, голод, землетрус, сильні епідемії чи епізоотії, навали шкідливих тварин, комах чи паразитів рослин і взагалі обставини, що ставлять під загрозу або можуть поставити під загрозу життя чи нормальні життєві умови всього або частини населення [54]). Що стосується об'єктів, тут доцільно звернути увагу на такі засоби як націоналізація, заборона доступу на певну територію (наприклад, як це було з зоною відчуження ЧАЕС), контроль за використанням природних ресурсів. Засоби що впливають на зміст правовідносин можна проілюструвати на модифікації договірних зобов'язань внаслідок впливу форс-мажорних обставин. Зазнають змін процедури прийняття рішень органами влади та інші (адміністративні, судові) процедури. Акцентуація на засобах не оминає і змін в такій категорії як юридична відповідальність. Особлива частина Кримінального кодексу може поповнюватися новими складами злочинів, чи збільшуватися санкції за вже існуючі злочини в умовах дії режиму. Проте можливий і рух в зворотному напрямку – декриміналізація проступків, злочинів, які в умовах звичайного правового режиму становили склад кримінального правопорушення, але є законними, наприклад, в умовах воєнного стану.
6. Відповідність засобів та методів екстраординарного правового режиму міжнародним стандартам у сфері прав людини та міжнародним зобов'язанням держави, яка його вводить.

7. Досягнення результатів введення режиму. Кожен екстраординарний режим повинен мати кінцеву мету – скасування підстав його введення і перехід до звичайного правового режиму. В цьому і проявляється його ефективність.

Будь-який екстраординарний правовий режим для суспільно-економічного життя є переломним моментом, стресовим явищем, яке змінює звичний порядок речей. Не вдаючись до аналізу соціальних втрат які є наслідком перебування держави чи частини її території в зоні дії даного режиму, хочеться проаналізувати рефлексію економіки та банківської системи держави на ті фактори нестабільності з якими їй доводиться стикатися. Однозначно, що більш жорсткі екстраординарні правові режими мають серйозніший вплив на економіку та можуть бути причиною спаду виробництва, значних матеріальних втрат, зростання загального рівня цін у країні та безробіття, знецінення національної грошової одиниці, виникнення чи поглиблення економічної кризи загалом.

Щодо особливостей функціонування банківської системи та банківської діяльності в умовах дії екстраординарних правових режимів, то звертає на себе увагу те, що вони не врегульовані на законодавчому рівні належним чином. Так, стосовно профільного закону, то реакцією на введення в Україні правового режиму воєнного стану стало доповнення статті 7 Закону України "Про банки і банківську діяльність" [55] двома новими частинами, відповідно до яких, суб'єкт управління державного банку несе відповідальність за моніторинг загроз національній безпеці, що можуть вплинути на роботу банку, і зобов'язаний вживати заходи для нейтралізації цих загроз. Заходи включають визначення місцезнаходження посадових осіб банку та встановлення спеціального режиму роботи. У разі визначення таких заходів, відповідні посадові особи мають обов'язок негайно прибути до визначеного місця для виконання своїх повноважень, забезпечуючи оперативність і безперервність управління банком. Також порушення посадовими особами державного банку обов'язків, передбачених законодавством, може стати підставою для їх дострокового звільнення і розірвання контракту без компенсаційних виплат. Незважаючи на доволі поверхневу реакцію спеціального закону на введений військовий стан, слід зазначити, що це правило стало жорстким механізмом забезпечення дисципліни і

відповідальності серед керівного складу банку, оскільки навіть якщо контракт передбачає компенсаційні виплати, у разі порушення обов'язків вони не виплачуються, незалежно від строку дії контракту або договору.

За умови відсутності належного правового регулювання банкам потрібно було самостійно приймати рішення для забезпечення їхньої життєдіяльності в умовах воєнного стану. Для прикладу, Голова правління українського Райффайзен Банку Олександр Писарук серед головних викликів, з якими справлявся банк вказував наступні: забезпечення операційної діяльності, блокування кібератак, забезпечення перерозподілу функцій між різними підрозділами в різних частинах країни, децентралізація прийняття рішень щодо відкриття і закриття відділень, перевезення готівки та забезпечення нею банкоматів, відтік коштів юридичних осіб, високий попит на валюту у зв'язку з переїздом великої кількості українців за кордон, зменшення обсягів валюти на міжбанку [56].

Цей приклад показує, що банк самостійно старається впоратися з проблемами в екстраординарні періоди життя країни. Проте, це великий, системний банк з іноземним капіталом і об'єктивно, що він буде легше реагувати на кризові явища спричинені реаліями воєнного стану. Але залишається пул малих та середніх банків, банків, які стикнулися з проблемою відтоку російського і білоруського капіталу, які без належного законодавчого регулювання банківської діяльності під час дії екстраординарного правового режиму не зможуть належним чином справитися з поточними загрозами та викликами.

Не зважаючи на фактичну відсутність законодавчого регулювання Національний банк України як центральний банк України та особливий центральний орган державного управління оперативно ухвалив постанову Правління № 18 від 24 лютого 2022 року "Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану" [30] у зв'язку із оголошенням воєнного стану по всій території України, суть якої зводилась до того, що регулятором були впроваджені заходи для забезпечення безперебійного функціонування банківської системи в умовах воєнного стану. Основними положеннями стали гарантії доступу до банківських послуг та ресурсів, включаючи безготівкові розрахунки, роботу банкоматів, підкріплення готівкою та

рефінансування банків. НБУ також передбачив підтримку ліквідності банків через бланкове рефінансування та забезпечення функціонування платежів уряду. Постанова також передбачала тимчасові обмеження на валютні операції та зняття готівки. Це включає призупинення роботи валютного ринку, фіксацію офіційного курсу, обмеження на зняття готівки до 100 тис. гривень в день, заборону на видачу готівки в іноземній валюті, мораторій на транскордонні валютні платежі та обмеження для банків, що обслуговують резидентів держави-агресора. Відповідні дії були необхідними для забезпечення надійного та стабільного функціонування фінансової системи країни та максимального забезпечення діяльності Збройних Сил України, а також безперебійної роботи об'єктів критичної інфраструктури [57]. Дана постанова мала вирішальний вплив на збереження фінансової стійкості банківської системи в умовах воєнного стану. За Н. Ситником, фінансова стійкість банку (*financial resilience of a bank*) це стан банку, який характеризується збалансованістю фінансових потоків, достатністю коштів для підтримки своєї платоспроможності та ліквідності, а також рентабельною діяльністю. Дана характеристика означає постійну здатність банку відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі. На рівень фінансової стійкості може впливати ряд факторів, які в основному систематизуються як фактори екзогенного (зовнішнього) та ендогенного (внутрішнього) впливу. До факторів екзогенного впливу, які комерційний банк не має можливості змінити, відносяться: економічні фактори, ринкові фактори, соціально-політичні фактори, фінансові фактори та форс-мажорні обставини, тобто ті, які є наслідками стихійних лих, непередбачуваних подій тощо [58, с.438-440].

Таким чином, можна з достатньою точністю зробити висновок, що екстраординарний правовий режим це особливий період життя суспільства, який потребує особливого правового регулювання основних сфер його життєдіяльності. Банківська система, як базова складова економічної системи держави відіграє визначальну роль у розвитку національної економіки. Негативні явища, спровоковані дією екстраординарних правових режимів є факторами екзогенного впливу, які банки не мають можливості змінити та є вкрай чутливими для банківських установ і

впливають на їх функціонування. Отже, можна узагальнити, що екстраординарні періоди за своєю природою створюють загрози системній єдності, функціональному результату та принципам функціонування системи. В свою чергу реакція держави може полягати у введенні спеціального правового режиму на визначений період, посиленні державно-правового впливу (застосування окремих засобів державного регулювання) чи зміні алгоритмів державної політики та застосування заходів.

Також належне законодавче регулювання банківської діяльності в умовах дії екстраординарних правових режимів може послабити дію факторів екзогенного впливу та є однією з основних функцій держави спрямованої на захист національних економічних інтересів.

1.2. Історичні аспекти виникнення, становлення і розвитку екстраординарних правових режимів в Україні.

Історію людства неможливо уявити без воєн, епідемій, екологічних катастроф, політичних криз. Більше того, переважно історичний розвиток, становлення та співіснування більшості сусідніх держав є історія воєн між цими державами [59, с.20]. Всі згадані явища завжди були перешкодою поступального економічного розвитку країн. Проте, уміння подолати екстраординарної обставини спричинені названими вище станами (періодами) та подальше відновлення звичного ритму життя, діяло наче вакцина для тих суспільств, які пройшли цей шлях, робило їх сильнішими, витривалішими, політично та економічно стійкішими.

Дослідження історичних аспектів виникнення, становлення і розвитку екстраординарних правових режимів в Україні має не тільки теоретичну цікавість, а й практичне значення, оскільки дає можливість проаналізувати ті помилки які були зроблені в минулому й показує як реагував на екстраординарні обставини саме український народ, з його менталітетом та особливостями господарства.

Михайло Грушевський вважає, що найдавніші згадки про українські землі датовані VII століттям до н.е.[60, с.10]. Як вказує Сергій Шелухин, найстаріші відомості про Україну та про назви її населення і зайнятих ними земель ми маємо від давніх грецьких поетів, народописців, істориків і географів. На думку археологів та

істориків з заходу по Дніпро і на лівому його боці проживали слов'яни – предки українського народу. До них підмішувалися інші народності, особливо греки, кельти, а також ті слов'яни з Придунайщини, що переселилися звідти згодом, як про це розповів Київський літопис [61, с.96-97].

Незаперечним є те, що з початку історичних часів уявлення наших предків про екстраординарні періоди їхнього життя мало міфологічне, а згодом релігійне пояснення [59, с.21]. Якщо звернутися до давно-української міфології, то прослідковується наратив, що виникнення екстраординарних ситуацій є наслідком образи богів. Так наприклад, божество у давніх українців під назвою Баган, дбав про домашню рогату худобу, охороняв її від хворіб, сприяв доброму приплодові. Але за його непошанування, в гніві своєму робив тварин безплідними та надсилав падіж. Міфічна потвора Вогневиця несла людям високий жар тіла, тиф та інші хвороби, а богиня зла, хворіб (мору), смерті – Мара, сіяла на землі чвари та недуги. За війни та кровопролиття відповідало божество Пек [63, с.13-40].

Релігійний світогляд виростає на підґрунті міфологічного світогляду, але є вже більш зрілою формою світогляду, ніж міфологія [62, с.16].

Язичництво Київської Русі не сприяло державному будівництву, усталенню привілеїв панівного класу феодалів, розвитку писемності й культури, налагодженню зав'язків з іншими, в абсолютній більшості християнськими, країнами. Тому в середині 80-х років X століття київський уряд помалу схиляється до прийняття іншої, якісно нової релігії – християнства. В літописі події трьох років – 988, 999-го і 990-го зведені під одним – 988-м, що традиційно вважається роком запровадження нової віри на Русі [64, с.33]. Тут варто проаналізувати прийняття християнства князем Володимиром з точки зору екстраординарності характеру цього явища. Мабуть, на теренах сучасної України, це був перший прототип екстраординарного правового режиму (хоча і вживання прикметника «правовий» в даному контексті навряд чи можна вважати релевантним). По всій країні нищились язичницькі капища й божества, на їхньому місці ставилися церкви. Людей хрестили насильно. Не варто забувати, що християнство того часу вже було релігією класового суспільства, воно освячувало нерівність людей, узаконювало експлуатацію людини людиною,

обоожнювало князівську владу [64, с.33-34]. Одночасно з цим, утвердження християнства офіційною релігією мало корисний і епохальний вплив на інтегративні процеси та загалом на соціальний, економічний, культурний, політичний подальший розвиток держави. Не зупиняючись на позитивних наслідках, які дало впровадження християнства в Київській Русі, слід зазначити, що християнство прийшло на українські землі у готовому вигляді як штучний витвір і не є для неї наслідком природного розвитку на власному ґрунті. Відтак воно постало тут як духовна революція зверху. Методи поширення християнства в Україні-Руси на відміну, скажімо, від Греції виявилися згубними, оскільки це призвело до винищення її багатотисячолітньої дохристиянської культурної традиції, зокрема нашої міфології, зручної для вжитку української абетки тощо [65, с.170-171]. Таким чином, застосувавши історико-системний метод дослідження можемо стверджувати, що поява на теренах нашої держави християнства як офіційної релігії піднесло тогочасну країну на вищий щабель соціально-економічного та культурно-релігійного поступу, хоча застосовані засоби імплементації, з точки зору сучасника, виглядають неприйнятними.

На підтвердження тези, що процес хрещення Київської Русі був першим, нехай примітивним, але все ж таки історичним проявом екстраординарного правового режиму на теренах сучасної України слід виокремити наступні його ознаки : примусовий характер, обмеження права вибору релігії, санкції у випадку порушення (слова князя Володимира : «Якщо не прийде хто завтра на річку – хай то багатий, чи нужденний, чи раб, – буде мені ворогом » [66, с.76]), вводився на території держави, після його реалізації трансформувався в звичайний режим, хоча сам процес християнізації країни розтягнувся на тривалий період.

Що стосується такого екстраординарного періоду функціонування суспільно-економічного життя як війна, що безумовно вимагає спеціальних правових режимів господарювання, то в період середньовіччя навряд чи можна назвати це екстраординарним явищем, оскільки стан, коли не було воєн, був рідкістю. Серед різноманіття дефініцій, найбільш вдалим (стислим та змістовним) визначенням, що таке війна, можна вважати наступне: війна – у край складне суспільне явище, що є

продовженням політичної боротьби держав, націй, груп населення із застосуванням збройного насильства [67, с.107].

Вцілому історія Київської Русі насичена війнами і військовими походами, боротьбою за об'єднання, зміцнення і розширення держави. Війні було підпорядковане все суспільне життя – соціальне, політичне, економічне і навіть ідеологічне й культурне. В епоху військової демократії військо складалось зі всього населення, здатного до бойових дій. Із виникненням сталої політичної організації військо відокремлюється від народу та стає органом політичної влади, з допомогою якого київські князі здійснювали свою політику [68, с.7].

Економічне життя Київської русі в період воєн було зорієнтоване на забезпечення потреб війська та оборону міст від нападів ворогів. Населення міст повинно було вміти жити в стані облоги, мати необхідні запаси їжі та питної води. Особливу увагу приділялось виробництву зброї, побудові оборонних укріплень (валів). Якщо на підході до міста споруджувалось декілька рядів валів, то між ними, на випадок війни розташовувались кузні для того, щоб в оперативному порядку забезпечувати захисників зброєю. Також при виборі території для будівництва нових міст завжди враховували географічний фактор: близькість рік, природній підйом ландшафту тощо. Економіка держави працювала не тільки на оборону, адже війни велися і з метою захоплення нових територій чи отримання певних економічних пільг, преференцій у випадку укладення мирних договорів.

Оскільки успішне ведення бойових дій сприяло економічному розвитку держави особливу увагу приділялося виробництву облогової, стінобитної та каменеметальної техніки, будівництву фортець по прикордонних річках, виробництву засобів захисту для коней (захист виготовлявся з пластин твердої шкіри, скріплених ремінцями) та людей (захист в формі шкіряних панцирів, кольчуги).

Не маючи на меті в даному дослідженні проводити історичний екскурс всіх воєн чи військових конфліктів, які були на території сучасної України, особливо періоду Київської Русі, хочеться зазначити, що економічне життя минулого мало свої особливості, як при підготовці до війни, так і під час воєнних дій чи в післявоєнні періоди відновлення.

Слід згадати і про таке явище як мобілізація за часів Київської Русі. Як зазначає Іван Крип'якевич, військо за княжих часів не творило армії, готової постійно до війни, а збиралося тільки в часі нападу ворога, або в похід, який постановив князь. Таку мобілізацію називали словами «совокупити вої, дружину». Деколи мобілізація мала невеликий успіх. Наприклад, коли 1093 р. напали половці, князь Святополк поїхав збирати військо, але нашвидку зібрав лише 800 отроків, а тим часом потреба була у 8000 війська. Коли війна закінчувалася, князь розпускав військо додому [69, с.42-44].

Що стосується таких екстраординарних періодів, як екологічні лиха, то із літописних та літературних джерел відомо, що вони фіксуються у Київській Русі з 791 року. Можна навести наступні природні явища, які для наших предків були екстраординарними періодами їхнього життя : 791 р. – сильні морози («великий мраз, егда померезе сей море»); 911 р. – землетрус («паде града некая часть, и много полат разсыпался»); 981 р. – засуха, літо спекотне і сухе, а також повінь («наводнение многое и много зла сотвори»); 994 р. – засуха («сухмень велика и знойно добре», «жары вельми тяжкие»), загинули посіви в багатьох місцях; 1008 р. – засуха, нашествя сарани («быша пружи мнози»), голодний рік; 1017 р. – літо було сухим, були пожежі («и погореша церкви числом 700»), 1050-1060 рр. – численні посухи, нашествя сарани, повернення холодів; 1092 р. – сильна посуха: «ведро бяше яко изгораше земля», неврожай, голодний рік; 1093 р. – високе водопілля: «стуже была тогда переполнена водой», неврожай, голодний рік. 1095 р. – посуха, нашествя сарани, голодний рік [70, с.15-16].

За часів існування Великого князівства Литовського екстраординарні правові режими отримали свою нормативну регламентацію в Литовських статутах. Правові норми передбачені у Другому Литовському статуті 1566 р., відображали спектр правовідносин у тогочасному суспільстві. Питання оголошення війни, встановлення податків і прийняття нових актів законодавства не могли вирішуватись Великим князем Литовським спільно з Панами-радою, а тільки на загальному сеймі. Литовські статuti були важливим джерелом права в українських землях, вони забезпечували спадкоємність і наступність багатьох норм та інститутів українського права сформованих у Київській Русі та Галицько-Волинській державі [71, с.23-24].

При укладанні Литовського статуту 1529 року джерельною основою при систематизації військового права стали правові військові звичаї, на які присутні посилання в статтях даного збірника. Литовський статут 1529 р. визначав та закріплював порядок призову на військову службу під час оголошення війни у вигляді загальноземського народного рушення (за сучасною термінологією – призов у період мобілізації). Найбільш детально в статтях шостому, сьомому та восьмому Литовського статуту 1588 року розписується порядок мобілізаційного призову («організованого руху на війну») шляхетного лицарства, хоча й занадто формалізованого, але дієвого на той час. Особливе місце спочатку у Литовському статуті 1566 року, а потім і у третьому статті Литовського статуту 1588 року, займає порядок призову до війська з українських земель [72, с.8].

Відносно козацької доби, то без перебільшення можна сказати, що формування козацтва сталось внаслідок екстраординарних періодів життя тогочасного населення. Так, деякі дослідники вважають, що козацтво утворилося у ході постійної боротьби українського народу проти феодальної Польсько-Литовської держави (Речі Посполитої) та турецько-татарської агресії [73, с.44]. У той час, коли майже в усіх країнах Європи панували монархи, у запорожців існувала республіканська форма правління. Кожен запорожець мав право голосу у загальній раді, якій належала повнота влади. Рада керувала всіма важливими питаннями життя Січі, її внутрішньою та зовнішньою політикою, вирішувала проблеми миру і війни, приймала й відправляла посольства, займалася судочинством [73, с.72]. Цікавим був також досвід впровадження екстраординарних правових режимів в періоди епідемій за часів козацької держави, досліджений С. Андрєєвою. Тогочасне природно-географічне розташування України зумовлювало її підвищену уразливість до поширення різних інфекційних хвороб. Це вимагало від гетьманського керівництва активних заходів протидії. Зокрема, загроза чуми стала причиною припинення облоги Кам'янця-Подільського Богданом Хмельницьким у 1652 році після перемоги під Батогом. Для запобігання поширенню епідемій у 1653 році біля Чигирини та Суботова були встановлені застави, які блокували в'їзд осіб із небезпечних регіонів. Російська адміністрація також вживала карантинні заходи на підконтрольних територіях

України. Наприклад, наказ Посольського приказу від 30 січня 1654 року до київських воєвод Волконського та Куракіна передбачав суворий контроль, щоб уникнути занесення чуми з Польщі. Запорожці також організовували власні протиепідемічні заходи. У 1673 році чума спалахнула на Січі, привезена купцями із Кам'янця-Подільського. Запорозька рада ухвалила рішення ізолювати інфіковані Васюринський і Шкуринський курені, але хвороба продовжувала поширюватися. Через це гетьман Іван Самойлович навіть відмовився приймати посланців та листи із Січі. Важливу роль відігравали розвідувальні дані запорозьких козаків щодо поширення епідемій. Так, у лютому 1765 року, виконуючи завдання дізнатися про стан чуми серед єдисанської орди, запорожці спостерігали за ними з безпечної відстані, щоб уникнути зараження. Їхні повідомлення про окреме кочування єдисанців і відсутність нових могил свідчили про поступове затухання епідемії [74, с. 148].

Наступний період історії України характеризується її поділом між двома сусідніми імперіями – Австр-Угорською та Російською.

Основним актом законодавства, яке регулювало екстраординарні правові режими в суспільно-економічному житті на території Російської імперії з 14 серпня 1881 року було «Положення про заходи до охоронення державного порядку та суспільного спокою». Даний документ надавав місцевості особливий правовий статус який проголошувався при надзвичайних ситуаціях та громадських заворушеннях. Також при оголошенні положення посиленої (надзвичайної) охорони істотно збільшувались і повноваження місцевої державної влади. А ще губернська влада отримала право в своїх губерніях на будь-який термін запроваджувати «надзвичайне управління». 11 років після прийняття «Положення про заходи до охоронення державного порядку та суспільного спокою», в 1892 році, було видано «Правила про місцевості, що перебувають на військовому стані», які не лише детально регламентували самий режим військового стану, а й передбачали передання влади від цивільних військовим органам, а також широке застосування на території губерній військової юстиції. Діяли вони й у роки Першої Світової Війни [75].

Що стосується Австро-Угорської імперії то законодавче регулювання екстраординарних правових режимів там здійснювалося здебільшого на конституційному рівні. Протягом ХІХ ст. більшість європейських країн переживали революційні потрясіння, відомі як «Весна народів». Особливе місце серед подій того часу займала Угорська революція 1848 року, яка згодом дала поштовх для революційних перетворень по всій Австрійській імперії [76, с.147]. Як зазначає М. Варварцев, кульмінацією революційних подій на західноукраїнських землях стало повстання у Львові 1–2 листопада 1848 року, викликане спробою австрійського гарнізону захопити контроль над містом. Провідною силою повстання став польський академічний легіон, до якого долучилися також українські студенти. Їх підтримали підрозділи національної гвардії, а також робітники й ремісники. Після запеклих барикадних боїв і артилерійського обстрілу австрійські війська зуміли відновити контроль над ситуацією. У Львові було введено жорсткі обмеження: заборонено будь-які зібрання, діяльність політичних товариств і періодичних видань. Сотні учасників повстання зазнали репресій. У січні 1849 року австрійська адміністрація поширила воєнний стан на всю територію Галичини [77]. Таким чином в часи Австро-Угорської імперії провокуючим чинником виникнення екстраординарного періоду виступали революції чи ризики їх виникнення. В аспекті правового регулювання екстраординарних періодів слід виокремити роль Кримінального закону про тяжкі злочини та тяжкі поліцейські проступки 1803 року, який передбачав створення у випадку надзвичайних обставин надзвичайних судів, де кримінальне судочинство велося спрощено, без дотримання звичних формальностей, а вирок виносився і виконувався впродовж 24 годин. Оскарженню вироків надзвичайних судів не підлягали [78, 62-63].

Наступний етап української історії розпочався після перемоги в лютому 1917 р. у Росії демократичної революції. В Україні гостро постало питання державного самовизначення. 3 березня 1917 року оголошено про створення Української Центральної ради, діяльність якої була зорієнтована на досягнення автономії України, в умовах досить складної ситуації з військової, революційної та соціальної сторони. Даний період функціонування економічного, політичного, соціального життя

вимагав як спеціальних правових режимів господарювання так і введення екстраординарних правових режимів (надзвичайного, військового, мобілізації тощо). Можна констатувати, що Центральна рада не справилась з таким завданням, та як наслідок не змогла забезпечити ефективне керівництво країною. Прорахунки Центральної ради полягали також в неспроможності забезпечити міста продовольством, відсутності активних дій щодо аграрної реформи, пасивній військовій політиці. Зростання цін на продовольчі і промислові товари, зупинка заводів, шахт, фабрик, робітничі страйки, перспектива голоду в містах та робітничих селищах, розгром поміщицьких маєтків – це ті внутрішні виклики, осилити які, без реалізації на практиці інституту екстраординарного правового режиму було неможливо.

7 листопада 1917 року більшовики з допомогою головної Ради солдатських і робітничих депутатів і цілої петербургської військової залоги зайняли столицю Росії та проголосили російську радянську республіку. У зв'язку з більшовицьким переворотом в Києві сталися важливі події. Штаб київської воєнної округи виступив із вірними Тимчасовому Уряду військами проти збільшовизованих військових відділів та українців. Центральна рада залучила «Краєвий комітет для охорони революції на Україні», який перед нею був відповідальний. Комітет закликав населення України «всю революційну демократію – робітництво, селянство та військо – неодмінно згуртувати свої сили для того, щоб зберегти спокій та добрий лад на Україні». На вулицях Києва почалися бої. Та українці випередили більшовиків. Вночі перед самим повстанням українські відділи роззброїли більшовицькі загони й до 4 години ранку встигли вислати їх поїздами з Києва. Український уряд не використав як слід перемогу над більшовиками. Згідно наказу уряду більшовицьких провідників було випущено на волю, й вони далі вели на всяких зборах і з'їздах агітацію проти української влади.

Після невдалого наступу російських військ в Першій світовій війні у липні 1917 р. (офензива Керенського), російська армія як бойова сила перестала існувати. Україна була найближче до фронту і вона перша зазнала всіх нещасть від солдатських банд, що самовільно покидали фронт. В Україні запанувала анархія. Весь державний

апарат і організація самоуправи розпались. Сільська й міська міліція були погано організовані. Суд не функціонував. Зросла кількість самосудів.

Також непрості взаємовідносини були між Центральною Радою та Радою Народних Комісарів, від якої 17 грудня 1917 року було одержано ультиматум. Генеральний Секретаріат України відповів на даний ультиматум 20 грудня, рішуче відкинув намагання Народних Комісарів вмішуватись у життя й справи Української Республіки, і доніс до відома, що український уряд не змінить своєї дотеперішньої політики, навіть під загрозою війни [69, 392-401].

Перша війна з більшовицькою Росією та її трагічні наслідки для України (бій під Крутами, окупація Києва, яка супроводжувалась кривавими погромами та розстрілами киян), підписання в Бресті мирного договору, перекладення функцій захисту території на іноземні війська (німецькі та австрійські), вплив цього командування та незадоволеної буржуазії на державотворчі процеси призвели до державного перевороту, закінчення діяльності Центральної Ради (29 квітня 2018 року) та встановлення гетьманату Павла Скоропадського. В розрізі теми даної дисертації, варто звернути увагу до яких наслідків може призвести невміння, чи відсутність можливостей на належному законодавчому рівні та в практичній площині реалізовувати екстраординарні правові режими в суспільно-економічному житті. Історія нам показує, наскільки важливою є швидкість реакції на негативні чинники. Відома фраза німецького історика Карла Хампе, що «історія не має умовного способу» в даному контексті означає що ми не знаємо, як би склалась доля України у випадку адекватних і швидких законодавчих та практичних реакцій Центральної Ради на екстраординарні ситуації, але засвоєння цього історичного уроку дає нам, нащадкам, знання того, що екстраординарні періоди вимагають екстраординарних рішень в найбільш короткі проміжки часу, в іншому випадку вони стають неефективними і призводять до вкрай негативних наслідків. Таким чином історичний аналіз екстраординарних періодів дає можливість виокремити ще одну рису (ознаку) екстраординарного правового режиму, а саме швидкість (оперативність) його введення та реалізації.

На думку Р. Пиріга, державний переворот, який привів Павла Скоропадського

до влади, був далеким від правового шляху. Конституційні засади нової Української Держави були проголошені 29 квітня через два ключові документи, відомі як «Грамота до всього українського народу» і «Закони про тимчасовий державний устрій Української Держави». У «Грамоті» акцент робився на нагальній необхідності зміни влади, яка, на думку Скоропадського, спричинила хаос, анархію, економічний занепад і загрозу голоду. Основою державної розбудови було проголошено відновлення права приватної власності, включно з купівлею-продажем землі. «Закони» закріплювали тимчасовий державний устрій, який передбачав концентрацію влади в руках гетьмана. До його компетенції належало затвердження законів, призначення урядовців, управління зовнішньою політикою, оголошення надзвичайного стану, а також амністія. Конструкція Ради міністрів здебільшого зберегла систему, що існувала за часів УНР, із деякими змінами, як-от перетворення Міністерства пошт і телеграфів на департамент МВС. Окрему роль у новій структурі відігравала Державна варта, яка стала не лише органом підтримання правопорядку, але й важливим елементом державної безпеки, виконуючи функції, що перевищували звичайний формат департаменту [79, с.69].

Тож деякі дослідники вважають, що є підстави та сенс стверджувати, що загалом на сім із половиною місяців 1918 р. в Україні запанував окупаційно-гетьманський режим. Його визначальною характерною рисою був терор. Із самого початку операції німецькі війська «одержували однозначні накази брати в полон більшовиків, незалежно від того, озброєні вони чи ні», і «ставитися до них треба за законами воєнного часу», що на практиці означало страту. Прикрими проявами терористичної практики стали масові розстріли без суду та слідства запідозрених у нелояльності, тих, хто зберігав, відмовлявся здавати за наказами властей зброю. Природно, що політико-правова модель гетьманату, як історичний анахронізм та антипод справжнього національного інтересу не мала скільки-небудь обнадійливих перспектив, була приречена на неминучу поразку [80, с.170].

Як вважає І.Терлюк перебування Директорії при владі було найбільш тривалим і, водночас, одним із найскладніших періодів в історії української державності 1917–1920 років. Цей час збігся з вирішальними подіями у колишній Російській імперії,

формуванням Версальської міжнародно-правової системи та процесами мирного врегулювання в Європі, які безпосередньо впливали на Україну. Вони ускладнювали військово-політичну ситуацію та створювали перешкоди для державного будівництва. Після приходу до влади, Директорія відновила попередню назву держави (Українська Народна Республіка) і республіканську форму правління. Наприкінці 1918 року та на початку 1919 року було ухвалено низку важливих законів, серед яких акти про місцеве самоврядування, землю, скасування гетьманських законів, впровадження державної української мови, автокефалію Української православної церкви, а також про призов молоді до війська. Для впорядкування правової системи в умовах постійної зміни влади на території України було ухвалено закон «Про відновлення чинності судової влади УНР та надання напрямку справам, що виникли у відповідних органах окупаційної влади». Цей закон сприяв стабілізації юридичних відносин у складних обставинах політичної турбулентності [81, с.7].

Також характеризуючи законодавство періоду Директорії, яке стосувалося екстраординарних правових режимів слід акцентувати увагу на функціонуванні надзвичайних військових судів, які були запроваджені замість військово-польових з 26 січня 1919 року. Їхня діяльність була організована в регіонах, де оголошувався військовий стан або стан облоги. Згідно із законом «Про оголошення військового стану та стану облоги на Україні» від 24 січня 1919 року, військовий стан поширювався на всю територію УНР. Виходячи з цього, Ю. Вовк робить висновок, що надзвичайні військові суди могли діяти в будь-якому регіоні, контрольованому армією УНР. Правову основу діяльності цих судів складав закон «Про надзвичайні військові суди», ухвалений 26 січня 1919 року, відповідно до якого незакінчені справи, які раніше розглядалися військово-польовими судами, передавалися у провадження новоутворених надзвичайних військових судів [82, с.12]. Крім цього вживалися Директорією і заходи стимулюючого впливу для військовослужбовців в умовах дії такого екстраординарного періоду як військовий стан. Важливим для підняття духу війська був закон Директорії «Про поліпшення стану військ», відповідно до якого козакам, підстаршинам, старшинам і урядовцям, які захищають незалежність УНР, видавали від держави: все харчування, зброю і одяг натурою (одяг

стає власністю військовослужбовця через шість місяців служби у війську), щомісячну платню, добові гроші, грошові допомоги [83, с.94].

Екстраординарні режими в певні історичні періоди життєдіяльності суспільства накладаються один на одній, що вимагає від державних інституцій вміння ефективно справлятися з багатьма викликами одночасно. Так в описуваний період серед військових масово поширювались різноманітні епідемії, захворювання, які призводили до втрат і серед цивільного населення. Ситуацію погіршувало й те, що інфекційно хворих військових евакуювали з фронту в середину країни, куди, окрім того, прибувало ще й чимало інфікованих біженців. Загалом в роки Української революції поширювались такі небезпечні інфекційні захворювання: плямистий тиф, висипний, зворотний тиф, «іспанка», азіатська холера. Війна і революція внесли в Україну венеричні захворювання у набагато ширшому масштабі, ніж це було у мирний час. Боротьба з цим лихом вимагала добре продуманих державних заходів, яких, на жаль, було небагато через важке внутрішнє та зовнішнє становище молодій Українській державі [84, с.10].

Щодо діяльності Західноукраїнської Народної Республіки, варто підкреслити, що з часу її виникнення ЗУНР перебувала в складних політичних обставинах, які уповільнювали формування власного законодавства. Досліджуючи конституційне законодавство ЗУНР М. Луцький зазначає, що в багатьох сферах суспільних відносин продовжувало діяти законодавство Австро-Угорщини. Основу для конституційного законодавства становила Тимчасова Конституція, ухвалена 13 листопада 1918 року. Сам розвиток законодавчої бази ЗУНР можна поділити на два етапи. Перший охоплює період з осені 1918 року до початку зими 1919 року, коли здійснювалися перші спроби нормативного впорядкування. Другий етап розпочався після проголошення Акту Злуки з УНР, що значно вплинуло на правове регулювання в ЗУНР. Зокрема, важливу роль відіграли законодавчі акти УНР: Передвступний договір про об'єднання (1 грудня 1918 року), Універсал Директорії про соборність українських земель (22 січня 1919 року), а також «Закон про тимчасову владу в УНР» від 28 січня 1919 року [85, с.33]. Екстраординарним періодом тогочасного життя можна назвати українсько-польську війну 1918-1919 року, яка стала фактичним

продовженням, з одного боку, світової війни, а, з іншого, тієї громадянської війни, що була започаткована «червоною» Росією проти «білої» та національних рухів окраїн. Однак його генеза сягає польсько-козацьких війн і національно-релігійних конфронтацій XVII ст. На кращих стартових позиціях Польщі у протистоянні наголошує і М. Литвин, оскільки остання мала значну перевагу в людських ресурсах із 20-мільйонним населенням порівняно з 4 мільйонами українців ЗУНР. Водночас керівники Антанти та США, не ухваливши під час Паризької мирної конференції офіційного рішення про незалежність Східної Галичини та Волині, фактично передали їхню долю у руки Польщі. Варшаві дозволили застосувати у Східній Галичині підрозділи союзних військ, що свідчило про схиляння до підтримки польських претензій. Остаточне, хоча й сумнівне з точки зору міжнародного права, закріплення прав Польщі на ці території відбулося в березні 1923 року за рішенням Конференції послів Антанти [86, с.390-394].

Поразка ЗУНР у війні з Польщею дозволяє зробити певні висновки в площині особливостей функціонування екстраординарних правових режимів. Як було зазначено в попередньому пункті першого розділу дисертації, екстраординарний правовий режим характеризується особливим порядком функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та здійснення господарської діяльності, направлений на локалізацію, зменшення чи ліквідацію екстраординарної обстановки з метою подальшого відновлення загального правового режиму. Проте в багатьох випадках цього виявляється недостатньо. Особливого порядку функціонування також вимагають державні та недержавні політико-правові інститути суспільства. Особлива роль в такому екстраординарному періоді життєдіяльності, як війна, належить дипломатичній діяльності як засобу здійснення зовнішньої політики держави та ефективності методів дипломатії. Поряд з цим особливого порядку функціонування вимагає і «четверта гілка влади», але виключно в контексті посиленого об'єктивного інформування, особливо в умовах сучасної глобалізації. Вважається, що право бути почутим, як складова верховенства права є правом особи (процесуальним, або при вирішенні питань в управлінській сфері). Досліджуючи історичні аспекти розвитку екстраординарних правових режимів в Україні, можна резюмувати, що право бути

почутою має також і держава особливо під час війни[59, с.24], чи іншого екстраординарного періоду. Ефективна реалізація цього права покладається саме на дипломатію і ЗМІ.

Що стосується радянського періоду, то його початком слід вважати формування Тимчасового робітничо-селянського уряду України наприкінці листопада 1918 року.

Т. Вронська та В. Пилипчук стверджують, що держава більшовицького типу, яка утворилася в Україні внаслідок воєнного втручання російських більшовиків, через дефіцит легітимності як всередині країни, так і на міжнародній арені, постійно перебувала в надзвичайному становищі. Більшовицька верхівка змушена була створювати правові механізми для захисту своїх позицій. У період 1918–1920 рр. радянська влада запроваджувала воєнний стан на стратегічно важливих об'єктах за допомогою декретів Ради праці та оборони і Всеросійського центрального виконавчого комітету. Для систематизації цих заходів у 1920 році був виданий декрет “Про місцевості, оголошені на воєнному стані”. У подальшому в 1923 році було прийнято нове “Положення про надзвичайні заходи з охорони революційного порядку”, яке визначало право запровадження надзвичайного та воєнного стану виключно центральною владою. Після створення СРСР у 1925 році було затверджено оновлене положення, яке залишалося чинним до 1962 року. Під час Другої світової війни воєнний стан в Україні запроваджувався указом від 22 червня 1941 року, а в західних регіонах цей режим діяв до 1946 року. Останні зміни у правовому регулюванні надзвичайних станів у СРСР відбулися наприкінці 1980-х років. У 1990 році ухвалений закон “Про правовий режим надзвичайного стану” надав можливість використовувати цей інструмент, зокрема під час подій серпня 1991 року, пов'язаних із ГКЧП [87, с.17-19].

Досліджуючи екстраординарні правові режими в Україні та їх історичний аспект неможливо оминути Чорнобильську катастрофу яка була найбільшою в історії світової ядерної енергетики. Дане питання досліджене на науковому рівні досить скрупульозно, тому доцільним буде коротко проаналізувати виключно ракурс діяльності держави в особі її органів в умовах даного екстраординарного періоду.

Після отримання повідомлення про аварію, патрульні наряди міліції Прип'ятського МВВС забезпечили громадський порядок, перекрили дороги та доступ до території ЧАЕС. З 26 квітня в Прип'яті розпочала роботу Урядова комісія під керівництвом заступника Голови Ради Міністрів СРСР Б.Є. Щербини, яка координувала заходи з ліквідації наслідків аварії. Основна організаційна відповідальність за ці заходи покладалася на Міністра внутрішніх справ України та колегію Міністерства. З 28 квітня 1986 року в зоні аварії до роботи долучилася група лікарів Медуправління МВС УРСР [88, с.46]. У травні 1986 року Урядова комісія ухвалила рішення щодо довгострокової консервації 4-го енергоблоку ЧАЕС для попередження викидів радіонуклідів у довкілля та зменшення впливу радіації. Міністерству середнього машинобудування СРСР було доручено виконання робіт із захоронення енергоблоку та пов'язаних із ним споруд. Цей об'єкт, названий "Укриттям 4-го блоку ЧАЕС", у світі став відомий як "саркофаг". 30 листопада 1986 року був підписаний акт про прийняття "саркофага" на технічне обслуговування. Чорнобильська аварія залишається єдиною катастрофою, якій присвоєно 7-й рівень небезпеки за Міжнародною шкалою ядерних подій [89, с.65].

Окремо зупинимося на ролі екстраординарних ситуацій в процесі новітнього державотворення в Україні. Дозволимо собі висловити тезу, що в самому проголошенні незалежності України дана ситуація відіграла історичну роль, адже, як безпосередньо зазначено в Акті проголошення незалежності України, Верховна Рада України 24 серпня 1991 року проголосила незалежність України та створення самостійної української держави - УКРАЇНИ, виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року [90].

В цей же день законодавець приймає Постанову "Про політичну обстановку на Україні і негайні дії Верховної Ради України по створенню умов неповторення надалі військового перевороту", в якій першим пунктом постановляє: Кабінету Міністрів України, Комісіям Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки, у питаннях законодавства і законності, з питань правопорядку та боротьби із злочинністю до 1 жовтня 1991 року внести на розгляд Верховної Ради України проект

Закону України про правовий режим надзвичайного стану [91]. Якщо звернутися до стенограми пленарного засідання, то проектом Постанови передбачалось внесення на розгляд Верховної Ради України до 1 жовтня 1991 року низки законопроектів, проте після виступу Прем'єр-міністра України Фокіна В.П., було враховане його зауваження і стислі строки залишили тільки для розробки Закону України "Про правовий режим надзвичайного стану." Дослівно глава Уряду сказав наступне:" Я пропоную залишити термін 1 жовтня тільки для першого питання "Про правовий режим надзвичайного стану", бо без цього ми жити не можемо. А на інші документи дати строк до 1 листопада цього року [92, с.39]. Історичний досвід нам показує, що екстраординарні ситуації вимагають прийняття екстраординарних рішень, подекуди – доленосних. Дана постанова була направлена також на врегулювання економічної політики держави, так пунктом 3 передбачалося передати підприємства союзного підпорядкування в повну власність України з моменту прийняття постанови, а Кабінету Міністрів України забезпечити запобігання неконтрольованому вивозу за межі республіки матеріальних ресурсів. Документ містив також норми про внесення пропозиції про введення грошової одиниці, впровадження її в обіг та забезпечення конвертування, забезпечення організованого збирання врожаю, державні закупки зерна та інших продуктів сільського господарства, постачання населенню продовольства і товарів народного споживання, підготовку до зими, створення необхідних запасів палива [91].

Відповідно одним з перших в 1992 році був прийнятий Закон України «Про надзвичайний стан». В даному законі давалося визначення надзвичайного стану, визначались умови і порядок його введення та припинення дії, діяльність органів влади і заходи, що застосовуються в умовах надзвичайного стану, відповідальність за порушення його режиму та гарантії прав громадян і юридичних осіб в умовах надзвичайного стану [93].

16 березня 2000 року був прийнятий новий Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [16], 6 квітня 2000 року Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [17], 13 липня 2000 року Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [19]. Що стосується останнього, то на стадії

законопроекту, головним комітетом Верховної Ради України де проходило його опрацювання був Комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. Таким чином, можна з достатньою точністю зробити висновок, що на його створення вплинув історичний досвід подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та ідеї Закону УРСР «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [94].

Врегулювання на рівні трьох конституційних законів екстраординарних правових режимів дає підставі стверджувати про формування в Україні екстраординарного законодавства та можливості у майбутньому його кодифікації.

Історичний досвід розвитку і запровадження екстраординарних правових режимів в Україні є актуальним і в сучасних умовах, особливо в умовах гібридної війни, де злагоджено повинні працювати органи державної влади, інститути громадянського суспільства, засоби масової інформації, дипломатичні представники, господарюючі суб'єкти, громадяни України для перемоги в даній війні та з метою подальшого відновлення загального правового режиму в державі.

1.3. Екстраординарні періоди функціонування економічного життя, що вимагають спеціальних правових режимів господарювання.

Взаємодія між державою та економікою, яка лежить в основі формування економічної політики, відзначається своєю багатогранністю та різнобічністю. Традиційно економічна політика розглядається як одна з функцій державного управління, що полягає у встановленні спільних правил поведінки суб'єктів суспільних відносин, їх підтриманні та адаптації відповідно до змінних умов і факторів. В умовах сучасної невизначеності ринкових механізмів ключовим завданням для держави є визначення чітких орієнтирів економічної політики, а її головною метою — забезпечення економічної безпеки. Як доречно зазначає О.Чечель, для досягнення цих цілей держава реалізує діяльність у кількох напрямках. Зокрема, вона формує інституційну структуру, яка регулює основні норми та правила економічної діяльності, створює інфраструктуру і середовище для економічного

розвитку, сприяє формуванню сприятливого соціального середовища. Крім того, держава розробляє й упроваджує економічну політику, спрямовану на визначення пріоритетів розвитку, виконує економічну діяльність як активний учасник ринку, а також встановлює державне замовлення та проводить державні закупівлі [95, с.66].

Економічне життя держави завжди проходить певні етапи (періоди), які залежать від внутрішніх і зовнішніх чинників, історичних особливостей розвитку, менталітету населення, географічного положення та наявності природних ресурсів, тощо.

Етимологія слова «період» відсилає нас до грецької мови, де *περίοδος* означав круглий шлях, обертання, чергування. Сучасне ж розуміння дає наступне визначення – проміжок часу, обмежений певними датами, подіями; час, коли відбувається певна подія, триває дія, розгортається чиясь діяльність; певна стадія, фаза чого-небудь, що характеризується визначними подіями, явищами і т. ін [96].

Підходи щодо розкриття сутності такого явища як екстраординарний правовий режим, зроблені в першому пункті даного розділу дисертації, дають можливість визначити екстраординарні періоди функціонування економічного життя, що вимагають спеціальних правових режимів господарювання, як проміжки часу в межах яких події чи явища чинять настільки сильний негативний вплив на економіку держави, протистояти якому неможливо без застосування антикризових інструментів управління економікою, яке полягає в екстраординарних діях органів державної влади, місцевого самоврядування і суб'єктів господарювання, ухваленні законодавства екстраординарного характеру, з метою подальшого відновлення загального правового режиму.

Перший такий період, який би хотілось визначити предметом подальшого розгляду є період криз. Актуальність дослідження цього явища полягає перш за все в тому, що обмежене розуміння соціально-економічної природи криз та їх впливу на дестабілізаційні процеси в економіці знижує ефективність антикризового управління. Це, своєю чергою, перешкоджає створенню стійкої та адаптаційної соціально-економічної системи на мікро, мезо, або макрорівнях. Г.Кацицка та Є. Намлієв розглядають кризові явища як критичні етапи економічного розвитку, які суттєво

впливають на стабільність і функціональність економіки. Вони проявляються через економічну рецесію, фінансові кризи, дефіцит бюджету, гіперінфляцію або масове безробіття. Варто зазначити, що кризи не виникають миттєво. Їх розвиток супроводжується попереджувальними сигналами, такими як уповільнення економічного зростання, зростання інфляції, збільшення боргового навантаження або порушення платіжного балансу. Ефективне управління кризовими ситуаціями базується на їх прогнозуванні та ранній ідентифікації. Це дозволяє вживати заходів для пом'якшення наслідків. Кризи також висвітлюють вразливості економічної системи, вказуючи на необхідність її вдосконалення [97, с.104].

Сучасне визначення (в економічному сенсі) терміну «криза» описує її як фазу економічного циклу, у якій відбувається різке порушення відтворювальних пропорцій в господарюванні. Кризові явища, що розвиваються й змінюються, відрізняються за причинами, наслідками та своєю сутністю. Вони слугують переломним моментом у функціонуванні економічних систем і діяльності господарюючих суб'єктів, провокуючи виникнення економічних криз і необхідність адаптації до нових умов [98, с.78]. Також в даному контексті кризу розглядають як сукупність якісних і кількісних, які часто призводять до потенційно негативних наслідків для функціонування економічної системи. Вона характеризується зміною у звичних процесах, порушенням економічної стабільності й виникненням ризиків, які впливають на ефективність системи та її здатність до розвитку [99, с.61].

Доцільно навести класифікацію видів криз в економіці за їх критерієм. Тут варто погодитися з систематикою запропонованою О. Григор'євою та А. Міщенко, які виділяють наступні види економічних криз:

- за рівнем виникнення – глобальні (світові), державні, регіональні, міжгалузеві, галузеві, фірмові (мікрорівень);
- за місцем виникнення – локальна криза, системна, стратегічна;
- за масштабами впливу – мікрокризи, мезокризи, макрокризи, міжнародні;
- за характером причини виникнення – закономірні, випадкові;
- за тривалістю в часі – короткострокові, тривалі;
- за ступенем керованості – керовані, некеровані;

- за ступенем тяжкості – легкі кризові явища, середньої тяжкості, катастрофічні;
- за характером повторюваності – циклічні, нециклічні;
- за сферою функціонування – соціальні, технічні, юридичні, політичні, екологічні, інформаційні, комбіновані;
- за характером розвитку – раптові, поступові;
- за можливістю прогнозування – прогнозовані, частково прогнозовані, непрогнозовані;
- стосовно суб'єктів господарювання – зовнішні, внутрішні;
- за походженням – штучні, природні;
- за наслідками прояву – загальні, специфічні, індивідуальні [98, с.78];

Якщо криза класифікована й зрозуміло її характер, це створює передумови для пом'якшення її наслідків, скорочення тривалості й забезпечення менш болісного перебігу. Детальна класифікація криз необхідна для розробки різноманітних підходів до їхнього управління. Слушною є думка П. Кухти, що причини кризових ситуацій можуть полягати не лише в об'єкті, але й у суб'єкті управління. Часто саме управлінські органи чи особи стають джерелом кризи через невідповідність їхніх дій потребам і тенденціям розвитку об'єкта управління. Чим вищий ранг управлінця в ієрархії, тим більший його вплив на базові рівні економіки, що особливо важливо для державного управління. Під суб'єктом управління мають на увазі не лише конкретних осіб, але й органи влади, які визначають економічну політику. Ефективне управління має включати антикризові елементи, забезпечуючи соціально-економічній системі адаптивність до змін. Воно залежить від рівня професіоналізму, компетентності, мотивації та відповідальності управлінців, а також від глибокого розуміння причин і наслідків кризи [100].

Для цілей даного дослідження мають значення ті спеціальні правові режими, які впроваджуються органами державної влади в період економічних криз. Якщо виходити з класифікації спеціальних правових режимів відповідно до засобів правового впливу, закладених у законодавчих актах для реалізації цілей, то можна стверджувати, що держава в якості антикризових заходів в більшій мірі схильна

застосовувати заохочувальні та заохочувально-обмежувальні спеціальні режими господарювання. Обмежувальний спеціальний правовий режим або не застосовується взагалі, або застосовується вже в тих випадках, коли економічна криза породжує, чи є наслідком інших соціальних кризових явищ.

Д. Задихайло та В.Пашков переконливо стверджують, що заохочувальний спеціальний режим господарювання охоплює ті форми регулювання, які спрямовані на вирішення соціально-економічних проблем, стимулювання інвестицій у певні регіони чи галузі економіки, а також створення нових робочих місць шляхом надання пільг і стимулів для суб'єктів господарювання. До цього виду належать спеціальні економічні зони, території пріоритетного розвитку, єврорегіони, зони вільної торгівлі, а також господарська діяльність у певних галузях економіки. Заохочувально-обмежувальні режими господарювання передбачають поєднання стимулів із певними обмеженнями для досягнення поставлених цілей. Прикладами таких режимів є концесії, санітарно-захисні зони й інші особливо охоронювані території [101, с.251].

Що стосується такого різновиду спеціального режиму господарювання як спеціальні, вільні економічні зони, то варто зазначити, що на конституційному рівні (ст. 92 Конституції України) визначено, що порядок утворення і функціонування вільних та інших спеціальних зон, що мають економічний чи міграційний режим, відмінний від загального встановлюється виключно законами України [12]. Систему законодавства про спеціальні (вільні) економічної зони становить і Господарський кодекс України, зокрема глава 39 в якій надано визначення спеціальної (вільної) економічної зони та врегульовані питання території і статусу спеціальної (вільної) економічної зони, типів спеціальних (вільних) економічних зон, державні гарантії інвестицій у спеціальній (вільній) економічній зоні, законодавство, що діє на території спеціальної (вільної) економічної зони [20].

9 липня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон № 2389-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій". Цей закон закріплює основи державної регіональної політики, що є частиною внутрішньої політики країни, і визначає особливості відновлення регіонів, постраждалих від

збройної агресії. Згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями, скасовано низку законів, включно з Законом України "Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон", а також актами, що регулювали їх створення та діяльність. Міністерство економіки України зазначає, що надання податкових пільг окремим інвесторам у спеціальних економічних зонах не дало очікуваних результатів, зокрема у залученні іноземних інвестицій. З 31 березня 2005 року ці пільги були скасовані в силу різних причин, зокрема бюджетну неефективність, викривлення конкуренції та випадки зловживань. У 2016 році припинили аналіз результатів функціонування таких зон, що стало наслідком скасування відповідної постанови Кабінету Міністрів України від 28.02.2001 № 184 "Про Порядок проведення аналізу результатів функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності". Також з погляду Мінекономіки законодавчо визначені особливості спеціальних (вільних) економічних зон не відповідають сучасним умовам, а також враховуючи скасування пільгового режиму здійснення господарської діяльності, аналізу результатів їх функціонування, втрату чинності рамкового закону щодо створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, доцільно визнати такими, що втратили чинність ряд законів України, якими було створено спеціальні (вільні) економічні зони [102].

Вказана позиція Мінекономіки вдається малопереконливою, адже як зазначають А.Пислиця та І.Загреба, спеціальні (вільні) економічні зони є важливим інструментом для стимулювання економічного розвитку, особливо в депресивних, прикордонних чи деградуючих регіонах. Для країн із великим числом таких територій, зокрема України, вони можуть стати дієвим засобом економічного відновлення. В свою чергу, особливу роль відіграє суворий контроль за функціонуванням цих зон, що дозволяє запобігти зловживанням і неефективності. Застосування даного режиму повинно базуватися на чіткій правовій і економічній основі, аби забезпечити досягнення позитивного впливу на економіку та уникнути ризику протилежних наслідків [103, с.127], а застосування даного різновиду спеціального режиму господарювання в період криз є тим «рятівним кругом», який

дозволяє в межах територій його введення найбільш ефективно протистояти кризовим явищам.

Мудрість державного управління і полягає в тому, що коли держава бачить, що звичайний правовий режим не справляється з певними викликами, вона створює пріоритети та стимулює певні території чи галузі економіки.

Не заглиблюючись а аналіз всіх заохочувальних та заохочувально-обмежувальних спеціальних режимів господарювання, можна на прикладі спеціальних (вільних) економічних зон зробити висновок про відсутність на рівні державного управління економікою розуміння, яким чином здійснювати ефективну та послідовну політику направлену на подолання кризових явищ на територіях, які потребують особливої уваги з боку держави.

Наступним екстраординарним періодом функціонування економічного життя України, що вимагає спеціального правового режиму господарювання, який хотілось би розглянути є такий зовнішній фактор, як війна, яка являється гострим стресовим явищем для економіки країни, хоча має вплив і на глобальні економічні процеси.

Згідно даних, які містяться в третьому звіті Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3), що охоплює період із лютого 2022 року до грудня 2023 року загальні потреби у відновленні та реконструкції становлять 486 мільярдів доларів США на наступне десятиліття. Сферами найбільших втрат вважаються житловий сектор. Значні витрати потрібні на транспорт, енергетику, соціальний захист і боротьбу з небезпечними ситуаціями [104].

Що стосується нормативно-правового регулювання господарських правовідносин після вчинення акту збройної агресії Російської Федерації на територію України, то після введення воєнного стану 24 лютого 2022 року держава відреагувала також прийняттям актів екстраординарного законодавства в даній сфері. Так, постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [105] по суті надавала можливість суб'єктам господарювання здійснювати провадження господарської діяльності за спрощеною процедурою — шляхом подання декларації, без отримання дозвільних документів, із зобов'язанням отримати

їх після закінчення воєнного стану. Відповідно до постанови, строки дії ліцензій автоматично продовжуються, а строки звернень за публічними послугами призупиняються. Також після завершення воєнного стану суб'єкти повинні звернутися за документами, але їх діяльність не припиняється.

Згідно з листом Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 р. N 2024/02.0-7.1 ТПП України підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/обов'язком, виконання яких(-го) настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких(-го) стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) [106]. Доцільно зазначити, що на практиці суди України дещо упереджено ставляться до даного листа при оцінці неможливості виконання договірних зобов'язань. Усталеною позицією є та, що змісту листа ТПП № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 вбачається, що він не містить ідентифікуючих ознак конкретного договору, контракту, угоди тощо, виконання яких стало неможливим через наявність форс-мажорних обставин (введення військового стану в Україні). Також вказаний лист ТПП видано без дослідження наявності причинно-наслідкового зв'язку між настанням вказаних обставин та неможливістю виконання відповідачем конкретного зобов'язання. Отже, сама наявність вказаного даного листа не є підставою для звільнення сторони від відповідальності за неналежне виконання зобов'язання. Таким чином стороні в кожному конкретному випадку (судовому спорі) необхідно надавати відповідні докази, що саме введення воєнного стану призвело до унеможливлення виконання ним зобов'язань за спірним договором.

Також було прийнято Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» [107]. Цей нормативний акт врегулював механізми справляння податків і зборів під час дії воєнного стану, зокрема передбачив фактичний мораторій на проведення податкових перевірок. Крім

того закон встановив зупинення перебігу строків, визначених податковим та іншим законодавством, контроль за виконанням якого здійснюють контролюючі органи, до завершення або скасування воєнного стану на території України.

Щодо судового захисту прав суб'єктів господарювання, важливо підкреслити, що навіть за умов воєнного або надзвичайного стану діяльність судів не може бути зупинена. Це означає, що конституційне право на судовий захист залишається непорушним і не підлягає обмеженню. Однак на тлі воєнного стану зазнали зміни щодо повідомлення учасників справи у зв'язку з тим, що ряд відділень Акціонерного товариства "Укрпошта" тимчасово не функціонує, а тому пересилання поштової кореспонденції на адресу місцезнаходження учасника справи, який знаходиться на тимчасово окупованій території є неможливим.

Відповідно до п.п. 21 п. 1 розділу XI "Перехідні положення" Господарського процесуального кодексу України особливості судових викликів та повідомлень, направлення копій судових рішень учасникам справи, у разі якщо адреса їх місця проживання (перебування) чи місцезнаходження знаходиться на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції, визначаються Законами України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" [18] та "Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції" [108] .

Не залишилась осторонь воєнного вторгнення і Рада суддів України, яка 02.03.2022 року на своєму сайті опублікувала "Рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану" [109], яку суди використовують під час організації своєї роботи.

Що стосується міжнародно-правового аспекту даного питання, то бойові дії між збройними силами Росії та України класифікуються як міжнародний збройний конфлікт, регулювання якого здійснюється положеннями міжнародних гуманітарних конвенцій (насамперед чотирма Женевськими конвенціями 1949 року та першим додатковим протоколом до неї 1977 року (Протокол I), Гаазькими конвенціями 1907 року, що регулюють засоби та методи ведення війни), а також загальноприйнятими

нормами міжнародного гуманітарного права. І Україна, і Росія є сторонами Женевських конвенцій 1949 року та Протоколу I [110]. Дещо інша міжнародно-правова кваліфікація подій на Донбасі і в Криму в період з 2014 року. На початку подій на території Донецької та Луганської областей Російська Федерація здійснювала загальний контроль над так званими організованими збройними формуваннями «ЛНР/ДНР». Офіс Прокурора Міжнародного кримінального суду зробив висновок про подвійну кваліфікацію конфлікту: на Донбасі мав місце неміжнародний збройний конфлікт, починаючи з 30 квітня 2014 року. Пізніше, приблизно з 14 липня 2014 року, до нього доєднався міжнародний збройний конфлікт. Ситуація в Криму має чіткішу правову кваліфікацію – це стан окупації, який розглядається як міжнародний збройний конфлікт. Оскільки окупацію може здійснювати виключно держава як суверенний суб'єкт міжнародного права, на неї поширюються норми міжнародного гуманітарного права. Відповідно до статті 2, спільної для всіх Женевських конвенцій 1949 року, Конвенції застосовуються «в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо така окупація не зустрічає збройного опору». Зазначена кваліфікація відображена в звітах офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду [111, с.25-26].

Підсумовуючи аналіз даного питання, хотілося би зазначити, що війна завжди повинна залишатися екстраординарним періодом функціонування економічного життя і в жодному випадку не повинна стати фоном щоденних життєвих практик, оскільки, як би це сумно не звучало, але у війнах та інших збройних конфліктах завжди є свої вигодонабувачі. Як доречно підкреслює Л. Верховод, вплив збройних конфліктів на економіку можна розглядати як у глобальному, так і в локальному вимірі. На глобальному рівні конфлікти низької інтенсивності в різних регіонах стимулюють розвиток військово-промислового комплексу, що підживлює економічну активність. На локальному рівні будь-яке збройне протистояння руйнує економіку країни, яка орієнтована на мирне функціонування. Якщо конфлікт стає затяжним, це призводить до трансформації всіх сфер суспільного життя. Економічна система адаптується до нових умов, формуючи нові практики. У таких обставинах

можуть виникати парадокси, коли конфлікт створює можливості для отримання прибутку, а отже, з'являються суб'єкти, зацікавлені в його продовженні. Наприклад, тривалий збройний конфлікт на Донбасі спричинив появу різноманітних економічних практик – як легальних (збільшення військових замовлень, розвиток послуг для внутрішньо переміщених осіб), так і нелегальних (контрабанда товарів через лінію розмежування) [112, с.14]. Таким чином, правовий режим, який регулює військовий стан в державі повинен також могли активно протидіяти тим силам, які зацікавлені в його збереженні.

Наступним екстраординарним періодом функціонування економічного життя, що вимагає спеціальних правових режимів господарювання, який би хотілось розглянути, є поширення епідемій. Хоча, якщо говорити про необхідність режимно-правового регулювання певного періоду, то доцільніше буде вживати поняття пандемії чи ендемії.

Епідемія - це поширення інфекційної хвороби, що значно перевищують рівень звичайної захворюваності в даній місцевості. Поширення інфекційного захворювання на великій території, іноді в кількох країнах або на декількох континентах з масовим ураженням населення, називається пандемією. У тих випадках, коли інфекційна захворюваність на певній території реєструється постійно, протягом багатьох років, прийнято говорити про ендемії [113].

В попередньому пункті даного розділу дисертації вже аналізувався вплив даних явищ на історичний процес розвитку екстраординарних правових режимів в Україні. Для цілей подальшого дослідження, вважаю, що найбільш виразно проаналізувати даний екстраординарний період можна буде на прикладі пандемії коронавірусної хвороби у 2019 році спричиненої SARS-CoV-2.

Господарське право, регулюючи суспільні відносини, обов'язково взаємодіє з іншими галузями права, що дозволяє здійснювати належний адміністративний захист порушених прав господарюючих суб'єктів, ураховуючи умови ведення бізнесу, що склалися. І з цього погляду є необхідним розумне і збалансоване рішення держави, яке врахує як потреби ведення господарської діяльності, так і дотримання правил захисту від пандемії, тобто забезпечить відповідний правовий захист [114, с.15].

Держава, реагуючи на пандемію нормативним регулюванням суспільних відносин в сфері господарювання, прийняла наступні закони та підзаконні нормативно-правові акти, серед яких : Закон України від 17 березня 2020 року № 530-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [115]; Закон України від 17 березня 2020 року № 532-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підвищення доступності лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, які закупаються за кошти державного бюджету, та створення умов для закупівель у сфері охорони здоров'я за кошти державного бюджету» [116]; Закон України 17 березня 2020 року № 533-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [117]; Закон України від 30 березня 2020 року № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID 2019)» [118]; Закон України від 13 травня 2020 року № 591-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [119]; Закон України від 4 грудня 2020 року № 1071-IX «Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» [120], дію якого зупинено в частині надання соціальної підтримки у формі одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам; Закон України від 04 грудня 2020 року № 1072-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої

коронавірусом SARS-CoV-2» [121], Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» зі змінами (Назва Постанови в редакції наступних Постанов Кабінету Міністрів України була змінена на "Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2") [122], Указ Президента України від 16 березня 2020 року № 88/2020 «Про Координаційну раду з протидії поширенню COVID-19» зі змінами [123], Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 березня 2020 р. № 287-р "Про тимчасове обмеження перетинання державного кордону, спрямоване на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2" (Розпорядження втратило чинність на підставі Постанови КМУ № 477 від 12.06.2020) [124].

Описаними вище нормативно-правовими актами держава встановлювала пільги для певних господарюючих суб'єктів на період дії карантинних обмежень господарської діяльності, такі як: тимчасове звільнення від нарахування та сплати єдиного соціального внеску, тимчасово не застосовувалися штрафні санкції за його несплату або несвоєчасну сплату та несвоєчасне подання звітності до податкової служби, тимчасове звільнення від нарахування та сплати податку на нерухоме майно, яке перебуває у власності фізичних або юридичних осіб відмінне від земельної ділянки, плати за землю, сплати ввізного мита та ПДВ для лікарських засобів, медичного обладнання та медичних виробів, призначених для запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби, збільшено граничний розмір доходів платника єдиного податку, який дозволяв перебувати на спрощеній системі оподаткування, продовжено строку погашення податкових векселів, встановлена ставка акцизного податку у розмірі нуль гривень за певними видами операцій. Одночасно застосовувався і ряд обмежень.

Обмежувальні заходи, запроваджені державою для стримування поширення коронавірусної хвороби, чинили суттєвий негативний вплив на малий та середній бізнес. Такими заходами були: заборона проведення всіх масових заходів, у яких бере участь більше людей, ніж встановлена законодавством обмежена кількість осіб;

заборона роботи суб'єктів господарювання, яка передбачає приймання відвідувачів закриття пунктів пропуску та кордонів України тощо. Варто акцентувати увагу на необхідності узгодження реалізації конституційного права на підприємницьку діяльність з вимогами протиепідемічного характеру. Вимоги щодо обмеження видів підприємницької діяльності повинні мати за мету не ліквідацію того чи іншого різновиду підприємницької галузі, особливо в сфері послуг, ресторанного господарства тощо, а розумні обмеження такої діяльності з метою збереження здоров'я населення. Безпека підприємницької діяльності, серед іншого, полягає у забезпеченні її сталого функціонування в умовах глобальних кризових явищ, обумовлених карантинними заходами протиепідемічного характеру [125, с.41].

Однією з особливих характеристик сучасної економічної кризи, спричиненої пандемією вірусної інфекції COVID-19, є те, що кризові явища охопили всі сфери та галузі економіки. Широкомасштабні заходи, які було запроваджено в різних країнах світу, в тому числі й в Україні, та спрямовані на боротьбу із захворюванням призвели до значних економічних наслідків від зниження макроекономічних показників країни до глибокої економічної кризи. Відбулось значне зниження економічної активності в усіх сферах господарської діяльності, в деяких сферах майже до нульового рівня. За даними, які були висвітлені у Всесвітньому економічному звіті ООН, світова економіка в 2020 році зазнала скорочення на 4,3 відсотки. Для порівняння, таке стрімке падіння більше ніж в два з половиною рази перевищило темпи падіння рівня економіки під час глобальної фінансової кризи 2009 року. Крім того, на Всесвітньому економічному форумі в Давосі, кризу, яка була спричинена пандемією, було визнано найбільш значною економічною кризою за останні майже сто років [126, с.315].

Період функціонування економічного життя країни в умовах пандемії вимагає екстраординарного державного регулювання господарської діяльності та правового режиму господарювання. Державне регулювання господарської діяльності – це владно-розпорядчий, правовий вплив уповноважених державою суб'єктів на господарські відносини з метою їх стимулювання, захисту і розвитку. Сучасні форми державного регулювання господарської діяльності спрямовано на охорону життя, збереження здоров'я, захист майна та довкілля, а також розвиток способів організації

чи ведення господарської діяльності [127, с.58]. Для належного розуміння якості державного регулювання господарської діяльності в кризових умовах розвитку економіки, особливо в умовах пандемії, яка зачепила практично всю планету, в пригоді стає аналіз досвіду іноземних держав. Це дозволить не тільки побачити власні здобутки чи недоліки, а й дасть розуміння, як в майбутньому, найбільш ефективно, справлятися з подібними викликами.

Так, Німеччина реалізувала масштабну програму економічної підтримки, виділивши 37% свого ВВП. До кінця 2020 року було скасовано податки на прибуток для фізичних осіб і підприємств. Малі підприємства (до 10 працівників) могли отримати фінансову допомогу від 9 до 15 тисяч євро на три місяці, а на підтримку фізичних осіб-підприємців і мікробізнесу спрямували 10 млрд євро. Також ввели пільгові кредити й короткострокові трудові договори. Італія виділила 20% ВВП для боротьби з наслідками пандемії. Самозайнятим особам виплачували 600 євро протягом трьох місяців, а роботодавцям компенсували 50% зарплат до дев'яти тижнів. Магазины та малі бізнеси отримали 60%-податкові кредити на оренду. У Франції скасували податки та комунальні платежі для малих підприємств, запровадили відтермінування податків і соціальних внесків, а бізнес із доходом до 1 млн євро або втратами понад 70% через пандемію міг отримати грант у 1500 євро щомісяця. Працівникам компенсували до 70% зарплати, а мінімальна зарплата відшкодовувалася повністю. У Великобританії готелі, ритейлери та представники розважальної галузі отримували гранти до 25 тис. фунтів стерлінгів. В Австрії виділили 100 млн євро на пільгові кредити для готелів, підтримуючи найбільш постраждалі галузі [128].

Таким чином, досвід розвинутих європейських країн демонструє ті пріоритетні напрямки, на які повинна звертати держава в майбутньому у випадку екстраординарних періодів спричинених пандеміями. Серед них можна виокремити наступні :

- ефективна податкова політика (скасування оподаткування бізнесу, або зменшення податкового навантаження);

- надання суб'єктам господарювання субсидій та державних кредитів (безвідсоткових або за зниженою відсотковою ставкою);
- визначення пріоритетних, чутливих галузей економіки та стимулювання суб'єктів господарювання які найбільше постраждали внаслідок пандемії ;
- створення умов для переходу підприємств на дистанційну роботу.

Разом з тим, варто погодитися з думкою ряду дослідників, що наслідки пандемії продемонстрували і певні позитивні аспекти. Зокрема, вони частково мали оздоровчий ефект на бізнес-середовище, усунувши слабкі та неконкурентоспроможні підприємства. Крім того, пандемія сприяла розвитку нових форм комунікації між виробниками та споживачами, бізнесом і державою, а також суспільством і владою. Завдяки пандемії, прискорився розвиток віртуального сектору, як-от в галузях хмарних технологій, телекомунікацій та електронної комерції [129, с.91].

Наступним екстраординарним періодом функціонування економічного життя, що вимагає спеціальних правових режимів господарювання, хотілося би розглянути період екологічних катастроф. Екологічна катастрофа — це негативна зміна екологічної рівноваги до стану зникнення умов існування живого організму, популяції, виду, біосфери. Здебільшого швидка, руйнівна, незворотна подія, пов'язана з нанесенням шкоди екосистемам і біологічному різноманіттю, що супроводжується загибеллю біоти (включно з людьми). Екологічній катастрофі може передувати екологічна криза, за якої зміна рівноваги в екосистемах відбувається поступово [130].

Спеціальним законом, що регулює правовідносини в даний період є Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» який окреслює зону надзвичайної екологічної ситуації, як територію України, на якій відбулися негативні зміни в природному середовищі, що класифікуються як надзвичайна екологічна ситуація і вимагають застосування спеціальних заходів державного реагування. Надзвичайна екологічна ситуація передбачає суттєві порушення екологічного балансу, які потребують термінових дій. Нормативно-правове регулювання у цій сфері ґрунтується на Конституції України та включає закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про

правовий режим надзвичайного стану», цей Закон та інші нормативно-правові акти, розроблені на їх основі [19].

Збільшення масштабів економічної діяльності та поява нових її видів неминуче ведуть до зростання екологічних ризиків і виникнення загроз для довкілля. Питання екології та охорони навколишнього природного середовища не можуть розглядатися як другорядні порівняно з питаннями економічного розвитку. Стійкість і стабільність екологічної системи є базисом для забезпечення економічної безпеки як держави, так і світу загалом. Щодо міжнародного правового регулювання в цій сфері, слід зазначити, що на міжнародному рівні відсутній універсальний юридичний акт, який би повністю регулював відповідальність у галузі охорони довкілля. Однак існує механізм міжнародно-правової відповідальності для держав, юридичних та фізичних осіб за екологічні правопорушення і заподіяну шкоду природному середовищу в процесі економічної діяльності. Міжнародно-правові норми та принципи щодо такої відповідальності закріплені як у багатосторонніх універсальних угодах, так і в спеціалізованих договорах. Серед ключових міжнародно-правових актів у цій сфері можна назвати наступні: Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за забруднення моря нафтою 1969 року (Протокол до цієї Конвенції 1984 року), Стокгольмська декларація з навколишнього середовища 1972 року, Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року, Всесвітня хартія природи 1982 року, Конвенція ООН з морського права 1982 року, Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку 1992 року, Рамкова конвенція ООН зі зміни клімату 1992 року, Конвенція про охорону біологічного різноманіття 1992 року, Конвенція Лугано 1993 року, Орхуська конвенція 1998 року, Додатковий протокол I 1977 року до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, Римський статут Міжнародного кримінального суду, відповідні угоди Світової Організації Торгівлі (СОТ) [131, с.165-166].

В попередньому підрозділі даної дисертації був описаний екстраординарний правовий режим, який склався в наслідок Чорнобильської катастрофи. Зараз хотілося розглянути особливості функціонування економічного життя, що вимагають

спеціальних правових режимів господарювання на прикладі негативних екологічних наслідків спричинених воєнною агресією Російської федерації на територію України.

Повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 року створило нову реальність, в якій щодня фіксуються злочини проти довкілля та населення України. З початку війни спостерігається систематичне і в багатьох випадках навмисне знищення природних ресурсів, екосистем, промислових і інфраструктурних об'єктів. Це призвело до значного забруднення довкілля, яке часто називають "мовчазною жертвою війни" [132, с.220].

Згідно з даними офіційного ресурсу Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України ЕкоЗагроза станом на 23.10.2024 орієнтовні розрахунки збитків нараховані Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик в наслідок воєнних дій та вплив на довкілля становлять 2,671 трлн. грн. У розрізі категорій впливу на довкілля розмір завданих збитків виглядає наступним чином: атмосферне повітря 780,25 млрд. грн., земельні ресурси 1,16 трлн. грн., водні ресурси 84,65 млрд грн [133].

Наведене дає підстави констатувати про існування змішаних форм екстраординарних ситуацій, коли воєнні дії спричиняють екологічну катастрофу чи руйнацію економічних активів, тобто об'єднують елементи двох чи більше кризових станів. З теоретичної точки зору змішані форми екстраординарних ситуацій можна визначити як комплексні надзвичайні ситуації, оскільки вони охоплюють кілька галузей права (екологічного, військового, господарського, міжнародного та ін.). Комплексні надзвичайні ситуації проявляють взаємозв'язок між різними типами загроз і потребують комбінованого підходу для правового регулювання.

Особливої уваги заслуговує вплив екологічної катастрофи спричиненої підривом Каховської ГЕС на господарську діяльність. Найбільш постраждали від неї наступні галузі: сільське господарство, рибне господарство, енергетика та промисловість [134]. В обладнанні станції Каховської ГЕС та маслосховищі до моменту підриву, містилося 465 тон мастила, яке з великою вірогідністю потрапило у природне середовище. Внаслідок підриву греблі Каховської ГЕС пошкоджено герметичність та цілісність ємкостей зберігання рідких добрив (карбамідо-аміачної

суміші) розташованих на території ТОВ «Паллада Шип'ярд» (Херсон, Карантинний острів,1), що призвело до потрапляння хімічних речовин до природного середовища [133]. Слід зазначити, що держава на даний час не відреагувала належним чином на дану екстраординарну ситуацію режимно-правовими заходами для підтримки суб'єктів господарювання, які постраждали від даної екологічної катастрофи. Ведеться спостереження, документування, моніторинг стану екосистеми, існують в публічному просторі думки деяких фахівців, що варто залишати все як є. Відкрито кримінальне провадження за ст. 441 КК України та ч. 1 ст. 438 КК України, проводяться процесуальні та першочергові слідчі дії. Проводяться дії по локалізації наслідків катастрофи. Ці всі фрагментарні заходи звичайно мають свій ефект, але відсутність системного державного підходу може завдати значної шкоди економічному життю як постраждалих регіонів так і держави в цілому. На нашу думку, в даному випадку, на допомогу державі може прийти такий різновид спеціального режиму господарювання як спеціальні, вільні економічні зони, до якого так зневажливо ставиться законодавець, адже стимулювання регіонів, які в силу екологічної катастрофи стали депресивними – це завдання державного управління в сфері економіки.

Наступним екстраординарним періодом функціонування економічного життя, що вимагає спеціальних правових режимів господарювання хотілося би розглянути ті внутрішньоекономічні стани, коли господарюючі суб'єкти держави не витримують конкуренції з іноземними підприємствами.

Відповідно до Закону України «Про захист економічної конкуренції», економічна конкуренція (конкуренція) – це змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибрати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку [135].

Для України конкурентна політика держави залишається вкрай важливою проблемою. Поки що ринкові сили не працюють на достатньому рівні, тому їх до пори до часу повинне замінити державне регулювання. У більшості сфер не можна від

нього відмовлятися, доки в цих сферах не запрацюють регулюючі ринкові механізми. Великою помилкою є ставка на дію ринкових сил і усунення державного регулювання там, де не спрацьовують ринкові сили. При цьому не можна й повністю покладатися на роль суб'єктивного фактора в розвитку економіки. Регулюючі можливості держави мають певну об'єктивну межу. Значною мірою від рішень різних державних органів залежить встановлення чи усунення бар'єрів доступу на ті чи інші ринки нових конкурентів. Особливо це має значення в зовнішньоекономічній діяльності [136, с.91].

У сучасних умовах жорсткої конкуренції на світовому ринку, що посилюється через фінансові та економічні кризи, пріоритетними напрямками економічної політики держави стає забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. Це досягається через ефективне використання досягнень науково-технічного прогресу та розвиток інтелектуального капіталу. Формування інформаційного суспільства та глобалізація створюють нові фактори впливу на рівень і якість економічної конкуренції. Зокрема, це розвиток мережевих структур та посилення міжнародного впливу на національні ринки. Державні заходи мають бути спрямовані на стимулювання національного виробництва шляхом створення умов для економічної конкуренції. Ефективність конкурентної політики залежить від підтримки національних виробників, але, як зазначає Ю. Ясько, надмірне втручання держави може ослабити конкуренцію, сприяючи посиленню ринкової влади окремих суб'єктів через вплив на ринкові відносини [137, с.122].

Так до прикладу можна розглянути ринок ліків в Україні. За останні роки проблема зменшення залежності України від імпортних ліків та активних фармацевтичних інгредієнтів стала надзвичайно актуальною. Пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення Росії довели критичну важливість розвитку вітчизняного виробництва ліків, яке прямо впливає на національну безпеку. За даними Proxima Research, у 2016–2021 роках частка іноземних ліків на українському ринку зросла: з 25,5% до 35% в упаковках та до 64,2% у грошовому вираженні. Однак у 2022 році цей тренд сповільнився. Частка зарубіжних препаратів в упаковках становила 35,1%, а в грошовому еквіваленті зменшилася до 63,7%. У першому

кварталі 2023 року частка імпортованих ліків у грошах знизилася до 62,9%, але в упаковках зросла до 37%. Фармацевти зазначають, що зміцнення позицій національної фармацевтики залежить від державної підтримки. Прикладом можуть бути рекомендації МОЗ на початку вторгнення купувати вітчизняні препарати та включення фармацевтичної промисловості до пріоритетних галузей економіки Кабінетом Міністрів улітку 2022 року [138].

Описана ситуація ілюструє важливість запровадження спеціальних правових режимів, зокрема, щодо найбільшого сприяння виробникам окремих груп інноваційних лікарських засобів або створення особливих умов господарювання для фармацевтичних виробників, що розробили конкурентоздатну фармацевтичну продукцію через істотне зниження витратності її виготовлення [139, с.99].

Також втілення основних принципів конкурентної та зовнішньоекономічної політик має здійснюватися з урахуванням повного спектру інструментів підтримки конкурентоспроможності національних підприємств, який активно застосовується іншими країнами відповідно до сучасних принципів міжнародного регулювання торгово-економічних відносин. На жаль, в Україні ці інструменти за роки незалежності використовувалися лише частково і без належної системності [140, с.102].

Підсумовуючи розгляд екстраординарних періодів функціонування економічного життя, що вимагають спеціальних правових режимів господарювання, слід зазначити, що в межах даної роботи неможливо охопити всі екстраординарні періоди та висвітлити їх аспекти. Акцент зроблено на найбільш важливих, на думку автора, які є застосовні до реалій буття сучасної України. Спільною рисою для всіх періодів є необхідність їх режимно-правового регулювання з боку держави для досягнення економічного результату. Також в умовах глобалізації, – трансформації зазнають і більшість описаних екстраординарних періодів: економічні кризи стають світовими, екологічні катастрофи мають вплив на цілу планету, пандемії охоплюють більшість країн земної кулі, економічна конкуренція виходить за межі однієї країни, війна зачіпає інтереси не тільки воюючих держав. Цей плин незворотній і державі, здійснюючи свою економічну політику в дані періоди, необхідно враховувати світові

тенденції та умови протікання глобальних процесів.

Для надання квалітативної оцінки екстраординарним періодам необхідно акцентувати увагу на класифікації видів екстраординарних умов (подій), що дають соціально-економічні підстави для корекції функціонування системи. До них відносимо економічні, політичні, екологічні, соціальні та змішані типи. Форми реагування держави на екстраординарні ситуації, залежать від її гостроти (ступеня). Ними може бути як ординарний режим в якому змінюється акцентуація державної політики (наприклад посилюється пруденційний нагляд), так і модифікація ординарного правового режиму через інкорпорацію в законодавчому порядку нового засобу, чи безпосередньо екстраординарний правовий режим.

Таким чином функціонування економічного життя в екстраординарні періоди повинно забезпечуватися якісним законодавством, системним підходом, високим технологічним рівнем як державного управління так і розвитку держави та спеціальними правовими режимами господарювання.

Висновки до розділу 1.

1. Феномен екстраординарного правового режиму можна аналізувати у трьох вимірах: а) як спеціальний вид правового регулювання, який є антиподом до звичайного нормативного регулювання; б) спеціальний інтегрований (комплексний) правовий інститут, спрямований на регулювання відносин у надзвичайних обставинах; в) специфічний правовий режим діяльності держави, організацій та громадян, що передбачає використання обмежувальних правових заходів як способу регулювання.

2. Екстраординарний правовий режим – це комплекс особливих суспільних відносин, врегульований спеціальними правовими нормами, на території держави, або її частини чи в певній галузі економіки з особливим порядком функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування та здійснення господарської діяльності, направлений на локалізацію, зменшення чи ліквідацію екстраординарної обстановки з метою подальшого відновлення загального правового режиму.

3. По своїй суті екстраординарне законодавство вступає в конфлікт з правовими нормами звичайних правових режимів до такого ступеня, що теоретично його можна вважати порушенням, чи точніше, обмеженням звичайного законодавства, але загрози, які несуть екстраординарні періоди та мета заради якої здійснюється запровадження екстраординарного правового режиму нівелюють ризики виходу за межі наданих органам влади повноважень в умовах звичайних правових режимів.

4. Державна реакція на загрози, які несуть екстраординарні ситуації може проявлятися у таких формах: 1) зміщення акцентів у державній політиці, що посилює правовий вплив у межах звичайного правового режиму; 2) модифікація ординарного режиму шляхом запровадження нових засобів на законодавчому рівні; 3) впровадження екстраординарного правового режиму, який докорінно змінює порядок функціонування системи.

5. Екстраординарне правове регулювання повинно здійснюватися в межах правових рамок, що встановлюють границі для застосування надзвичайних засобів і обмежують вплив держави та позитивного права на суспільне життя в кризових ситуаціях. Стосовно України, то ці правові межі встановлює в першу чергу ст.19 Конституції України, акти спеціального законодавства та міжнародні зобов'язання нашої держави. Крім спеціально-юридичних рамок (обмежень) екстраординарного правового регулювання існують також межі які на глобальному рівні встановлює природне право.

6. Екстраординарний правовий режим є окремим видом спеціального правового режиму, який через свою специфіку, цілі застосування та характер правовідносин, що виникають і врегульовуються в його межах, формує власну правову категорію. Таким чином, кожен екстраординарний режим є спеціальним, однак не кожен спеціальний правовий режим може вважатися екстраординарним. У свою чергу екстраординарний правовий режим є родовим поняттям по відношенню до правового режиму надзвичайного, воєнного стану, тимчасово окупованої території, надзвичайної екологічної ситуації та ін.

РОЗДІЛ 2

ЕКСТРАОРДИНАРНІ ПЕРІОДИ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВОВІ РЕЖИМИ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Спеціальні правові режими провадження банківської діяльності за законодавством України.

Розглядаючи спеціальні правові режими реалізації банківської діяльності за законодавством України, в першу чергу хочеться приділити увагу діяльності банків в умовах воєнного стану, адже ми є живими свідками цього історичного, складного процесу, який деформує не тільки фінансові ринки, банківську систему, способи розпорядження грошовими активами, а й світогляд в цілому. У зв'язку з реаліями воєнного стану, немає необхідності аналізувати вплив будь-якої війни, як дестабілізуючого фактору на банківську діяльність загалом, а є зміст зупинитися саме на тому, що можна дослідити *in vivo*, а саме війну, яку 24 лютого 2022 року розв'язала Російська Федерація проти України.

Даний аналіз буде не повним без розуміння того, в якому стані була банківська система до війни, які слабкі і сильні сторони визначали її життєдіяльність.

Незважаючи на те, що фінансовий сектор України здебільшого залежить від банківської системи, на кінець 2021 року обсяг банківських кредитів приватному сектору складав лише 28% ВВП. Це становило приблизно половину сукупних активів банків. Рівень депозитної бази в країні залишався низьким у порівнянні з іншими великими ринками, що розвиваються. До світової фінансової кризи 2008–2009 років держава володіла двома великими банками, які мали менше чверті банківських активів. Під час кризи уряд рекапіталізував та націоналізував кілька менших приватних банків, визнаних системно важливими. У 2016 році найбільший банк країни, ПриватБанк, був націоналізований через проблеми, пов'язані із кредитуванням пов'язаних осіб, що значно збільшило державну частку в банківському секторі до понад 50% активів. Ще у 2018 році уряд розробив стратегію приватизації державних банків, запропонувавши міжнародним фінансовим установам придбати значні міноритарні пакети акцій у двох банках. Водночас

впроваджувалися і заходи з покращення корпоративного управління, зокрема шляхом збільшення кількості незалежних директорів у радах банків. Однак процес підготовки до приватизації виявився складним, а зацікавленість міжнародних інвесторів – обмеженою. У результаті строки приватизації перенесли на 2025 рік [141, с.184-185].

Для боротьби з масивом проблемних кредитів юридичних осіб у 2016 році був прийнятий Закон України «Про фінансову реструктуризацію», який визначив, що процедура фінансової реструктуризації здійснюється з метою: сприяння відновленню господарської діяльності боржників, які перебувають у складному фінансовому становищі, шляхом реструктуризації їхніх фінансових зобов'язань та/або господарської діяльності; забезпечення стабільності фінансової системи; створення умов для доступу боржників до фінансування з метою відновлення їхньої діяльності. Згідно із цим законом, боржник має право скористатися процедурою фінансової реструктуризації, якщо він перебуває у критичному фінансовому стані, але його господарська діяльність вважається перспективною, а перспективність діяльності боржника в свою чергу підтверджується звітом про аналіз фінансово-господарської діяльності [142].

З моменту ухвалення даного закону в 2016 році його використання демонструвало активну динаміку. У 2017 році було проведено 9 процедур на суму 8 млрд грн, у 2018 – 12 процедур на 19,5 млрд грн, у 2019 – 23 процедури на 17,3 млрд грн, у 2020 – 7 процедур на 20,3 млрд грн, у 2021 – 12 процедур на 13,2 млрд грн, а у 2022 – 5 процедур на 2,3 млрд грн. Загалом, до кінця 2022 року було реалізовано 58 процедур на загальну суму 80,65 млрд грн, що становило близько 30% від загального обсягу непрацюючих кредитів (NPL) корпоративного сектору. Це досить вагомий показник [143].

З початком повномасштабного вторгнення значно зросла роль держави на фінансових ринках України. Банки суттєво скоротили кредитування приватного сектору. В умовах воєнного стану основним пріоритетом Національного банку України стало забезпечення безперебійного проведення платежів, підтримання стабільності, ліквідності та функціонування банківської системи. У перші місяці війни, діючи на випередження, НБУ надавав банкам необмежене беззаставне

рефінансування строком до одного року. Однак, починаючи з травня 2022 року, після стабілізації ситуації, банки отримують від НБУ лише забезпечені кредити [141, с.191]. Утримувати стабільність у фінансовій сфері в умовах воєнного стану допомагають регулятивні заходи НБУ та нові підходи банківської системи. Це сприяє підтриманню відносної стійкості національної валюти та збереженню ділової активності. Попит на кредити серед населення знизився, проте бізнес, завдяки поліпшенню умов участі в урядових програмах, зберігає зацікавленість у кредитуванні. Водночас через війну банкам доводиться формувати резерви під очікувані втрати, що призводить до збитків у банківському секторі та зниження капіталу через кредитний ризик. Попри це, Національний банк не застосовує санкцій за недотримання вимог до капіталу та ліквідності під час війни, а після її завершення банкам буде надано достатньо часу для відновлення стійкості [144].

В контексті розкриття особливостей діяльності банків в період правового режиму воєнного стану хотілося би сформулювати власне бачення банківської системи, як свого роду «живого організму», який за аналогією з концептом Г.С.Сковороди про «три світи» функціонує в трьох вимірах, які перебувають у постійному русі і взаємозв'язку. Перший вимір це банківська система як автономна організація, що включає в себе банки та кредитні установи, які працюють в межах певного грошово-кредитного механізму. Другий вимір, це банківська система як складова соціально-економічної надсистеми в межах держави з взаємним впливом одна на одну. В цьому вимірі банківська система чутлива до політичних, військових, соціальних факторів, процесів та етапів державотворення і пристосовується до тієї фінансової системи, яка є в державі. Третій вимір – глобальний. Банківська система інтегрована в світову економіку і на неї впливають ті процеси і тенденції, які детермінують розвиток і функціонування світової економіки. Що стосується саме другого виміру, то не можна сказати що банківська система України не засвоїла уроки 2014 року після захоплення військами Російської Федерації українських територій в Луганській та Донецькій областях та окупації Криму.

З початку 2014 року банківська система України зіткнулася з однією з найглибших криз у своїй історії, спричиненою політичною нестабільністю,

Євромайданом і подальшою економічною кризою. Політичні події призвели до виведення з країни десятків мільярдів доларів, девальвації гривні та втрати ліквідності банків. Нове керівництво Національного банку України розпочало масштабну реформу банківського сектору, що включала очищення системи від фіктивних та слабких банків. До початку 2018 року під тимчасову адміністрацію потрапили 94 банки, які не виконали вимог щодо докапіталізації, виявилися неплатоспроможними або були задіяні в неформальній економіці. Ключовою подією стала націоналізація ПриватБанку в кінці 2016 року, яка усунула значний ризик для фінансової системи країни. Держава рекапіталізувала банк через його збитки, які в 2016 році сягнули 165 млрд грн, водночас списавши зобов'язання перед деякими кредиторами. Ці заходи сприяли стабілізації фінансової системи після кризи [145].

Згодом, в умовах війни, для підтримки стабільності банківського сектору України було впроваджено низку заходів. Національний банк України (НБУ) забезпечив безперервність виплат заробітних плат, стипендій, пенсій і державних допомог. Було посилено ризик-менеджмент: банки, за вимогою НБУ, розробили стратегії стійкості, зокрема до кібератак, що дозволило зберегти безперервність фінансових операцій. Значний акцент зроблено на інновації: розвиток безготівкової економіки стимулювали законодавчі зміни, зокрема використання системи BankID НБУ, яка спрощує автентифікацію громадян, у тому числі для отримання грошової допомоги через додаток «Дія». Впровадження хмарних технологій дало змогу зберігати дані навіть за умов фізичного руйнування банківської інфраструктури. Для вирішення проблеми нестачі готівки у перші місяці війни дозволено знімати кошти на касах торговельних закладів. Система електронних платежів, підключена до всіх банків України, забезпечує проведення операцій у штатному режимі, використовуючи резервні потужності. Це дозволяє здійснювати розрахунки картками за кордоном та на територіях без активних бойових дій в режимі 24/7 [144].

В попередніх розділах цього дослідження описано законодавство України, яке регулює правовідносини в умовах воєнного стану, зокрема і банківської системи в межах даного спеціального режиму. В даному розділі окрему увагу хотілося би приділити нормативно-правовим актам Національного банку України (далі НБУ), які

були видані в умовах воєнного стану та направлені на подолання ризиків цього екстраординарного періоду функціонування банківської системи.

Як уже згадувалось вище, НБУ досить оперативно відреагував на виклики спричинені збройною агресією північного сусіда та зранку 24 лютого 2022 року прийняв постанову Правління № 18 "Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану". Того ж дня, вечором (23 год. 47 хв.), НБУ опублікував внесені зміни затверджені постановою Правління № 21 від 24 лютого 2022 року "Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18 "Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану", якою зафіксовано офіційний курс гривні до іноземних валют та банківських металів на рівні 24 лютого 2022 року, а розрахунок довідкового курсу гривні до долара тимчасово припинено; визначено умови для торгівлі валютними цінностями та транскордонних переказів валют, зокрема заборонено операції з російськими й білоруськими рублями та з резидентами цих країн; банкам дозволено продавати іноземну валюту клієнтам для виконання кредитних зобов'язань і реалізовувати валюту в межах залишків у касах; встановлено порядок щоденних операцій із купівлі доларів США Нацбанком у банків [146]. Того ж дня НБУ затвердив порядок бланкового рефінансування банків для підтримки ліквідності банківської системи постановою Правління НБУ №22 "Про особливості підтримання ліквідності банків у період дії воєнного стану" [147].

Постановою Правління Національного банку України від 25 лютого 2022 року № 23 "Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп" затверджено Правила роботи банків у зв'язку з введенням в Україні воєнного стану, зокрема особливості застосування вимог Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями та Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України; визначено особливості проведення у 2022 році оцінки стійкості банків, яка щорічно проводиться Національним банком; ухвалено рішення про незастосування заходів впливу за порушення банками – економічних нормативів, лімітів відкритої валютної позиції та строків подання статистичної звітності, банківськими групами – вимог щодо

достатності регулятивного капіталу, економічних нормативів ліквідності, кредитного ризику, якщо такі порушення виникли починаючи з 24 лютого 2022 року та спричинені негативним впливом військової агресії Російської Федерації проти України [148].

НБУ також були вжиті заходи відносно банків що перебувають під контролем Російської Федерації, а саме Правлінням НБУ ухвалено і затверджено рішеннями від 25 лютого 2022 року № 90-рш/БТ "Про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію Публічного акціонерного товариства "Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк"» [149] та № 91-рш/БТ "Про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА "МІЖНАРОДНИЙ РЕЗЕРВНИЙ БАНК"» [150]. За своєю правовою природою це санкційні заходи (примусова ліквідація та конфіскація), відповідно їх впровадження є можливим в межах спеціальних правових режимів, але, на нашу думку, вони не є їх обов'язковими елементами.

Наступним кроком НБУ було спрощення вимоги щодо перевірки джерел походження готівки для фінансових операцій, спрямованих на підтримку Збройних Сил України, зокрема для зарахування коштів на їхні рахунки або спеціальний рахунок НБУ. Дане рішення імплементоване в постанові Національного банку України від 27 лютого 2022 року № 25 «Про заходи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення у зв'язку із введенням воєнного стану» [151]. Згодом НБУ вніс зміни до даної постанови та додатково на період дії воєнного стану, зробив окремі вимоги відносно перевірки джерел походження готівкових коштів під час фінансових операцій менш суворими. Це стосується зарахування коштів благодійної допомоги, спрямованої на підтримку найбільш уразливих верств населення, на рахунок Міністерства соціальної політики України, відкритий у Національному банку.

Також НБУ ухвалив рішення дозволити українцям здійснювати операції з перерахування коштів в іноземній валюті на спеціальний рахунок НБУ для збору коштів на підтримку ЗСУ. Відповідні зміни були внесені постановою Правління

Національного банку від 28 лютого 2022 року № 26 «Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року №18» [152].

Описані рішення регулятора характеризують особливий режим по відношенню не стільки банківської діяльності, як такої, скільки режиму банківського обслуговування спеціальної категорії клієнтів. Вказані режими не є антагоністами і гармоніюють між собою, але їхнє розмежування необхідне для уникнення термінологічних похибок дослідження. Отож логічним буде вирішити теоретичне питання конкуренції спеціальних режимів банківської діяльності, які діють у випадку зовнішніх обставин (криза, війна), внутрішніх криз або вирішення надзавдання перебудови банківської системи, – із суміжними поняттями. Так до суміжних понять варто віднести: санкційну політику (ліквідація, конфіскація), окремі цілі політики держави в банківській сфері (тимчасові предметні заходи, що стосуються одного-двох параметрів банківської діяльності) та спеціальний правовий режим банківського обслуговування окремої, публічно-значимої категорії клієнтів. З пописаного слідує, що кожний випадок (ситуацію, стан) потрібно кваліфікувати або як спеціальний режим, або як інший випадок державного реагування. Критерієм кваліфікації соціально-правового феномену спеціального режиму як явища повинна бути мета, зміст та механізм. Метою є безпека суспільства та гарантування стабільності під час кризових періодів, явищ чи надзвичайних ситуацій за допомогою запровадження виняткових правових обмежень та заходів, які дозволяють вчасно протидіяти викликам та уникнути, або мінімізувати негативні наслідки. Зміст охоплює відповідний комплекс заходів державного регулювання. Механізм в себе включає в себе чітке визначення суб'єктного складу, порядку введення спеціального режиму, підстав введення, підстав скасування, державні реєстраційні, дозвільні процедури, встановлення квот, ліцензування діяльності, тимчасові обмеження або заборони на певні види діяльності, спеціальний порядок оподаткування, надання пільг або субсидій, адміністративний нагляд за виконанням нормативних вимог, застосування санкцій, контроль за цінами і тарифами, а також регулювання доступу до стратегічних ресурсів та ринків.

Вертаючись до аналізу дій регулятора, слід зазначити, що обмеженість обсягу даної дисертації не дає можливості проаналізувати всі кроки, які зроблені НБУ в умовах воєнного стану, але навіть з описаних вище заходів, які були вжиті в перші дні війни, стає зрозумілим, що регулятор ефективно намагався протидіяти тим викликам, які могли дестабілізувати банківський сектор. Активною була і діяльність НБУ з міжнародними партнерами щодо залучення іноземних коштів та виділення Україні додаткового фінансування за інструментом швидкого фінансування, співпраця НБУ з керівництвом центробанків іноземних держав з проханням припинити будь-які операції з платіжними картками платіжної системи «МИР» на території цих країн, регулювання НБУ в умовах воєнного стану ринку небанківських фінансових послуг (фінансових компаній, ломбардів, лізингодавців, страховиків та кредитних спілок) та ін.

Таким чином, можна з достатньою переконливістю зробити висновок про ключову роль НБУ в забезпеченні економічної безпеки України, як складової національної безпеки. В зв'язку з цим видається неповною частина 4 статті 107 Конституції України, де не включено до складу Ради національної безпеки і оборони України (далі РНБО) за посадою Голову НБУ.

Для обґрунтування даної позиції доцільно також звернутися до спеціальних законів, які регулюють діяльність НБУ та РНБО. Так відповідно до Закону України «Про Національний банк України», НБУ є особливим центральним органом державного управління. Основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України, при виконанні якої він має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. За умови, що це не перешкоджає досягненню зазначених цілей, НБУ у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи, додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України. Також НБУ, серед іншого, виконує такі функції: визначає та проводить грошово-кредитну політику, виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування, здійснює валютне регулювання, визначає порядок виконання операцій в іноземній валюті, аналізує та прогнозує динаміку

макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складає платіжний баланс, здійснює відповідно до закону державну політику у сфері охорони державної таємниці, у тому числі в системі Національного банку, бере участь в організаційно-правових заходах щодо охорони державної таємниці, визначає особливості функціонування банківської системи України, здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за банками та філіями іноземних банків, страховиками (перестраховиками), страховими (перестраховими) брокерами, кредитними спілками, ломбардами, іншими фінансовими установами, реєстрацію чи ліцензування діяльності яких здійснює Національний банк, забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури щодо банків, інших осіб, що здійснюють діяльність на ринках фінансових послуг, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національний банк, платіжних організацій, учасників платіжних систем, операторів послуг платіжної інфраструктури відповідно до закону, що визначає правові та організаційні засади функціонування і захисту критичної інфраструктури, визначає напрями розвитку технологій та інновацій на ринку фінансових послуг та ін [153].

Що стосується РНБО, то в сферу її компетенції включено ряд функцій, виконання яких, є якщо не прямим завданням НБУ, то по крайній мірі, повноцінне їх виконання, без залучення регулятора, не вбачається можливим. Напрямок діяльності РНБО, це сфера національної безпеки і оборони як у мирний час так і в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України. Економічна безпека (в тому числі і фінансова) є базовою складовою національної безпеки України. Так до компетенції РНБО серед іншого входить прийняття рішення щодо: визначення стратегічних національних інтересів України; концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у економічній сфері; проекту Закону України про Державний бюджет України та пропозицій до Бюджетної декларації по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України; матеріального,

фінансового забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки і оборони; заходів економічного характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України. Також РНБО приймає рішення про визнання особи такою, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархом), а також про виключення особи з Реєстру осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) та веде Реєстр осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) [154].

Законодавець передбачив, що персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України. Членами РНБО можуть бути керівники інших центральних органів виконавчої влади, а також інші особи, визначені Президентом України.

Президент України в межах своїх дискреційних повноважень загалом уводить до персонального складу Ради національної безпеки і оборони України Голову НБУ (наприклад Указ Президента України від 25 жовтня 2022 року № 736/2022, яким уведено до персонального складу РНБО Голову НБУ (за згодою) [155]), проте, на думку автора, доцільніше було би закріпити імперативну норму щодо членства Голови НБУ в РНБО (за посадою) на рівні Конституції України та конституційного закону.

В контексті висвітлення реалізації банківської діяльності в умовах воєнного стану, корисно є також зупинитися на темі кредитування під час війни. Так Згідно з Законом України № 2120-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану", під час дії воєнного чи надзвичайного стану в Україні, а також протягом тридцяти днів після його скасування, позичальники звільняються від відповідальності за прострочення виконання грошових зобов'язань перед кредитором. Це включає звільнення від сплати неустойки, штрафів та пені. Стосовно споживчих кредитів, забезпечених іпотекою, зупиняється дія норм, що стосуються реалізації прав іпотекотримача, таких як право на набуття власності на предмет іпотеки, продаж та виселення мешканців із житла, що перебуває в іпотеці [156].

Зазначені вище законодавчі зміни без сумніву мають позитивні наміри та є більш ніж актуальним для позичальників у період воєнного стану. Проте, аналізуючи дані зміни та ті нищівні наслідки, які несе війна, зокрема, щодо пулу майна, яке перебуває у заставі в банках і яке залишилось на непідконтрольній Україні території (знищене, або пошкоджене), можна з легкістю спрогнозувати, що як в умовах війни, так і в післявоєнний період, банки зіткнуться зі значною кількістю проблемних кредитів. Великий портфель проблемних кредитів для банку – це ситуація, яка однозначно дестабілізує його діяльність. І якщо системні банки легше знаходять інструменти боротьби з проблемними активами, то для дрібних банків це може закінчитись виходом з ринку. Таким чином законодавцю слід подумати не тільки про боржника (позичальника), але і про кредитора (банк).

Оптимальний вихід з даної ситуації вбачається в наступних стратегічних кроках ефективного державного регулювання банківською діяльністю:

- 1) здійснення рекапіталізації банків. Основними пріоритетними завданнями рекапіталізації банків має бути забезпечення стабільності банківської системи через вливання додаткового фінансування і відродження довіри клієнтів та гарантування прав вкладників і кредиторів. Однак, у даному випадку є сенс детально вивчати діяльність та фінансовий стан кожного окремо взятого банку з метою виявлення його впливу на систему в цілому [157, с.367].
- 2) виведення проблемних кредитів за межі кредитних портфелів банків та створення державної установи по роботі з проблемними активами (чи з управління проблемною заборгованістю) з чіткою, прозорою законодавчою регламентацією її діяльності. Контроль за діяльністю даної установи доцільно покласти на НБУ.

Впровадження даної схеми вимагає якісного законодавчого регулювання та ефективних управлінських рішень, а також глибокого економічного аналізу фактору своєчасності вжиття зазначених заходів (під час дії військового стану чи після його завершення).

Заслуговує окремої уваги і роль судів, як третьої гілки влади в питанні єдності судової практики щодо розгляду позовів до Російської Федерації про стягнення

заборгованості у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням майна банку чи майна, яке перебувало в заставі банку.

Якщо питання заставного (наприклад іпотечного майна) врегульовано законодавчо за допомогою інституту страхування (до прикладу ст.8 Закону України «Про іпотеку») чи фактичним мораторієм на реалізацію предмета іпотеки який виступає забезпеченням по споживчому кредиту, то у випадку знищення чи пошкодження майна, де банк виступає власником, останній повинен шукати правові механізми стягнення заборгованості саме з агресора.

На даному етапі хотілося би зупинитися більш детальніше.

В позовах до Російської Федерації існує декілька процесуальних моментів, які не пов'язані з предметом доказування, проте повинні враховуватись судами України, для того, щоб позивачі (а в подальшому стягувачі) могли ефективно реалізувати своє право. Перший з них, це належне повідомлення відповідача про розгляд справи.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про вихід з Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності» від 12.01.2023 [158] порядок передачі судових та позасудових документів для вручення на території Російської Федерації виявився неможливим. Також згідно листа Міністерства юстиції України від 21.03.2022 №25814/12.1.1/32-22 “Щодо забезпечення виконання міжнародних договорів України у період воєнного стану” рекомендується не здійснювати будь-яке листування, що стосується співробітництва з установами російської федерації на підставі міжнародних договорів України з питань міжнародно-правових відносин та правового співробітництва у цивільних справах та у галузі міжнародного приватного права [159]. Крім того, у зв'язку з агресією з боку Російської Федерації та введенням воєнного стану АТ “Укрпошта” з 24.02.2022 припинило обмін міжнародними поштовими відправленнями та поштовими переказами з російською федерацією [160].

Однак, за змістом статей 2, 4 Закону України "Про доступ до судових рішень" кожен має право на доступ до судових рішень у порядку, визначеному цим Законом. Судові рішення є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі не пізніше наступного дня після їх виготовлення і підписання. Судові рішення, внесені

до Реєстру, є відкритими для безоплатного цілодобового доступу на офіційному веб-порталі судової влади України [161]. Отже, Російська Федерація, як відповідач не позбавлена права та можливості ознайомитись, зокрема, з процесуальними документами судів України під час розгляду справи у Єдиному державному реєстрі судових рішень [162, с.216]. Також, як показує практика, суди України, розглядаючи дану категорію справ, з метою повідомлення належним чином сторін про дату, час та місце проведення судового засідання, публікують відповідне оголошення на офіційному веб-сайті "Судової влади".

Наступним моментом є судовий імунітет щодо іноземної держави на залучення її до участі у справі.

Відповідно до п.3 ч.1 ст.76 Закону України "Про міжнародне приватне право" суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у справах про відшкодування шкоди, якщо її було завдано на території України [25]. Ч.2 ст.2 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) визначено, що учасниками цивільних відносин є, зокрема, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права [24]. Відповідно до ч.1 ст.79 Закону України "Про міжнародне приватне право" пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України [25].

Однак, згідно з правовими висновками, викладеними Верховним Судом України у постанові від 18.05.2022 в справі №428/11673/19, загальновідомо (тобто таке, що не потребує доказування - частина третя статті 82 ЦПК України), що Російська Федерація відкидає визнання будь-якої відповідальності за свою протиправну військову діяльність в Україні, включаючи не тільки повномасштабну збройну агресію, але і будь-яку участь своїх збройних сил у військових діях в Донецькій та Луганській областях з 2014 року. Не існує жодної розумної підстави

припустити, що порушене право позивача, за захистом якого він звернувся до українського суду, могло би бути захищене шляхом подання позову до суду, в якому би Російська Федерація не користувалася судовим імунітетом, тобто до суду Російської Федерації. Таким чином, звернення позивача до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права. За таких обставин, застосування судового імунітету Російської Федерації (зокрема, частини першої статті 79 Закону України «Про міжнародне приватне право») не буде узгоджуватися із обов'язком України як держави і суду зокрема забезпечити реалізацію права позивача на справедливий суд. Також в даній постанові Верховний суд зробив наступні концептуальні висновки: судовий імунітет Російської Федерації не застосовується з огляду на звичаєве міжнародне право, кодифіковане в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004); підтримання імунітету Російської Федерації є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України в сфері боротьби з тероризмом; судовий імунітет Російської Федерації не підлягає застосуванню з огляду на порушення Російською Федерацією державного суверенітету України, а отже, не є здійсненням Російською Федерацією своїх суверенних прав, що охороняються судовим імунітетом [163].

Аналогічна правова позиція щодо судового імунітету держави визначена, зокрема, у постановках Верховного Суду від 18.05.2022 у справі №428/11673/19, від 22.06.2022 у справі №311/498/20, від 12.10.2022 у справі №463/14365/21; постанові Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2022 у справі №990/80/22.

Підсумовуючи слід зазначити, що судовий імунітет Російської Федерації у випадку стягнення шкоди завданої знищенням та/або пошкодженням майна, яке належить банкам, на спірні правовідносини не поширюються.

Наступне, чому хотілося би приділити увагу в даній дисертації є способи реалізації банківської діяльності в період фінансових криз. Хоча окремо законодавець не виділяє даний період функціонування в спеціальний правовий режим, але за сукупністю ознак, період кризи однозначно можна вважати екстраординарним періодом функціонування соціально-економічного життя, який вимагає спеціального

правового регулювання. Також законодавець не дає визначення поняттю «криза», проте, ст. 4 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» зазначає, що кризовою ситуацією вважається крайнє загострення протиріч, гостра дестабілізація становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні [154]. Сам Термін "криза" походить від грецького слова κρίσις, що означає "вихід", "закінчення". Це слово використовують для позначення ситуації, коли відбувається різка зміна в розвитку подій. Як слушно зазначають F. Charles та O. Юркова, раніше причинами великих криз вважалися війни чи революції, які змінювали баланс влади у світі, однак сьогодні, через глобальну економічну взаємозалежність, до системних криз можуть призвести також валютні колапси, гіперінфляція, а також такі глобальні катастрофи, як епідемії, природні або космічні катастрофи [164, с.336-337].

В процесі формування банківської системи в Україні, остання стикалась з декількома фінансовими кризами, які, серед іншого, трансформували її до того рівня, в якому вона знаходиться на даному етапі.

У ринковій економіці банки є більш вразливими до криз, ніж інші підприємства, через високу конкуренцію в банківському секторі та великі ризики фінансових шахрайств. На думку Н. Реверчук та А. Ковалюкної, якщо проаналізувати причини банківських криз у постсоціалістичних країнах, то основною є макроекономічна нестабільність і недостатня підготовленість банків до фінансової лібералізації. Крім того, важливою причиною є слабе банківське законодавство та недостатній контроль за діяльністю банків з боку держави. У розвинених країнах причини банківських криз інші, зокрема це: різке зниження виробництва та погіршення платоспроможності підприємств, надмірне кредитування під час економічного підйому, стрімке зростання інфляції, значні коливання товарних цін, цін на фінансові активи та процентних ставок, а також негативний вплив зовнішньоекономічних факторів, таких як падіння цін на нафту. Не можна також забувати і про помилки у проведенні регуляторної політики [165, с.89-90].

Також, стосовно здійснення банківської діяльності в Україні у екстраординарних умовах, будь то війна, фінансова, банківська кризи чи будь-які інші негативні фактори, які впливають на стійкість банківської системи, – можна виділити

одну спільну ознаку (маркер), яка супроводжує банки в ці нелегкі часи. Це, як уже зазначалось вище, збільшення відсотку проблемних кредитів в кредитних портфелях банків. До прикладу, достатньо взяти банальну зміну курсу іноземної валюти в сторону збільшення: клієнт отримав 10000 тис. доларів США кредитних коштів, за умови, що 1 долар США коштував 10 гривень. Внаслідок фінансової кризи, дії воєнного, чи надзвичайного стану, економічного спаду чи відсутності зовнішнього кредитування держави, курс долара США виріс до 20 гривень. Відповідно, у випадку отримання доходів в національній валюті, фінансове навантаження на позичальника збільшується в двічі. І якщо цю проблему на загальнодержавному (законодавчому) рівні можна вирішити заборонаю видачі кредитів в іноземній валюті, то падіння рівня доходів та неспроможність обслуговувати кредити в умовах життя в екстраординарні періоди, вирішити досить важко, а подекуди, в короткі проміжки часу, взагалі неможливо.

Тому робота з проблемною заборгованістю, незалежно, як вона здійснюється : чи зовнішньою державною або приватною установою, чи в межах структурних підрозділів банків по роботі з проблемними активами, – повинна бути ефективною та зрозумілою. Відповідно дослідження загальних рис, напрямків, етапів даної діяльності є актуальним в межах цього дослідження. І хоча на законодавчому рівні нема потреби детально закріплювати процедурні моменти роботи з проблемними кредитами, але на рівні локальних нормативних актів названа вище діяльність повинна бути чітко регламентована.

В загальному роботу з проблемними кредитами банків можна поділити на декілька етапів : етап аналізу матеріалів справи боржника, збору інформації та документів, вироблення стратегії подальшої роботи; досудова робота з боржником; судова робота; виконавче провадження; банкрутство та ліквідація; робота щодо реалізації заставного майна; робота щодо повернення залишків заборгованості; робота щодо кримінального переслідування; робота щодо інших аспектів діяльності.

Перший етап розпочинається з отримання справи позичальника, якому присвоєний ризик-статус проблемного боржника. На даному етапі доцільно зібрати (витребувати) всі необхідні документи відносно позичальника, поручителя, гаранта,

власника, перевірити наявність активів, тощо. Після отримання документів необхідно провести їх незалежний аналіз, зокрема укладених угод та виявлення можливих ризиків неповернення кредиту, вжити негайних заходів зі зменшення цих ризиків, організувати збір необхідної додаткової інформації про позичальника, фінансових та майнових поручителів з метою прийняття максимально ефективних рішень щодо подальшої роботи з проблемною заборгованістю, організувати незалежну ідентифікацію, оцінку ризиків, розробку, опрацювання можливих шляхів повернення заборгованості (в тому числі реструктуризації заборгованості) та впровадження схем для прийняття рішень про погашення кредитної заборгованості позичальників у позасудовому порядку або у рамках добровільного погашення боргу після початку судових проваджень. В межах першого етапу також доцільно проводити переговори з боржниками та поручителями, щодо визначення намірів, можливостей та строків повернення проблемної заборгованості, розпочати організацію та підготовку документів, необхідних для складання претензій та позовів.

Наступним етапом є досудова робота, яку доцільно розпочинати з перевірки та поновлення контактних даних боржника, у тому числі місця реєстрації, постійного проживання, роботи, контактних телефонів тощо. Необхідним є інформування боржників про прийняття банком рішень з примусового стягнення боргу. Також доцільним є проведення роботи з боржниками (поручителями, заставодавцями) для отримання згоди на реалізацію предмету обтяження в добровільному порядку. Даний етап, в обов'язковому порядку повинен включати підготовку вимог (претензій) та ознайомлення боржників з їх змістом. Залежно від конкретної ситуації можливим є підготовка заяв до нотаріусів про вчинення виконавчих написів на договорах застави, заяв до правоохоронних органів про притягнення боржників до встановленої законом відповідальності (наприклад в порядку ст. 388 КК України за розтрату, відчуження, приховування, підміну, пошкодження, знищення заставленого майна).

Етап судової роботи полягає в підготовці та поданні позовів до суду про стягнення з боржників заборгованості за простроченими кредитами з метою отримання виконавчих документів, своєчасному оскарженні в апеляційному та касаційному порядку рішень, постанов та ухвал суду, які суперечать інтересам банку,

ініціювання перегляду їх за нововиявленими та винятковими обставинами, отриманні виконавчих документів про стягнення грошових коштів з боржника, поручителя та забезпечення відкриття виконавчих проваджень. Супровід судових проваджень включає подання заяв, клопотань направлених на забезпечення об'єктивного та прозорого судового процесу. Також необхідно своєчасно реагувати на технічні позови боржників (їх поручителів, гарантів), які пред'являються з метою затягування процедури примусового стягнення боргу та її зупинення, шляхом подачі зустрічних позовів, клопотань, відводів, своєчасного оскарження судових рішень, винесених не на користь банку. Даний етап також повинен включати підготовку проектів мирових угод між банком та боржниками для затвердження їх у судовому порядку.

Етап виконавчого провадження, в першу чергу, повинен бути націлений на добровільне виконання виконавчого документа виданого на підставі рішення суду чи виконавчого напису нотаріуса. Якщо даний напрямок виявляється неефективним, тоді виконавчі документи пред'являються до органів ДВС чи приватного виконавця (далі по тексті – виконавець) для примусового виконання. Оскільки виконавець є самостійною процесуальною фігурою, то участь працівника банку чи структури, яка займається стягненням проблемної заборгованості може полягати у наданні допомоги виконавцю з метою визначення майнового стану боржника, сприяттні у призначенні незаангажованого експерта з оцінки вартості заставного майна та арештованих активів боржника, супроводі процесу арешту, опису, оцінки, передачі і реалізації заставного та іншого майна боржника, з метою недопущення порушення інтересів банку щодо своєчасного і повного виконання виконавчих документів. В межах даного етапу може проводитися також і оскарження виконавчих дій, що не відповідають інтересам банку, ініціювання відводу виконавця, експерта тощо.

У разі, якщо дії щодо примусового виконання виконавчого документа не призвели до його повного виконання, настає наступний етап, який полягає у підготовці та поданні до господарського суду заяв про визнання боржника (юридичної особи, фізичної особи-підприємця) банкрутом. Також у разі порушення проти боржника справи про банкрутство за заявою іншого кредитора повинна бути проведена робота по своєчасному поданні кредиторських вимог банку до такого

боржника. Немає змісту детально зупинятися на аналізі даного етапу, оскільки сама процедура та комплекс дій представників кредитора детально регламентовані в Кодексі України з процедур банкрутства [166], який встановлює умови та порядок відновлення платоспроможності боржника - юридичної особи або визнання його банкрутом з метою задоволення вимог кредиторів, а також відновлення платоспроможності фізичної особи.

Окремим етапом хотілося би виокремити реалізацію заставного майна боржника, незважаючи на те, що вона може бути проведена як в добровільному порядку так і в межах виконавчого провадження чи банкрутства, адже саме представники які займаються стягненням проблемної заборгованості, в силу своїх посадових обов'язків, повинні бути зацікавленні у реалізації заставного майна за максимально високу ціну, відповідно на них в даному етапі покладається ряд обов'язків. Так, дані структури повинні здійснювати організацію та проведення рекламних акцій для сприяння продажу активів позичальника, пошук потенційних покупців для забезпечення їх участі у операціях з майном боржників, забезпечення його реалізації, участь в аукціонах (публічних торгах) з реалізації заставного та іншого майна боржників з метою відстоювання інтересів банку, забезпеченні передачі заставного майна на баланс банку (чи організації, яка працює з проблемними активами) в рахунок погашення заборгованості. Організація роботи щодо підготовки перед продажем майна, що пропонується для реалізації повинна включати: пошук приміщень та майданчиків для зберігання вилученого рухомого майна боржників; супровід процесу незалежної оцінки заставного та іншого майна позичальника, що пропонується на реалізацію; транспортування та супроводження вилученого рухомого заставного майна до місця його зберігання; виявлення та усунення пошкоджень майна, що пропонується для реалізації; контроль наявності та стану зберігання заставного майна, вилученого (для рухомого майна), або переданого (для нерухомого майна) виконавцем на відповідальне зберігання.

Етап повернення залишків заборгованості – це супровід судової справи про стягнення заборгованості після закриття виконавчого провадження, або повернення виконавчих документів стягувачу. Даний етап може включати також і наступні дії :

пред'явлення до органів примусового виконання виконавчих документів з метою їх повторного виконання; врегулювання заборгованості, що залишилась після реалізації заставного майна; організація роботи щодо ініціювання процедури списання боргів відповідно до внутрішніх процедур банку за кредитами, що знаходяться на супроводі; визначення перспективних до повернення боргів, раніше списаних відповідно до внутрішньої процедури банку за якими не сплили строки позовної давності; забезпечення виконання страховими компаніями страхових виплат за кредитами, за якими мають місце страхові випадки.

Етап кримінального переслідування можна вважати виключним та таким, що застосовується відносно найбільш «злісних» неплатників кредитної заборгованості. На даному етапі функціонал працівників, які супроводжують проблемні кредити повинен включати: подання до правоохоронних органів заяв про злочин з метою кримінального переслідування боржників, в діях яких вбачаються ознаки зовнішнього шахрайства, розтрати, відчуження, приховування, підміну, пошкодження, знищення заставного майна чи майна на яке накладено арешт; супровід кримінальних справ шляхом подачі клопотань щодо з'ясування стану розслідування справи, розшуку боржника, його майна, накладення арешту на майно, інформації щодо проведення експертиз, обшуку, виїмки документів, обрання міри запобіжного заходу до боржника, подачі позовної заяви про відшкодування збитків, завданих злочином та визнання банку цивільним позивачем тощо.

Оскільки в процесі стягнення проблемної заборгованості можуть виникати випадки, які детально регламентувати локальними нормативними актами проблематично, доцільно виділити етап роботи щодо інших аспектів діяльності, який може містити факти внутрішнього шахрайства (вчиненого працівниками банку при видачі чи супроводі кредиту) чи недобросовісну поведінку суб'єктів господарювання (з якими укладено угоди про співробітництво) на стадії примусового стягнення боргу з позичальників. Окремої регламентації потребує також процес реструктуризації проблемної заборгованості позичальників, дотримання вимог інформаційної безпеки, зберігання та нерозголошення інформації яка становить банківську таємницю та іншу конфіденційну інформацію банку, яка стає відомою під час роботи з проблемною

заборгованістю, виключення випадків, які можуть стати причиною конфлікту інтересів, завдати матеріальної шкоди чи репутаційних втрат кредиторю тощо.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок про особливу роль роботи з проблемними активами для нормалізації та стійкості банківської системи в умовах дії екстраординарних правових режимів, адже «здоровий» кредитний портфель банку це запорука не тільки можливості відповідати за зобов'язаннями по депозитах вкладників, привабливість банку перед потенційними покупцями чи інвесторами, а й «життєздатність» банківської системи в цілому та її спроможність протидіяти зовнішнім агресивним факторам. Нажаль, в правовому полі України відсутнє нормативно-правове закріплення роботи з проблемною заборгованістю в межах дії спеціальних правових режимів банківської діяльності. Відсутнє також нормативне закріплення діяльності з проблемними активами під час заходів реагування на події що можуть відігравати роль кризових. Регулювання даного аспекту банківської діяльності здійснюється в основному за допомогою локальних нормативних актів, а в самій роботі працівники відповідальних підрозділів користуються арсеналом всього законодавства, яке здійснює те чи інше режимне регулювання.

В контексті висвітлення питання реалізації банківської діяльності в період криз, не зайвим буде звернути увагу і на той аспект, що інколи самі банки стають «каталізатором» кризи. Причиною може бути безвідповідальне іпотечне кредитування (спричиняє невиправдане зростання попиту на об'єкти нерухомості), або кредитування сумнівних екологічних проектів (будівництва заводів, які в майбутньому є причиною екологічних катастроф). В даному випадку, ефективним інструментарієм діяльності фінансових інституцій повинен бути комплексний відповідальний підхід до результатів власної діяльності.

Завершуючи, зазначу, що спеціальні правові режими банківської діяльності вимагають високого ступеня синхронізації нормативно-правових актів, як загальних так і локальних, які регулюють даний вид суспільних відносин, особливого державного регулювання (як обмежувального так і стимулюючого) банківської діяльності та соціально-відповідальної діяльності банківської системи.

2.2. Міжнародний досвід провадження банківської діяльності в спеціальних правових режимах.

Процес глобалізації, взаємозалежності банківських систем та економік держав світу чинить вплив і на проблеми наукових пошуків та досліджень, які, у зв'язку з цим, набувають особливої актуальності. Своєчасним, чи, іншими словами, поточним завданням, особливо для України, є дослідження спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності за законодавством зарубіжних країн, яке не тільки спроможне виконати навчальну функцію, але й надає усвідомлення свого місця серед інших держав – економічних гравців, допомагає розуміти власну роль на політичній карті світу.

Банки є одними з ключових суб'єктів на міжнародному фінансовому ринку, виконуючи роль посередників, які беруть участь у розподілі капіталу, регулюванні ринку та контролі за дотриманням встановлених норм. Масштаби їхньої діяльності значні, причому основними гравцями стали транснаціональні банки із великими обсягами капіталу. У рейтингах найбільших банків світу домінують китайські фінансові установи, сукупні активи яких перевищують 15 трлн доларів, що становить близько 33% загального обсягу активів. В умовах розвитку інформаційної економіки та викликів, пов'язаних із пандемією, банки активно освоюють нетрадиційні види діяльності та впроваджують нові бізнес-стратегії [167, с.216]. У різних країнах існують унікальні правові механізми та інструменти що зумовлені особливостями правових систем і упорядковують процес адаптації банківської діяльності до умов кризових ситуацій. Їх вивчення та дослідження сприяє розумінню того, які з них є найбільш ефективними та елементи яких можуть бути застосовані в Україні.

Розробка стратегій подолання економічних криз, пандемій, екологічних катастроф та інші екстраординарних викликів, на основі аналізу міжнародного досвіду, дозволить банківській системі нашої держави бути максимальною готовою до них та ефективно реагувати. Опанування нормативно-правовою базою правових режимів інших країн сприяє покращенню якості норм національного законодавства до рівня відповідності міжнародним стандартам. Глибоке опрацювання іноземного досвіду допомагає налагодженню міжнародного співробітництва у банківській сфері,

ефективній дискусії щодо розробки, використання спільних заходів для подолання глобальних фінансових проблем. Також дає можливість на основі світових стандартів удосконалити правові механізми захисту інтересів учасників фінансового ринку і цим збільшити довіру до банківської системи.

Термін «спеціальні правові режими реалізації банківської діяльності» вказує на особливі норми та правила, які регулюють банківський сектор у зарубіжних країнах. Ці режими створюють особливий законодавчий та регуляторний контекст для функціонування банків та інших фінансових інституцій.

Спеціальні правові режими реалізації банківської діяльності конкретизують умови та обмеження для банківської галузі в зарубіжних країнах. Ці режими охоплюють визначені аспекти, такі як ліцензування, управління ризиками, відносини з клієнтами, фінансова звітність та інші, з метою встановлення специфічних умов і вимог для забезпечення ефективності, стабільності та дотримання законодавства в банківському секторі кожної конкретної країни.

Спеціальний правовий режим діяльності зарубіжних банків у країнах Європейського Союзу визначається низкою нормативів (фактично принципів), що забезпечують ефективне та стабільне функціонування фінансової системи. Правовий режим і спеціальний правовий режим визначаються різницею в ступені специфікації та деталізації. Отже, перманентні та варіабельні відмінності між ними можуть полягати в обсязі та глибині нормативних вимог і обмежень, які вони встановлюють.

Швидкі зміни сучасного буття вимагають швидкої законодавчої фіксації цих змін та вдосконалення нормативно-правових актів. Справа полягає в тому, що спеціальні правові режими реалізації банківської діяльності за законодавством зарубіжних країн як такі, не вивчені зарубіжною та вітчизняною наукою в тій мірі, що дозволяють їх універсально верифікувати та інтерпретувати навіть на теоретичному рівні єдино зрозуміло з точки зору їх фундаментальної значимості та перспективності для певних правових часів і просторів.

Для формулювання національно адаптованого визначення такого поняття і терміна в правовій науці, як «спеціальний правовий режим реалізації банківської діяльності за законодавством зарубіжних країн» доцільним буде його розглянути у

контексті: а) виявлення основних напрямів його правового регулювання; б) проектування національно значимого прикладу оптимального функціонування; в) дослідження стратегічних перспектив спеціального правового режиму.

Термін «спеціальні правові режими реалізації банківської діяльності» вказує на особливі норми та правила, які регулюють банківський сектор у зарубіжних країнах. Ці режими створюють особливий законодавчий та регуляторний контекст для функціонування банків й інших фінансових установ. Спеціальні правові режими можуть варіюватися залежно від країни та регіону, а їхні особливості визначаються місцевим законодавством і регуляторами, спрямованими на створення стійкої та ефективної фінансової системи.

На думку деяких дослідників, для законодавчо-технологічної реалізації спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності за законодавством зарубіжних країн неабиякий інтерес представляє проблема вибору стратегії спеціального правового режиму для реструктуризації проблемних зарубіжних банків. Також проводячи паралелі щодо українського контексту, вказують, що для того, щоб вивести банківський сектор України на світовий ринок фінансових послуг, варто орієнтуватися на досвід розвинених країн, які використовують реорганізацію та реструктуризацію банків для зміцнення капіталу та оздоровлення банківської системи в цілому. Однак, реструктуризація банківської системи неможлива без врахування національних особливостей, тому не можна сліпо копіювати чужі моделі, навіть якщо вони були успішними. Проте вивчення міжнародного досвіду може допомогти мінімізувати помилки під час реформування банківської системи України [168].

Формулювання умотивованих та переконливих висновків з досліджуваного питання буде неможливим без підтвердженням їх фактичним матеріалом досліджень. Отже, проаналізуємо конкретні нормативні документи, які стосуються спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності в зарубіжних країнах.

Серед нормативних документів Європейського союзу в першу чергу звертає на себе увагу Capital Requirements Directive IV/Capital Requirements Regulation (дата опублікування 27 червня 2013 року). Даний документ посилається на досвід, отриманий з фінансової кризи, яка показала, що втрати у фінансовому секторі можуть

бути надзвичайно великими, коли спаду передуює період надмірного кредитування. Фінансова криза виявила вразливі місця в регулюванні та нагляді за банківською системою на європейському та світовому рівнях. Інституції увійшли в кризу з капіталом недостатньої кількості та якості, і для того, щоб зберегти фінансову стабільність, уряди були змушені надати безпрецедентну підтримку банківському сектору в багатьох країнах. Головною метою цих правил є посилення стійкості банківського сектора ЄС, щоб він міг краще пом'якшувати економічні потрясіння, одночасно забезпечуючи, щоб банки продовжували фінансувати економічну діяльність і зростання.

Важливою особливістю Директиви є те в ній проаналізовані причини фінансової кризи та є розуміння місця банківського сектору в цьому процесі. Наголошено, що криза виявила абсолютну необхідність посилення співпраці монетарних, фіскальних і наглядових органів у всьому світі. Транскордонні події спостерігалися надто пізно, а транскордонні впливи було дуже важко проаналізувати. Також деякі інституції у фінансовій системі виявилися стійкими та готовими поглинати величезні ринкові потрясіння. Інші установи, навіть із подібним рівнем капіталу були неспроможні захистити себе. Ключові відмінності між ними були виявлені в: якості та рівні капітальної бази, наявності капітальної бази, управлінні ліквідністю та ефективності їх внутрішнього та корпоративного управління. Ці уроки виправдали внесення змін до Базельської угоди та, відповідно, заміну CRD новою нормативною базою, включаючи Регламент (II) (CRR) та Директиву (III) (CRD IV). Крім того, транскордонні банкрутства міжнародних фінансових груп виявилися нездоланим викликом для національно-підзвітних органів влади і як наслідок, банки потребували втручання держави, щоб утриматися на плаву.

Недоліком того, що банкам може надаватися допомога для їх порятунку, навіть у транскордонному контексті, є те, що вона (допомога) змінила би баланс сил між державними органами та банками, оскільки перші мали б більше інструментів у своєму розпорядженні, ніж просто доступ до державних коштів і можливість виручки, а останні не змогли б бути ні вигодонабувачами в іміджевому плані, ні усупільнити втрати. Це вплинуло б на схильність банків до ризику і обґрунтовує законодавчу

пропозицію Комісії щодо відновлення та урегулювання банків, ухвалену 6 червня 2012 року (IP/12/570) [169].

Також необхідно згадати про сукупність ініціатив для оптимізації інструментів управління банківськими кризами під загальною назвою Bank Recovery and Resolution Directive, які ЄС ухвалив після світової фінансової кризи 2007-2009. Загальна їх позиція полягає в тому, що ліквідація банку відбувається тоді, коли органи влади визначають, що, на відміну від звичайного провадження у справі про банкрутство, санація краще захистить фінансову стабільність, вкладників і мінімізує звернення до державних коштів (так звана оцінка суспільних інтересів).

Директива про відновлення та санацію банків (BRRD) була прийнята навесні 2014 року, щоб надати владі комплексні та ефективні повноваження для боротьби з банкрутствами на національному рівні та повноваження щодо боротьби з транскордонними банкрутствами. Директива зобов'язує банки розробити плани відновлення щоб могли упоратися з фінансовими кризами. Вона також надає національним органам влади повноваження здійснити організоване вирішення проблем неплатоспроможних банків із мінімальними витратами для платників податків. Крім того, директива визначає правила створення національного фонду для врегулювання, який повинна заснувати кожна країна ЄС. Усі фінансові установи повинні робити внески в ці фонди. Внески розраховуються на основі розміру установи та профілю ризику.

7 червня 2019 року було прийнято Директиву II про відновлення та врегулювання банків (BRRD II). Вона включає заходи, які ще більше зміцнюють європейську систему врегулювання та дозволяють відповідним органам урегулювати проблемні питання банків таким чином, щоб захистити фінансову стабільність і державні кошти [170].

Що стосується досвіду Сполучених Штатів Америки, то в першу чергу звертає на себе увагу Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act [171]. Його положення обмежували банки в торгівлі власними коштами («правило Волкера»), посилювали моніторинг системного ризику, збільшували регулювання фінансових продуктів і запроваджували ініціативи щодо захисту прав споживачів. Це включало

заходи для банків щодо обмеження загального ризику, який вони можуть взяти на себе, забезпечення їх упорядкованого поділу в разі банкрутства та розширення федерального контролю за їхніми операціями. Для покращення координації між фінансовими регуляторами, із п'ятнадцяти членів під головуванням секретаря казначейства була створена Рада з нагляду за фінансовою стабільністю (FSOC). FSOC могла визначати фінансові компанії, в тому числі небанківські, для суворішого нагляду з боку Федеральної резервної системи. Згідно Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act встановлювалися ліміти на банківський борг, вимагаючи від банків зберігати більше зарезервованих грошей та обмежуючи обсяг боргу, який вони можуть використовувати для інвестицій. Раніше Комісія з цінних паперів (SEC) обмежувала кредитне плече співвідношенням боргу до власного капіталу 12-1, тобто показником того, скільки позичених грошей компанія має порівняно з її активами; у 2004 році вона скасувала вимогу для банків з активами понад 5 мільярдів доларів. Описуваний закон вимагав від Федеральної резервної системи запровадити коефіцієнт левериджу 15-1 і проводити щорічні «стрес-тести» для великих банків. Також у відповідь на очевидну потребу в єдиному агентстві для боротьби з широко поширеним іпотечним шахрайством та іншими зловживаннями у фінансовій галузі було створено Бюро захисту прав споживачів (CFPB), що є частиною Федерального резерву. Проте деякі важливі положення закону, такі як обмеження заохочувальної винагороди для керівників банків, досі не реалізовані. Крім того опоненти закону стверджують, що він обтяжує невеликі банки, але істотно не зменшує ризик. Після краху Silicon Valley Bank (SVB) у березні 2023 року, найбільшого банкрутства банку з 2008 року, дебати щодо даного закону знову розгорілися [172].

Цікавим прикладом режимного документу для подолання фінансової кризи 2008 року є запровадження Міністерством фінансів кілька програм у рамках Troubled Asset Relief Program (TARP), тобто програм допомоги проблемним активам, щоб допомогти стабілізувати фінансову систему США, відновити економічне зростання та запобігти викупу майна, якого можна уникнути. Хоча в жовтні 2008 року Конгрес спочатку санкціонував 700 мільярдів доларів США для TARP, ці повноваження були зменшені до 475 мільярдів доларів. Відповідно до The Emergency Economic Stabilization Act of

2008 (Закон про надзвичайну економічну стабілізацію 2008 року) для впровадження TARP було створено The Office of Fiscal Service (OFS) в Управлінні внутрішніх фінансів Міністерства фінансів. OFS не передбачався як постійна організація. Повноваження щодо прийняття нових зобов'язань через TARP закінчилися 3 жовтня 2010 року, після чого Міністерство фінансів переключило свою увагу на планове згортання TARP. Станом на 30 вересня 2023 року всі програми TARP закрито, і проблемних активів у OFS не залишилося [173].

Аналізуючи певні аспекти спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності в США, не можна випускати з поля зору і вдалі приклади з минулого, одним з яких є створення в 1933 році FDIC (Federal Deposit Insurance Corporation). З моменту свого створення FDIC був важливою частиною американської фінансової системи. У 1920-х і на початку 1930-х років зростання банківських банкрутств спричинило національну кризу, знищивши заощадження багатьох американців. Як стверджується на офіційному сайті установи, з того часу, як у 1934 році було розпочато страхування FDIC, жоден вкладник не втратив жодного пенні застрахованих коштів через банкрутство банку [174].

Якщо поглянути на досвід Азії, то звертає на себе увагу антикризове банківське законодавство Індії та Китаю.

Брак капіталу, що призвів до краху великої кількості індійських фінансових установ та недосконале, вірніше застаріле, законодавство (правил Indian Companies Law of 1913 виявилось недостатньо для контролю над банківською індустрією Індії) стало причиною прийняття The Banking Regulation Act of 1949 [175], який є частиною центрального закону, що регулює діяльність усіх банківських установ по всій Індії. Закон зі змінами, внесеними на сьогоднішній день, справді є ґрунтовним законодавчим актом, спрямованим на розвиток фінансового підприємництва країни. Згідно з положеннями Закону, банкам необхідно підтримувати в Резервному банку залишок готівки, еквівалентний 5% своїх зобов'язань до запитання та 2 % своїх строкових зобов'язань в Індії. Даний закон запровадив відповідні правила спрямовані на підтримку стійкого та збалансованого розширення банківської галузі Індії, заборонив банкам довільно створювати додаткові офіси, а також без відповідних

погоджень змінювати їх розташування, встановив мінімальні вимоги до капіталу банків, дав можливість Резервному банку регулювати, ліцензувати та управляти фінансовими установами, щоб гарантувати їх безперебійну та ефективну роботу, запровадив кілька положень що обмежували іноземні банки у інвестуванні коштів індійських вкладників за межами Індії [176].

Базовим нормативним документом, який регулює діяльність банків у Китаї є Law of the People's Republic of China on Commercial Banks. Цей закон набрав чинності 1 липня 1995 року. Його ухвалено з метою захисту законних прав та інтересів комерційних банків, вкладників та інших клієнтів, стандартизації поведінки комерційних банків, підвищення якості кредитних активів, посилення нагляду та контролю, забезпечення стабільного і надійного функціонування комерційних банків, підтримання фінансового порядку і сприяння розвитку соціалістичної ринкової економіки.

Серед іншого даним законом встановлено, що комерційні банки можуть займатися розрахунками та продажем іноземної валюти тільки після схвалення Народного банку Китаю. Діяльність комерційних банків регулюється принципами безпеки, ліквідності та ефективності. Комерційні банки повинні приймати власні рішення щодо своїх бізнес-операцій, нести відповідальність за власні ризики, нести виключну відповідальність за свої прибутки та збитки та здійснювати самообмеження. Комерційні банки повинні, відповідно до закону, здійснювати господарські операції без втручання будь-якого підрозділу чи особи та самостійно несуть цивільну відповідальність усім своїм майном юридичної особи. У кредитних операціях комерційні банки суворо перевіряють кредитоспроможність позичальника та впроваджують систему гарантій, щоб забезпечити повернення позики вчасно. Комерційні банки мають бути захищені законом, коли вони стягують з позичальників основну суму позик, що настала, та проценти за ними відповідно до положень законодавства. Окремі норми закону присвячені питанням шахрайства з фінансовими ресурсами (як зовнішнього так і внутрішнього). Стаття 82 Закону вказує, що якщо позичальник використовує шахрайські засоби для отримання позики і вчинено злочин, він притягується за законом до кримінальної відповідальності, а в статті 89

зазначено, що якщо комерційні банки порушують положення цього Закону, банківський регулюючий орган при Державній раді може, виходячи з суті кожного випадку, дискваліфікувати з посади на певний період часу або навіть до кінця життя, директорів або старших адміністраторів. Також може бути застосована така міра відповідальності як заборона працювати в банківській галузі до кінця життя [177].

Можливо деякі норми цього закону здаються надто суворими чи жорсткими навіть в періоди спеціальних правових режимів, але в даному випадку не слід забувати про ту соціальну, політичну, правову і економічну систему координат, в якій перебуває китайське суспільство. Незважаючи на суттєві відмінності та сумніви щодо того, що певні елементи китайського регулювання можуть бути застосовані в Україні, на нашу думку, позитивним було би перейняти досвід щодо відповідальності як недобросовісних позичальників так і працівників банків, особливо під час дії екстраординарних правових режимів.

Декілька слів хочеться сказати і про роль в антикризовому управлінні Народного банку Китаю (The People's Bank of China), який був заснований 1 грудня 1948 а у вересні 1983 року отримав функцію центрального банку. З удосконаленням соціалістичної ринкової економічної системи Народний банк відіграє важливу роль у макроекономічному управлінні Китаєм та серед іншого виконує такі функції: формування та реалізація монетарної політики; випуск юаня та управління його обігом; регулювання фінансових ринків, включаючи ринок міжбанківського кредитування, ринок міжбанківських облігацій, ринок іноземної валюти та ринок золота; запобігання та пом'якшення системних фінансових ризиків для збереження фінансової стабільності; надання вказівок щодо роботи з боротьби з відмиванням грошей у фінансовому секторі та моніторингу підозрілих переміщень коштів, пов'язаних з відмиванням грошей; проведення економічного аналізу та прогнозування [178].

Корисно буде поглянути також на досвід країн Латинської Америки, зокрема через їх швидкий розвиток та високі темпи економічного зростання. Цей регіон виявився стійким до глобальної фінансової кризи 2008-2009 років. До 2013 року ВВП країн Латинської Америки збільшився в 2,7 рази, товарний експорт зріс утричі,

валютні резерви зросли в 5,3 рази, а обсяг прямих інвестицій зріс у 4,5 рази. Одним із визнань досягнень цих країн стало підписання в березні 2013 року меморандуму між Всесвітнім банком та урядом Бразилії щодо реалізації ініціативи "Знання та інновації для зниження бідності" на глобальному рівні [179, с.9].

Також слід зазначити про особливості регіону в контексті екстраординарних правових режимів, які будуть відрізнятися від класичного їх розуміння. Деякі вчені виділяють так звані нетрадиційні загрози, серед яких транснаціональна злочинність, наркоторгівля, тероризм, екологічні катастрофи та інші. Латинська Америка є регіоном, де поєднуються як традиційні, так і нетрадиційні загрози. З одного боку, цей регіон має величезний потенціал для вирішення глобальних проблем у сфері продовольчої, енергетичної та економічної безпеки. З іншого боку, Латинська Америка містить велику кількість конфліктів, що негативно позначається на глобальній безпеці, і сприяє розвитку таких загроз, як наркоторгівля, тероризм та організована злочинність. У зв'язку з цим, для Латинської Америки використовується термін «криза суспільної безпеки», який відображає зростання масштабів нетрадиційних загроз [179, с.40].

Серед актів законодавства звертає на себе увагу The Fiscal Responsibility Law (Lei de Responsabilidade Fiscal), який регулює правовідносини щодо фінансової стабільності в Бразилії і охоплює спеціальні режими для управління банківськими кризами. Прийнятий в 2000 році, включає орієнтири та вказівки щодо бюджетних і фінансових справ на трьох урядових рівнях. Він містить умови для взяття на себе державного боргу, гарантій позик, дефіциту бюджету та звільнення від податків і обмежує державні витрати, зокрема на працівників. Закон також вимагає, щоб уряди періодично публікували певні документи, пов'язані з бухгалтерським обліком та плануванням, для забезпечення прозорості публічних рахунків. Також закон передбачає чіткі покарання за його невиконання. Цей нормативний акт надав Федеральній рахунковій палаті (TCU) і місцевим рахунковим судам набір повноважень, завдяки яким суд відіграє важливу роль у нагляді за фіскальним управлінням. TCU також попереджає, коли дії уряду можуть поставити під загрозу

дотримання очікуваних результатів офіційних програм або коли вони можуть не відповідати управлінню бюджетом [180].

Центробанком в Бразилії є Banco Central do Brasil (BCB), який в силу своїх повноважень стикається з ризиками, що виникають через внутрішні та зовнішні чинники, матеріалізація яких може вплинути на результативність і ефективність надання державних послуг і довіру громадськості до установи. Таким чином, BCB здійснює комплексне управління ризиками, враховуючи різні аспекти ризику — такі як фінансовий, операційний, стратегічний, репутаційний, соціально-екологічний, юридичний тощо. Процеси інтегрованого підходу до управління ризиками виділяють ризики, які вважаються критичними, для яких відповідні механізми контролю будуть визначені, оцінені та вдосконалені [181].

Яскравим прикладом криз та екстраординарних економічних і соціально-політичних періодів в Латинській Америці виступає Венесуела, яка є однією з країн що має найбільші запаси та видобуток нафти у світі. Аналіз банківського антикризового законодавства Венесуели не дасть розуміння повної картини кризових явищ в цій країні та методів боротьби з ними, оскільки вони мають більш системний, навіть глобальний характер, тому, в даному випадку, варто зупинитися на загальній, економічній складовій.

З приходом до влади Уго Чавеса в 1999 році був ухвалений закон, який сприяв посиленню державного контролю та підвищенню оподаткування в нафтовому секторі. Після його смерті в 2013 році Ніколас Мадуро, наступник Чавеса, продовжив його політику. Хоча економіка залишалася стабільною, її основою залишалися високі ціни на нафту. Зниження ж цін на нафту у 2014-2016 роках спричинило загострення економічної і політичної кризи, що почалась зі студентських протестів і переросла в масові акції по всій країні. Після відновлення цін на нафту і отримання кредитів від Росії та Китаю, криза у Венесуелі продовжилась через внутрішні соціальні та політичні проблеми, що негативно вплинули на національну валюту — болівар. Влада намагається подолати гіперінфляцію, найвищу в XXI столітті, через використання криптовалюти. Водночас, країна намагається оминати залучення кредитів від міжнародних фінансових інститутів, таких як МВФ і Світовий банк, щоб уникнути

довгострокової заборгованості. Однак Венесуела продовжує залежати від експорту нафти, не намагаючись диверсифікувати свої доходи [182, с.63].

Незважаючи на схильність Венесуели до криз та революційних настроїв які перманентно змінюють одна одних, позитивним прикладом, гідним для наслідування, вважаємо національний вектор економіки, який полягає в розумному підході до зовнішнього боргу держави. Напрямок розвитку ринку криптовалюти – потребує детального вивчення та дослідження і тільки після розуміння всіх ризиків, можливого подальшого впровадження. Відношення до використання криптовалюти в різних країнах варіюється: деякі держави визнають її як засіб платежу або прирівнюють до електронних грошей, в той час як інші категорично відмовляються від легалізації, побоюючись збільшення ризиків шахрайства, хакерських атак і відмивання грошей. На сьогодні відсутнє єдине глобальне рішення щодо майбутньої стратегії розвитку криптовалюти. Попри це, впровадження криптовалют активно триває, і цей процес набирає обертів у багатьох країнах світу [183, с.86].

Наведений вище матеріал дає можливість зробити певні узагальнення щодо спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності в законодавстві деяких зарубіжних країн.

В країнах Європейського Союзу Директивами ЄС врегульовані особливі заходи які вживаються в умовах надзвичайного стану для підтримки банківської та фінансової систем. Особливістю Директив є їх комплексний аналіз причин фінансової кризи та її впливу на банківську систему і відповідно висновки щодо якості банківського капіталу та ефективного корпоративного управління. Установою, яка на випадок кризових ситуацій підставить плече банкам шляхом надавання ресурсів для додаткового підвищення ліквідності є Європейський центральний банк. Цю роль центробанк Єврозони виконує і під час пандемій та епідемій, як це було в період пандемії COVID-19 та дякуючи якому європейська банківська система була адаптована до відповідних викликів.

США мають історичний досвід ХХ-ХХІ століття боротьби з екстраординарними періодами функціонування суспільного життя, інструменти якого не втрачають своєї актуальності на сучасному етапі. Світові війни, Велика

депресія, глобальна фінансова криза 2008 року загартували фінансову та банківську системи США, а досвід виходу з даних потрясінь сформували плеяду ефективних фінансових аналітиків, позиція яких враховується урядом при нормопроектному комбінуванні господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності. Антикризове законодавство націлене на страхування коштів вкладників та суворого нагляду за банками з боку Фінансової резервної системи. Окрема увага присвячена розв'язанні проблеми неплатоспроможних банків та боротьбі зі фінансовими зловживаннями.

Індія йде шляхом розширення наглядової функції Резервного банку та обмеження іноземних банків у інвестуванні коштів індійських вкладників за межами Індії. Китай в свою чергу проводить політику єдності підходів у питаннях фінансової дисципліни та поведінки комерційних банків, мінімізації проблемних кредитів та захисту банківських установ при здійсненні заходів щодо повернення проблемної заборгованості.

Країни Латинської Америки в даному плані, мають свою особливість у зв'язку з тим, що стикаються з нетрадиційними загрозами, які вимагають особливих заходів та впровадження нетипових екстраординарних правових режимів. Разом з тим акцент на урядове планування і контроль за програмами в банківській сфері Бразилії чи комплексне управління ризиками, в тому числі репутаційними, можуть мати ефект в межах будь-яких екстраординарних правових режимах.

Проаналізувавши, на основі дослідницьких даних, властивості спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності за законодавством зарубіжних країн можна їх визначити як окремо вирізнений правовий порядок, врегульований нормативно-правовими актами відповідних іноземних держав, функціонування банківських установ у екстраординарних умовах суспільно-політичного, економічного, соціального життя, таких як надзвичайні ситуації, військовий або надзвичайний стан, економічні кризи, епідемії, природні катастрофи, або інші виняткові обставини, з метою гарантування стабільної діяльності банківської системи, ефективного функціонування фінансових ринків, захисту інтересів клієнтів та збереження усталеного економічного існування країни. В даному визначенні нами

пропонується саме іменник «існування» для позначення процесу спеціальних правових режимів, а не «розвиток», який є більш вживаним з прикметником «економічний». Це перш за все продиктовано природою спеціального режиму та його метою,- повернення до звичайного правового режиму. Природа, суть описаних спеціальних режимів саме і полягає в існуванні (актуальним слововживанням буде «мати засоби для існування»), а розвиток, це вже наступний етап після переходу від спеціального до звичайного режиму.

Згадані приклади вказують на те, що кожна країна має свої конкретні нормативні акти, які регулюють банківську діяльність і встановлюють специфічні вимоги для забезпечення стабільності та ефективності фінансової системи засобами спеціальних правових режимів банківської діяльності. Даний досвід є актуальним для нашої держави. Звичайно не можна бездумно використовувати іноземну практику, потрібно враховувати безліч чинників, національний антураж – від ментальних та історичних і до геополітичних в конкретний момент часу.

Нинішній міжнародний досвід у сфері управління ліквідністю банків, зокрема в рамках Базельських принципів, пропонує важливі підходи до організації належного адміністрування та нагляду за ризиком ліквідності у стресових умовах. Ці рекомендації можуть бути корисними для впровадження в українську практику, сприяючи кращому розпізнаванню і використанню елементів управління, орієнтованих на подолання дефіциту ліквідності в кризових ситуаціях [184, с.293].

Як зазначають деякі дослідники, нова ідеологія припускає, що в період фінансово-економічної кризи або в очікуванні зростаючої невизначеності в економіці потрібно відмовитися від ідеології управління банківським капіталом і створення фінансових резервів для підтримки ліквідності та стабільності фінансових установ. Ці заходи не зможуть захистити банк від дефолту і банкрутства. Ця ідеологія перетворилася на нову парадигму ефективного банківського регулювання, яку можна сформулювати як прийнятий набір з трьох векторів: ризик; управління ризиками; нагляд, орієнтований на ризик [185, с.35].

Визначення оптимальної моделі для України, на основі міжнародного досвіду, є квінтесенцією, ядром будь-яких реформ та змін в законодавчому регулюванні

банківської діяльності як у звичайних так і в спеціальних правових режимах. Світова практика показує різні моделі: як орієнтовані на класичне управління банківським капіталом так і на управління банківськими ризиками. Особливо небезпечною є помилка у виборі найбільш вдалої та ефективною моделі саме в умовах спеціальних режимів, а результати цієї помилки не тільки гостро відчуються через специфіку режимної життєдіяльності, а й мають згубні наслідки на подолання яких йдуть роки, а то й десятиліття. Категоричність відходу від стандартних схем управління банківським капіталом повинна бути обґрунтованою і обережно впровадженою, якщо впровадженою взагалі.

Не будемо здійснювати аналіз всіх можливих властивостей даних моделей, а виключно для уникнення суперечливих моментів проілюструємо, як в науковій літературі розуміють ці два поняття.

Я. Дроботя та М. Телятник стверджують, що управління капіталом полягає в постійному балансуванні між оптимізацією капіталу, ефективним його використанням на стратегічному та операційному рівнях за допомогою конкретних стратегій, методів і інструментів. Менеджер комерційного банку при управлінні капіталом постійно здійснює маневри між рівнем ризику та достатністю капіталу, одночасно дотримуючись економічних нормативів, встановлених НБУ. Стратегія управління капіталом повинна бути невід'ємною частиною загальної стратегії діяльності банку, а її втілення відбувається на операційному рівні за допомогою конкретних прийомів, методів і інструментів [186].

В свою чергу Н. Демчук та А. Абахтімова розглядають банківський ризик як «певну ситуативну характеристику діяльності банків, яка показує невизначеність її результатів і відображає вірогідність відхилення дійсності від запланованого» [187, с.117].

О. Водяницька та ін., управління банківськими ризиками розцінюють як процес в рамках якого банк виявляє та ідентифікує ризики, оцінює їх масштаб, здійснює моніторинг і контролює свої ризикові позиції, враховуючи взаємозв'язки між різними категоріями ризиків. Це включає підготовку та реалізацію заходів, метою яких є

мінімізація ймовірності прийняття помилкових рішень і зменшення потенційних негативних наслідків, що можуть виникнути в процесі прийняття рішень [188, с.702].

Кожна з описаних моделей має свої переваги і недоліки, а вибір між ними залежить від конкретних потреб банківської системи України, правового режиму реалізації банківської діяльності та стратегічних цілей. До переваг моделі управління банківським капіталом слід віднести те, що вона націлена на збільшення капіталу, що допомагає банку вистояти в кризові періоди та стресові фази економічної дійсності. Високий рівень капіталу це запорука високого рівня довіри вкладників банку та зацікавленості інвесторів. Міжнародні стандарти, відповідати яким намагається Україна, теж містять регуляторні вимоги щодо капіталу. Недоліками даної моделі є те що джерела формування та методи збільшення капіталу можуть бути вартісними і вимагати наприклад емісії акцій. Також банки можуть застосовувати і менш ризикові інструменти, такі як залучення коштів за допомогою субординованого боргу, тобто звичайних не забезпечених банком боргових капітальних інструментів (складові елементи капіталу), які відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів. Сума субординованого боргу, уключеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 відсотків її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору. Субординований борг може включатися до капіталу банку після отримання дозволу Національного банку [189].

Крім того, до недоліків моделі можна додати і те що при високому рівні капіталу значна його частина буде зарезервована. Обов'язкові резерви є одним з традиційних інструментів грошово-кредитної політики, за допомогою якого Національний банк визначає, який відсоток від обсягу залучених депозитів та інших зобов'язань банки мають резервувати належним чином (зазвичай – на своєму кореспондентському рахунку в Національному банку) [190].

Серед переваг управління банківськими ризиками хочеться виділити проактивний підхід, ріст доходів та адаптивність. Проактивний підхід передбачає радикальну зміну стратегії підприємства, орієнтуючись на випереджальні дії управління щодо зовнішніх факторів. Це спричиняє зміни якісного характеру, що

виражаються в зростанні загального потенціалу підприємства [191]. В розумінні активного управління ризиками він допомагає банку попереджувати потенційні проблеми, перш ніж вони стануть скомплікованими. Ріст доходів полягає у здатності управління ризиками сприяти прибутковості банку оскільки допомагає детальніше оцінки співвідношення "користь/ризик" банківських операцій. Адаптивність дозволяє швидко пристосовуватися до змін ринку та правового регулювання. Недоліками даної моделі є те, що вона вимагає залучення висококваліфікованих спеціалістів, з наявністю яких на ринку праці може бути проблема та збільшення інвестицій в структурні підрозділи моніторингу та аналізу. Також навіть при успішному управлінні ризиками відсутня гарантія ефективного виходу з кризових ситуацій які можуть негативно вплинути на банк.

Таким чином, враховуючи міжнародну емпірію спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності, поточний економічний і фінансовий умови в Україні та стан банківської системи, можна виснувати, що найбільш доцільним методом для нашої держави повинно стати комбінування управління капіталом та управління ризиками. Запропонований комбінований підхід є запорукою належного управління ризиками що сприяє мінімізації потенційних втрат та забезпечить достатньо високий рівень капіталу для покриття ризиків.

Вивчення спеціальних правових режимів реалізації банківської діяльності зарубіжних країн для України має не тільки абстрактно-логічне, позадосвідне значення, а й виконує утилітарну роль по вдосконаленню національного законодавства та регуляторної практики. Сприяє їх адаптації до сучасних викликів та екстраординарних ситуацій. Зарубіжний досвід може запропонувати нові методи та інструменти управління ризиками, надає можливість спостерігати їх в дії, виявляти слабкі і сильні сторони, робити висновки про можливість застосування в нашій державі.

Комплексний аналіз закордонного досвіду функціонування банківських систем в умовах дії екстраординарних правових режимів, тобто таких викликів як економічні кризи, пандемії, військові конфлікти, природні катастрофи, а також інші форс-мажорні обставини, що негативно впливають на стабільність фінансових установ і

банківського сектору в цілому, дає підстави для формування певних висновків. Так можна узагальнити, що зарубіжний досвід пропонує наступні екстраординарні заходи: превентивні, реактивні та нейтралізація наслідків. За змістом дані заходи можна поділити на: антиінфляційні, для підтримки ліквідності, резистентності банківської системи, для стимулювання економічного зростання та "очищення" від економічних проблем, для реалізації державних проектів.

Використовуючи порівняльний метод аналізу, а також системний підхід при дослідженні правових режимів, чинних у міжнародному банківському регулюванні під час надзвичайних ситуацій, можна типізувати антикризові режимні заходи за юридичним механізмом на наступні: спеціальні режими банківської діяльності, самостійні заходи щодо функціонування банківської системи та щодо окремих елементів банківської системи, спеціальний режим певних банківських операцій, спеціальний режим банківської діяльності на визначених територіях та окремі цілі банківської політики (наприклад стимулювання окремого сектору економіки). З написаного можна висновувати і про масштаб (діапазон) впливу спеціального режиму як осібно на банківську діяльність, так і на операції, сферу спрямування операцій (територіально та по колу осіб), а також по окремих категоріях суб'єктів банківської діяльності.

Актуальність вивчення міжнародного досвіду полягає і у тому, що він пропонує практичні рекомендації щодо адаптації кращих світових практик правового регулювання до української правової системи для покращення ефективності національної банківської системи під час екстремальних ситуацій. Основні результати дослідження показують, що імплементація міжнародних правових стандартів, таких як директиви Європейського Союзу та рекомендації міжнародних фінансових організацій, сприятиме зміцненню фінансового сектора України у кризові періоди. Суть практичного значення – в можливості використання висновків для розробки нових законодавчих ініціатив, спрямованих на підвищення стійкості української банківської системи до екстремальних правових і економічних викликів.

2.3. Суспільна необхідність інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності.

Інституалізований механізм формування правової системи банківських установ під час дії спеціальних правових режимів модифікується відповідно до умов та має свої особливості, як зрештою і зазнає змін регулювання більшості правовідносин які мають вирішальний вплив на економіку, політику, безпеку держави в ці нетипові для звичного життя періоди. Для України, особливо в умовах широкомасштабного збройного вторгнення та запровадження воєнного стану особливо важливо знизити ризики і проблеми процесу інституалізації, систематизувати правове регулювання на період дії даного спеціального правового режиму (в тому числі і після його завершення для подолання наслідків), забезпечити надійність та стабільність банківської системи України.

Банківський сектор домінує над важливими перевагами держави та є інструментом впливу на економічний курс внутрішньої та зовнішньої політики України. Ефективне функціонування банківського сектора залежить від успішного виконання ним основних функцій, таких як регулювання грошового обігу та кредитування. Важливо враховувати також валовий та національний дохід, їх розподіл, фінансування та досягнення інших соціальних та економічних здобутків країни [192, с.146].

В умовах сучасності державне регулювання банківської діяльності в Україні відіграє важливу макроекономічну роль, оскільки процес банківського нагляду в широкому розумінні безпосередньо охоплює декілька відносно самостійних аспектів: валютно-кредитний нагляд, нагляд за фінансовими установами, банківський нагляд тощо.

Питання правового забезпечення банківської діяльності до періоду війни опрацьовано досить ретельно. Однак на початку 2022 року законодавче поле почало стрімко змінюватися, адже законодавство зазвичай має підтримувати належний рівень стабільності в банківському секторі країни. Серед науковців, які займаються цим питанням, варто відзначити О. Бригінця. Дослідник запевняє, що українська банківська система досить швидко змогла оговтатись від перших воєнних ударів,

блекаутів, зберігши безперервність та керованість платежів. Банкам вдалось зберегти прилив коштів населення на рахунках, адаптуватись до частих ракетних обстрілів [193, с.73].

Як стверджує М. Біленко, на банківське законодавство покладено завдання правового забезпечення захисту законних інтересів вкладників та інших клієнтів банків, збереження фінансових установ і водночас створення механізмів гнучкого реагування на мінливі внутрішні умови [194, с.13].

Вищезазначене завдання, на думку О. Рудої, є досить складним, хоча і «за останні роки в Україні виконано важливий крок щодо вдосконалення системи банківського нагляду і регулювання та наближення її до міжнародних стандартів і практики, однак у цій діяльності є ще багато невирішених питань і недоліків» [195, с.22].

А. Наконечна, проаналізувавши регуляторне законодавство, що ухвалене в Україні в період воєнного стану, вважає, що дії уряду щодо контролю за банківською діяльністю, наприклад, із боку Національного банку України, мали позитивні результати. Заборонивши певний відтік коштів та продаж валюти, вони допомогли підтримати відносно необхідний рівень ліквідності в банківській діяльності [196, с.88].

І. Товкун та Т. Зубко впевнені, що дієвість правового регулювання банківської діяльності є раціональним співвідношенням між його практичною реалізацією та соціальним корисним результатом [197, с.42].

В. Хачатурян та Т. Хачатурян переконують, що важливо якісно вдосконалити існуючу нормативно-правову базу, оптимізувати систему адміністративно-правового регулювання банківської діяльності та врахувати позитивний міжнародний досвід [198, с.93].

Заслуговують на окрему увагу документи Базельського комітету з питань банківського нагляду. Вони містять стандарти регулювання, нагляду і управління ризиками в банківському секторі, як зазначає Е. Дмитренко [199, с.147].

Однак питання, пов'язані з інституалізацією кола спеціальних правових режимів банківської діяльності в науковій літературі наразі не висвітлені належним чином. У зв'язку з чим, доцільним буде визначити її як розробку та ухвалення законів і

підзаконних актів, що регулюють діяльність банківської системи у надзвичайних ситуаціях, визначення ролі та повноважень центробанку (в нашій державі – Національного банку України) та інших державних органів під час спеціальних правових режимів, формування порядку співробітництва між державними органами та банківським сектором для забезпечення своєчасного реагування на надзвичайні ситуації, напрацювання програм фінансової підтримки банків націлених на збереження стійкості і запобігання неплатоспроможності та адаптація міжнародного досвіду, яка полягає у вивченні та інтеграції найбільш прогресивних практик міжнародного банківського регулювання для підвищення ефективності національної правової бази.

З метою створення умов для збалансованої відповіді, наскільки це можливо, в умовах криз, воєн чи інших потрясінь, інституалізація повинна виконувати ряд надважливих завдань. Дотримуючись канонів назвознавства в юридичній науці, або для зрозумілої термінологічної точності, поіменуємо це функціями інституалізації спеціальних правових режимів банківської діяльності, до яких логічно було б віднести: захист економічної стабільності держави, створення механізму захисту прав вкладників та інших клієнтів банків, запобігання неплатоспроможності банків шляхом регулювання правовідносин зі зміни структури капіталу та підтримки ліквідності банків, підтримка соціальної стабільності в державі, створення детальної правової бази для функціонування банків у кризових умовах (правова визначеність), адаптація до міжнародних змін, викликів та криз.

Виходячи зі згаданих функцій, можна висувати про види описаної інституалізації. Так, встановлення правил та умов, які регулюють діяльність банків в спеціальних правових режимах є регуляторною інституалізацією. Наглядовою буде та, яка об'єднує норми щодо функцій та завдань з контролю і нагляду з боку Національного банку України. Регулювання координації і взаємодії між уповноваженими суб'єктами, на кшталт Міністерства фінансів, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, того ж Національного банку України та інших державних органів з метою захисту та забезпечення ефективності впроваджуваних заходів – це координаційна інституалізація. Зрозуміло, що взявши інакший вихідний критерій для

поділу можна досягнути відмінних результатів в градації інституалізації правових режимів банківської діяльності, але, на нашу думку, даний поділ є найменш суперечливим та розкриває сутність її закономірностей.

Інституалізація в Україні знаходить своє зовнішнє вираження та закріплення як на рівні національного законодавства (кодексів, законів, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, нормативних актів Національного банку України) так і на рівні міжнародних угод та стандартів, а також внутрішньобанківських нормативних документів.

Інституалізація, як процес є досить багатограним і полягає у прийнятті нових законодавчих актів, внесенні змін до існуючих, аналізі міжнародного досвіду, діяльності банків в напрямку розробки локальних нормативних актів, адаптації спеціального законодавства до реалій, проведення наукових досліджень та вироблення нових доктринальних підходів вдосконалення правових механізмів.

Метою подальшого дослідження є особливості інституалізації спеціальних правових режимів банківської діяльності саме в Україні, оскільки об'єм дисертації не дозволяє зробити розгорнутий аналіз в глобальному масштабі.

Особливості інституалізації у кожній країні, у тому числі в Україні, обумовлюються різними факторами, такими як рівень економічного розвитку, соціально-політична ситуація, правова система, історичний досвід та ін.

Прагматичний підхід дозволяє дослідити дієвість правових механізмів державного регулювання в динаміці банківської діяльності на певний момент часу, проаналізувати структуру та поєднання правових інструментів, що застосовуються в окремих сферах банківської діяльності, стан об'єктів управління та соціального середовища, оцінити ефективність правового впливу та виявити недоліки для подальшого вдосконалення.

Аналіз правових механізмів державного регулювання банківської діяльності показує, що як особливість правового середовища, в якому функціонують кредитні установи, необхідність введення в банківське законодавство категорій правового регулювання банківської діяльності, диференціація правового регулювання може призвести до визначення організаційно-правового та фінансового статусу кредитних

установ, сфери їх діяльності та інших внутрішніх і зовнішніх факторів, пов'язаних із кредитними установами, з яких виводяться встановлені процедури визначення державного впливу на групи кредитних установ [200, с.34-38].

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» банківська діяльність – це залучення коштів від осіб, зберігання цих коштів на певних умовах за власний рахунок, відкриття та ведення банківських рахунків від імені юридичних та фізичних осіб [55].

Банки законодавчо розглядаються як різновид кредитних організацій. З огляду на визначення кредитних організацій у Законі України «Про банки і банківську діяльність» [55] можна зробити висновок, що кредитні організації, на відміну від інших комерційних організацій, мають право здійснювати банківську діяльність, передбачену законом, яка відбувається на підставі спеціального дозволу (ліцензії) Національного банку. Відмінністю банків від інших кредитних організацій є те, що вони мають право здійснювати основні банківські операції загалом і по відношенню до будь-якої особи, що дозволяє їм використовувати залучені кошти для кредитування суб'єктів господарювання та здійснення грошових розрахунків. Діє нова трирівнева структура капіталу банків, а це один із кроків на шляху наближення банківського регулювання НБУ до стандартів ЄС.

Банківські операції є основою банківської діяльності, а виконання угоди – безпосереднім предметом цієї діяльності. З формулювань Закону України «Про банки і банківську діяльність» і змісту Закону України «Про Національний банк України» випливає, що банківські операції законодавець розглядає як різновид цивільно-правових угод. Банківська діяльність має спеціальне призначення, специфічні риси та цілі. Основними цілями є забезпечити надійність і стабільність дії банківської системи з метою отримання фінансового результату та безперебійного обслуговування економіки і забезпечити суспільний нагляд (банківське регулювання узгоджує інтереси окремих банків з інтересами суспільства).

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» [153], банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги (крім послуг у сфері страхування). Крім надання фінансових послуг, банки можуть: здійснювати

інвестиції; випускати власні цінні папери; випускати, розповсюджувати та проводити лотереї; зберігати цінності або надавати в тимчасове користування індивідуальні банківські сейфи; здійснювати залучення коштів та перерахування валюти, вести реєстр власників іменних цінних паперів (крім власно випущених акцій), надавати консультаційні та інформаційні послуги щодо банківських та інших фінансових послуг [202, с.216].

Банківська діяльність не є результатом механічного об'єднання окремих банків у випадкову групу, а базується на попередньо розробленій концепції, в якій за кожним типом банку та за кожним окремим банком закріплюється певна позиція. Основний зміст банківської діяльності становлять банківські операції [203, с.181], а основною метою, основним показником ефективності діяльності суб'єктів господарювання, зокрема банків, є визначений рівень прибутковості [201, с.33]. Що стосується банківської системи, то ця мета не тільки не збільшилася пропорційно кількості банків, що входять до системи, а взагалі відійшла на другий план, залишивши лише цілі окремих банків.

Банківський нагляд є однією з функцій Національного банку України, що спрощує створення нормативної системи, що регулює діяльність комерційних банків, описує передові принципи банківської діяльності, процедури здійснення банківського нагляду. Відповідно, здійснюється державне регулювання банківської діяльності.

Правове регулювання діяльності банків є важливою функцією держави для забезпечення стабільності банківської системи. Натепер банківське законодавство в період дії правового режиму, що відмінний від звичайного, є досить заплутаним, а його логіка – не зовсім зрозумілою. Зокрема, правові норми, які регулюють банківську діяльність, безсистемно окреслено серед значної кількості нормативно-правових актів, що значно перешкоджає їх практичній реалізації.

Незважаючи на введення воєнного стану в Україні, українська банківська система продовжує працювати, хоча і з певними тимчасовими обмеженнями. Передусім банки продовжують здійснювати платежі населенню та бізнесу. Депозити та заощадження клієнтів зберігаються на банківських рахунках, які фінансові

установи продовжують використовувати для видачі кредитів. Ще в період пандемії COVID-19 були видані інструкції, котрі не залишили ринок беззбройним. Незважаючи на всі сучасні виклики, банківська система залишається досить стабільною та ліквідною [192, с.147].

Важливою умовою успішного функціонування банківської діяльності є регулювання діяльності банків на рівні законів країни під час дії спеціальних правових режимів на її території, зокрема воєнного стану.

За час воєнного стану в Україні було прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання важливих сфер суспільних відносин та забезпечення їх стабільності для нормального функціонування банківської системи в надзвичайно складних умовах.

Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» (Розділ Х), банківське регулювання має на меті безпеку та фінансову стабільність банківської діяльності, захист інтересів кредиторів та вкладників. НБУ здійснює функції банківського регулювання та нагляду за діяльністю банків і банківських груп на індивідуальній та консолідованій основі в межах і порядку, встановлених законодавством України [153]. Це регулювання відбувається в умовах звичайного режиму, а щодо періоду воєнного стану чи іншого спеціального правового режиму, то закон не передбачає регулювання суспільних відносин.

У статті 15 Закону лише зазначено, що в умовах воєнного стану та особливого періоду в банківській сфері державний нагляд за діяльністю на ринку небанківських фінансових послуг, а також щодо банків, небанківських фінансових установ та інших регульованих суб'єктів, підлягає впливу (санкціям), що вимірює Національний банк [153].

У Законі України «Про банки і банківську діяльність» зазначено, що державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України в адміністративній та індикативній формах [55]. Під час дії воєнного стану чи іншого спеціального правового режиму в законі не зазначається конкретних положень, зокрема в розділі IV. Проте в розділі VII виявлено, що тимчасово, на період дії

воєнного стану в Україні, призупинено дію частини восьмої статті 49 (щодо права банку видавати бланкові кредити).

У процесі аналізу Законів України «Про правовий режим надзвичайного стану» [16], «Про правовий режим воєнного стану» [17], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [18], «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» [19], Господарського кодексу України [20] (розділ VIII), що регулюють суспільні відносини в спеціальних правових режимах, не було виявлено норми, які би конкретно стосувалися банківської діяльності. Це у свою чергу відображає неналежне регулювання банківської діяльності в період дії спеціальних правових режимів, зокрема правового режиму воєнного та надзвичайного стану, правового режиму тимчасово окупованих територій, надзвичайної екологічної ситуації, епідемії тощо.

Тому виникає суспільна необхідність інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності в Україні: або на рівні спеціального закону (Закону України «Про банки і банківську діяльність» [55]), тобто доповнення його окремим розділом про діяльність банків у даних умовах, або на рівні нового кодифікованого акту, який би регулював суспільні відносини в межах дії спеціальних правових режимів і теж передбачав розділ про діяльність банків.

Процес інституалізації спеціальних правових режимів банківської діяльності в Україні, як уже зазначалося вище, обумовлюється також і рядом «суб'єктивних» факторів, точніше, національних. Як влучно зазначають Богріновцева Л.М. та Козій Н.С. «вплив інституційних факторів на кредитний ринок потребують глибокого наукового аналізу. Цей аналіз повинен враховувати особливості українського законодавства, регуляторних вимог, а також практичний досвід впровадження та змін у системі фінансового регулювання» [204].

Першим фактором, на який хотілося би звернути увагу є рівень довіри населення до банківської системи України. Відповідно до результатів соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 27 березня 2024 року рівень довіри населення до Національного банку України становить 52%, комерційним банкам довіряє 51% опитаних респондентів [205].

Невисокий рівень довіри як до регулятора так і до комерційних банків зумовлений, на нашу думку, тією історичною дійсністю, яка тривалий час формувала фінансову культуру та фінансовий менталітет населення. В даному випадку не мається на увазі історична пам'ять, як така, а ті періоди минулого, які сучасники можуть пригадати, які їх визначили як споживачів фінансових послуг, а подекуди і деформували у фінансовому плані.

Соціально-економічне життя значної кількості населення проходило в умовах командно-адміністративної системи, де про довіру до комерційних банків не було і мови. Нове покоління розвивалося в часи багаторазових економічних криз, які вимагали особливих заходів для захисту споживачів банківських послуг. Заходи не завжди вживалися вчасно чи адекватно ситуації, відповідно ефективність впровадження нових правових норм була низькою.

Таким чином рівень довіри населення до банківської системи України впливає на впровадження спеціальних правових режимів банківської діяльності та процес інституалізації як складову цих режимів. Високий рівень довіри до банків, надійності та стабільності банківської системи є запорукою підтримки населенням реформ у банківському секторі, а також допомагає людям швидко адаптуватися до спеціальних правових режимів у випадку їх введення, запобігає фінансовій паніці, масовому зняттю депозитів, росту проблемних кредитів.

Також довіра до банківської системи не можлива в країні де нема довіри до владних інституцій, хоча цей процес і не є стовідсотково взаємозалежним. Якщо банківська система йде на конфронтацію з урядом (дана модель поведінки суб'єктів описана в розділі 3 дисертації), чи є слабкою сама по собі, навіть з високим рівнем довіри до державних установ, довіра до банків буде низькою. Водночас активна співпраця між банками, урядом та населенням полегшує процес комунікації щодо нових правил в спеціальних режимах. Це дозволяє ефективніше інформувати громадян про зміни та отримувати зворотний зв'язок, сприяє коригуванню та вдосконаленню правових режимів.

Таким чином, рівень довіри населення до банківської системи є важливим фактором, що впливає на успіх інституалізації спеціальних правових режимів

банківської діяльності в Україні, забезпечує перехід до нового правового режиму найбільш безболісним способом, сприяє залученню громадянського суспільства до контролю за спеціальними правовими режимами.

В контексті описаного, звертає на себе увагу те, що в Україні затверджено Національну стратегію розвитку фінансової грамотності до 2030 року, що сприятиме підвищенню фінансової обізнаності населення України, зростанню впевненості під час ухвалення фінансових рішень за будь-яких умов, формуванню раціональної фінансової поведінки, зокрема на основі ефективного використання фінансових послуг. Її розробили Національний банк України, Міністерство освіти і науки України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Національна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Міністерство економіки України, Міністерство цифрової трансформації України та Державна установа «Офіс з розвитку підприємництва та експорту». Через повномасштабну агресію росії проти України робота була тимчасово призупинена в березні 2022 року та відновлена у вересні 2023 року. Розроблення Стратегії відбувалося згідно з найкращою міжнародною практикою, зокрема Рекомендаціями з фінансової грамотності Ради Організації економічного співробітництва та розвитку та методологічними настановами Міжнародної мережі фінансової освіти, учасницею якої є Україна [206].

Національний контекст інституалізації спеціальних правових режимів банківської діяльності неможливо розглядати без врахування закономірного процесу адаптації українського банківського законодавства до міжнародного, а більше до законодавства ЄС, оскільки банківська система України не є ізольованою та не може бути життєздатною в умовах сучасних глобалізаційних процесів сама по собі.

Основні регуляторні документи Європейського Союзу, до яких Україна адаптує своє банківське законодавство та які спрямовані на підвищення прозорості, стійкості банківського сектору та гармонізацію регуляторного середовища в рамках єдиного ринку ЄС, що слугує орієнтиром для реформування банківської системи України, включають: Директиву 2013/36/ЄС (від 26 червня 2013 року) яка визначає правила доступу до діяльності кредитних установ та інвестиційних фірм, встановлює наглядові повноваження та методи пруденційного нагляду за фінансовими

установами, окреслює вимоги до прозорості діяльності установ у сфері пруденційного регулювання [207]; Директиву 2014/59/ЄС (від 15 травня 2014 року), яка формує рамкові умови для відновлення платоспроможності та врегулювання проблемних кредитних установ і фінансових компаній у країнах ЄС й охоплює положення щодо установ, підконтрольних наглядовим органам у рамках консолідованого регулювання, а також інших суб'єктів фінансового сектору [208]; Директиву 2015/2366 (від 25 листопада 2015 року) що стосується платіжних послуг на внутрішньому ринку ЄС та в якій розглянуто питання функціонування різних категорій платіжних установ, включаючи електронні гроші, поштові установи, а також діяльність центральних банків і державних органів у сфері платіжних операцій [209] та низку інших нормативних документів ЄС.

Масив законодавства ЄС, який стосується провадження банківської діяльності та надання фінансових послуг формує загальну правову базу, основу для регулювання банківської діяльності та ринків фінансових послуг як у ЄС так і у держав, що прагнуть інтегруватися до європейського ринку, в тому числі України. Адаптація до законодавства провідних країн стимулює Україну впроваджувати прозорі та ефективні стандарти регулювання банківської діяльності, а інтеграція з ним гармонізує національне законодавство з європейським, що в свою чергу допомагає у створенні стабільного та передбачуваного правового середовища, яке полегшує комунікацію українських банків з іноземними інвесторами, сприяючи залученню інвестицій. Слід зауважити, що банківські установи також, удосконалюючи власні нормативні акти та процедури нерідко застосовують як категоріальний апарат міжнародних документів (букву) так і вводять в свої положення їх норми та принципи (дух). Це продиктовано не тільки тим фактором, що в Україні є банки з іноземним капіталом і, об'єктивно, «материнські» установи з-за кордону мають вплив на «дочірні» в Україні, а більше бажанням українських банків бути учасниками глобального банківського ринку.

Процес інституалізації спеціальних правових режимів банківської діяльності в Україні з врахуванням адаптації норм до міжнародного законодавства є вимогою часу та обов'язковим до розгляду саме в такому контексті. Загальнодержавна програма

адаптації законодавства України до законодавства ЄС визначає цей процес як один із ключових напрямів інтеграції України до Європейського Союзу та пріоритет зовнішньої політики країни. Державна політика в цій сфері є частиною правової реформи, яка спрямована на забезпечення єдиних підходів до законотворчості, врахування норм і вимог законодавства ЄС під час розробки нормативно-правових актів, підготовку фахівців, а також створення інституційних, науково-освітніх, технічних і фінансових умов для реалізації процесу гармонізації законодавства. Ця робота покликана закласти фундамент для поступової інтеграції України у правовий простір Європейського Союзу [210].

Адаптація банківського законодавства допомагає нашій державі виконувати свої міжнародні зобов'язання, включаючи зобов'язання перед ЄС та відкриває нові можливості для економічної співпраці, а позитивний досвід міжнародного правового регулювання у період криз, в тому числі фінансових, який вдало накладений на національний контекст підвищує готовність банківської системи до надзвичайних ситуацій.

Потрібно також зазначити, що Україна, як молода держава з ринковою економікою, стикається з певними проблемами у процесі адаптації свого законодавства до міжнародного та європейського. Слід погодитися з думкою Гарасиміва Т., що адаптація українського законодавства до норм Європейського Союзу є складним, довготривалим та поетапним процесом, який має велике значення для євроінтеграційного курсу України. Така необхідність зумовлена недоліками чинної правової системи України, а також узятими міжнародними зобов'язаннями. Ігнорування цього процесу може призвести до серйозних негативних наслідків, адже без належної адаптації законодавства повноцінний вступ України до ЄС залишається неможливим [211, с.48].

Хоча проблеми з якими стикається наша держава на цьому шляху не обмежуються недосконалістю національного законодавства, а мають більш системний характер. Так для опрацювання пулу нормативно-правових актів та директив, які необхідно імплементувати потрібна велика кількість часу, ресурсів, професійно підготовлених кадрів (державних службовців які відповідальні за

адаптацію законодавства, експертів), для того щоб знизити ризик помилок та упровадження неякісних змін. Не слід забувати і про корупційну складову чи наявність груп впливу, які не зацікавлені у створенні нових правил гри, оскільки останні збільшують прозорість ведення господарської діяльності та посилюють наглядові функції. Однією з проблем можна назвати і нестабільність політичної ситуації. Внутрішні політичні кризи знижують зацікавленість суспільства до системних реформ та комплексних змін, а переорієнтація зовнішньополітичного вектору влади змінюють сам курс та напрямок реформ.

Незважаючи на всі труднощі Україна наполегливо крокує шляхом наближення банківського регулювання НБУ до стандартів Європейського Союзу та адаптації національного банківського законодавства зі світовими та європейськими тенденціями. Як уже згаданий приклад, можна навести запровадження нової трирівневої структури капіталу банків. Відповідність капіталу встановленим вимогам має забезпечувати здатність покривати збитки, що виникають через ризики, властиві банківській діяльності.

Підсумовуючи описане вище можна прийти до висновку, що інституалізація спеціальних правових режимів банківської діяльності є складовою ефективного функціонування банківської системи, особливо в умовах кризових ситуацій та, як процес, полягає у розробці та практичній реалізації комплексних нормативно-правових актів, які регулюють банківську діяльність у екстраординарних обставинах. В Україні інституалізація спеціальних правових режимів має свої унікальні особливості, обумовлені історичними, соціальними, ментальними, економічними та політичними факторами. Особливу роль у цьому процесі відіграє Національний банк України, який в нашій державі є не просто фіксатором економічної реальності, а наділений широкими повноваженнями централізованого регулювання та нагляду за банківською системою. Інституалізація спеціальних правових режимів банківської діяльності в Україні без якісної законодавчої адаптації до міжнародних стандартів, є «мертвонародженою» і її не можна буде розглядати як об'єкт дійсності ні в теоретичній, ні в практичній площині. Процес інституалізації не може проходити належним чином і без участі громадянського суспільства та високого рівня довіри

населення до банківської системи, який, в умовах сьогодення потребує подальшого розвитку.

Об'єктивно, поряд з важливістю міжнародних практик та стандартів, синтезованим є і наступний висновок: інституалізація кола спеціальних правових режимів повинна базуватися на принципі законності, який закріплений в ст.19 Конституції України і полягає в тому, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [12].

Як відомо, сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини [20]. Організаційно-господарські відносини в свою чергу складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю [20]. Юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації такого суб'єкта організаційно-господарських повноважень, як Національний банк України, який є особливим центральним органом державного управління, в першу чергу визначаються Конституцією України [153]. Отже, в процесі здійснення досліджуваної інституалізації базовим критерієм має бути детальне регулювання імперативних повноважень центрального банку України за схемою: на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [12].

Відтак, взявши за основу – базис інституалізації (міжнародний та національний), можна запропонувати виділити та законодавчо сформувати низку спеціальних правових режимів у банківській діяльності паралельно з ординарним режимом. До них доцільно було би віднести: режим воєнного стану, режим надзвичайного стану, режим економічної кризи, режим природних катастроф або пандемій, режим інвестиційного стимулювання та прискореного розвитку економіки. Потрібність здійснення регулюючого впливу в межах запропонованих режимів полягає в тому, що масштаб та глибина впливу екстраординарної ситуації не дозволяє застосувати інші (простіші, звичні) механізми державного реагування.

Аналіз Законів України, що стосуються регулювання банківської діяльності та суспільних відносин у спеціальних правових режимах, виявив актуальні проблеми банківської системи, насамперед те, що неналежним чином систематизовано регулювання банківської діяльності в період дії правових режимів, що відмінні від звичайного. Тому є необхідність у доповненні Закону України «Про банки і банківську діяльність» або створенні нового кодифікованого акту, що регулював би процес банківської діяльності в умовах дії спеціального режиму.

Загалом, інституалізація спеціальних правових режимів банківської діяльності в Україні є складним, але необхідним процесом, що дозволяє вдосконалити регулювання банківської діяльності в умовах різних кризових ситуацій.

Висновки до розділу 2.

1. Банківська система функціонує на трьох рівнях, які постійно взаємодіють. Перший вимір — це внутрішня структура банківської системи як сукупності банків і кредитних установ, що діють у рамках грошово-кредитного механізму. Другий — її роль у національній соціально-економічній системі, що впливає на політичні та соціальні процеси і пристосовується до державної фінансової політики. Третій вимір — глобальний: система інтегрована у світову економіку, на неї впливають глобальні процеси та тенденції, що формують розвиток світової економіки.

2. Спеціальні правові режими у банківській сфері активуються за умов зовнішніх криз (наприклад, війни), внутрішніх потрясінь чи масштабних реформ банківської системи. Додатково застосовуються схожі механізми, такі як санкційна політика (ліквідація чи конфіскація активів), точкові заходи з обмеженим впливом на окремі параметри банківської діяльності, а також особливі режими для публічно значущих клієнтів. Визначення режиму чи методу реагування в кожному випадку залежить від його мети, змісту та механізму, що забезпечує ефективність державного втручання.

3. Управління проблемною заборгованістю під час спеціальних правових режимів банківської діяльності, будь то за участю державних, приватних установ чи внутрішніх підрозділів банків, має бути прозорим і ефективним. Проте в Україні немає законодавчого регулювання такої діяльності в рамках спеціальних режимів, як

і при реагуванні на кризові ситуації. Нині цей аспект здебільшого регулюється внутрішніми актами банків, а співробітники користуються широким набором правових норм, які здійснюють те чи інше режимне регулювання.

4. Аналіз досвіду іноземних країн щодо спеціальних правових режимів у банківській діяльності дозволяє виділити екстраординарні заходи, спрямовані на запобігання кризам, оперативне реагування та подолання їх наслідків. За характером, вони включають антиінфляційні заходи, заходи для підтримки ліквідності та резистентності банків, стимулювання економічного зростання, а також заходи з очищення економіки від проблемних елементів. З точки зору юридичного механізму, заходи можна класифікувати на спеціальні режими для всієї банківської системи, окремих її елементів, певних операцій, спеціальний режим банківської діяльності на визначених територіях та окремі цілі банківської політики (наприклад стимулювання окремого сектору економіки).

5. На основі міжнародних та національних принципів доцільно запропонувати законодавчо визначити низку спеціальних правових режимів для банківської діяльності, таких як режим воєнного стану, режим надзвичайного стану, режим економічної кризи, режим природних катастроф або пандемій, а також режим інвестиційного стимулювання. Визначення і реалізація цих режимів є необхідними, оскільки екстраординарні ситуації вимагають специфічних механізмів реагування, які перевищують звичайні інструменти державного управління. Тільки шляхом створення цих спеціальних режимів можливо забезпечити ефективність та стабільність банківської системи в умовах кризових явищ. Також процес інституалізації спеціальних правових режимів у банківській діяльності має ґрунтуватися на принципі законності, закріпленому в ст. 19 Конституції України. Цей принцип передбачає, що державні органи повинні діяти виключно в межах своїх повноважень, відповідно до законодавства. У цьому контексті важливу роль відіграє Національний банк України, який повинен регулювати свої імперативні повноваження, дотримуючись схеми: «на підставі», «в межах повноважень» та «у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

РОЗДІЛ 3

КОНСТРУЮВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Базові господарсько-правові засоби та елементи спеціальних режимів банківської діяльності.

У світовій економічній історії було багато періодів екстраординарних ситуацій, коли банківська система опинялася під впливом кризових явищ, що вимагали негайних та рішучих заходів для забезпечення фінансової стабільності та підтримки економіки. У цих умовах проявлялася особлива роль урядів держав, які вживали різноманітних господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності для управління кризовими ситуаціями.

В даному контексті одним з ключових аспектів є, наприклад, контроль за фінансовими операціями банків, який може включати обмеження на виведення капіталу або на міжнародні платежі. Крім того, уряди можуть встановлювати спеціальні правила для руху капіталу з метою забезпечення фінансової стабільності та інше.

Подальший аналіз базових господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності потребує конкретизації (в даному випадку часткового звуження змісту) певних понять, для зручності розуміння їхнього функціоналу по відношенні до досліджуваної категорії. Так, у першу чергу, з метою уникнення термінологічної неточності, необхідно визначитися з поняттям «уряд». Загалом, під урядом розуміють найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади [212, с.612].

Обсяг повноважень уряду у значній мірі визначається формою державного правління. Проте незалежно від форми правління, він зазвичай виконує низку ключових функцій таких як: визначення і реалізації основних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики держави; управління державними справами; виконання законів; нормовстановлення; фінансову; зовнішньополітичну. У межах кожної із цих функцій уряд наділяється широкими повноваженнями [213, с.230].

Таким чином, розкриваючи зміст даного розділу, ми будемо розглядати «уряд»

як орган влади, який приймає рішення та встановлює правила, пов'язані з господарсько-правовими засобами та елементами екстраординарних режимів банківської діяльності та забезпечує їх реалізацію. Це може бути уряд в широкому розумінні, який включає Кабінет Міністрів або урядові відомства, які відповідають за господарську та фінансову політику країни та здійснюють регулювання банківської діяльності в умовах кризи або інших екстраординарних ситуацій. У таких умовах особливо важливою роллю стає мобілізація фінансових ресурсів, яку здійснюють банки за допомогою емісії державних облігацій, залучення кредитів та мобілізації внутрішніх фінансових резервів. Однак, в деяких випадках уряди та банківські системи можуть опинитися у конфлікті, особливо в умовах кризи. Це може призвести до різних стратегій та дій, які впливають на фінансову стабільність та загальну економічну ситуацію.

Таким чином, дослідження базових господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності є важливим аспектом для розуміння та аналізу динаміки економічних процесів у періоди дії екстраординарних правових режимів.

Як слушно акцентують Р. Шабанов та М. Ждан, господарсько-правові засоби державного регулювання — це механізми, які держава використовує для впливу на сферу підприємництва з метою створення сприятливих умов для економічної діяльності відповідно до національної економічної політики. До них відносяться правові прямі та непрямі засоби регулювання. Прямі засоби впливу базуються на використанні державної влади, яка зобов'язує суб'єктів господарювання діяти відповідно до встановлених правил та норм у господарському середовищі (наприклад, ліцензування, квотування, регулювання цін). Непрямі засоби включають механізми, які стимулюють суб'єктів господарювання до бажаної поведінки через економічну вигоду, зокрема податкові пільги, субсидії, дотації, створення сприятливого податкового або інвестиційного клімату [214, с.87].

В свою чергу господарсько-правові засоби спеціальних правових режимів - це набір правових норм, положень та механізмів, спрямованих на регулювання господарської діяльності в умовах спеціальних правових режимів, таких як,

наприклад, воєнний стан або надзвичайний стан, екологічна чи фінансова кризи.

Ці засоби визначають права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання в даних виняткових умовах. Інституційно можуть зустрічатися як в межах певної галузі права так і мати міжгалузевий характер та існувати і в межах певного правового інституту. Хоча для виконання завдань екстраординарного правового режиму законодавець може йти шляхом комплексного правового регулювання і звичний правовий інститут залишати для сфери регулювання ординарного режиму. Як приклад можна навести внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану внесені Законом № 2173-IX від 01.04.2022 [215], яким статтю 2 Закону України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" доповнено новою частиною згідно якою, його дія не поширюється на відносини, що виникають під час здійснення податковими органами податкового контролю за дотриманням вимог законодавства щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, що здійснюються ними у період дії воєнного, надзвичайного стану [216].

Конкретизувати названі засоби та навести їх повний перелік досить проблематично, зважаючи на їх об'ємність, проте, по аналогії з теоретичним підходом до суті екстраординарного режиму, можна висувати, що вони однозначно є тимчасовими, мають цільову спрямованість (забезпечити, наскільки це можливо, в кризових умовах продуктивну господарську діяльність), їх впровадження та реалізація здійснюється під активним державним контролем. Прикладом може бути закриття чи обмеження роботи підприємств під час епідемії, обмеження певних видів діяльності, обсягів виробництва, експорту товарів ВПК під час воєнного стану і навпаки стимулювання їх імпорту, встановлення лімітів на використання чи споживання ресурсів, видача ліцензій для медичних установ, виробників медичного обладнання та ліків під час пандемії, введення мораторію на банкрутства стратегічно важливих підприємств та інше.

Дані засоби є важливим інструментом для держави у забезпеченні ефективного функціонування господарської сфери в умовах кризових ситуацій та загроз для

національної безпеки. Вони дозволяють вживати необхідні заходи для збереження стабільності економіки та суспільства під час дії екстраординарних правових режимів.

Виходячи з різноманіття ситуацій, що можуть виникнути в період екстраординарних правових режимів, таких як воєнний стан чи надзвичайний стан, епідемії, екологічні лиха, кризи, господарсько-правові засоби можуть бути дуже різноманітними. Реальні заходи можуть варіюватися в залежності від конкретних обставин та потреб країни в конкретний момент часу.

Зважаючи на описане вище, систематизація інструментів господарсько-правових засобів екстраординарних правових режимів може здаватися досить умовною, проте спільність певних рис цих режимів та цілей, які ставляться при їх введенні дозволяє зробити деякі узагальнення і на їх основі виокремити ключові аспекти елементів даних режимів.

Так господарсько-правові засоби екстраординарних правових режимів можуть включати такі інструменти :

1. Обмеження господарської діяльності.

Умови воєнного або надзвичайного стану можуть передбачати обмеження певних видів господарської діяльності, наприклад, заборону ввезення чи вивезення товарів, обмеження на торгівлю певними товарами чи послугами тощо. Даний інструмент господарсько-правових засобів екстраординарних правових режимів необхідно відмежовувати від співзвучного виду адміністративно-господарських санкцій, який передбачений ст. 246 Господарського кодексу України, оскільки застосування даної адміністративно-господарської санкції до суб'єкта господарювання здійснюється за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності (а саме, здійснення господарської діяльності з порушенням екологічних вимог) та спрямоване на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків [20].

В свою чергу обмеження господарської діяльності в умовах екстраординарних правових режимів полягає у введенні обмежень та регуляцій з боку уряду чи

інших державних органів, що спрямовані на контроль і регулювання економічних процесів у зв'язку з кризовими ситуаціями або надзвичайними обставинами. Ці обмеження також можуть включати такі заходи як обмеження фінансових операцій, контроль за капіталом, мобілізацію фінансових ресурсів та інші заходи, спрямовані на забезпечення фінансової стабільності та економічного розвитку у складних умовах.

2. Обмеження експорту та імпорту.

У воєнний і надзвичайний стан доцільним є введення обмеження на експорт та імпорт певних товарів, особливо стратегічно важливих. Це спрямовано на забезпечення національної безпеки та забезпечення необхідних ресурсів для оборони чи для реагування на надзвичайні ситуації і може включати введення ліцензування на експорт та імпорт, або заборону на обіг певних товарів. Даний господарсько-правовий засіб, який може бути застосований в умовах дії екстраординарних правових режимів повністю відповідає практиці розвинутих демократичних країн. Так право Європейського Союзу передбачає можливість встановлення окремих винятків із принципу вільного переміщення товарів. Такі винятки регулюються статтею 30 Римського договору, яка надає перелік обставин, за яких можуть вводитися торговельні обмеження. Цей перелік не є вичерпним, і Суд ЄС має право визнати додаткові обмеження обґрунтованими, якщо вони відповідають суспільному інтересу, що переважає над принципом вільного переміщення. Торговельні обмеження можуть бути визнані допустимими у випадках, коли це є необхідним для досягнення таких цілей, як забезпечення ефективного фінансового контролю, захист прав споживачів, попередження недобросовісної конкуренції, збереження навколишнього середовища, покращення умов праці, підтримка різноманіття преси або забезпечення фінансової стабільності системи соціального забезпечення [217, с.493].

3. Контроль за фінансовими операціями.

В умовах кризових ситуацій банки та інші фінансові установи можуть піддаватися спеціальному контролю з боку держави. Це включає введення

обмежень на виведення капіталу за кордон, зміну процедур кредитування, введення валютних обмежень тощо. Для забезпечення фінансової стабільності та запобігання втраті фінансових ресурсів виправданим є введення обмеження на валютний обмін або валютні операції.

Тут доцільним буде ілюстрація актуального міжнародного досвіду. Протягом останніх трьох десятиліть Європейський Союз розробив низку ініціатив для протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму, адаптуючи свої правові норми до міжнародних стандартів, зокрема тих, що розроблені FATF. Правові заходи ЄС базуються на двофазному підході: запобігання злочинам та їхнє переслідування. У рамках цієї стратегії було прийнято п'ять директив для боротьби з використанням фінансової системи в нелегальних цілях, а також рамкові рішення для кримінального переслідування. Однак виклики, пов'язані з військовими діями Росії в Україні, виявили недоліки цієї системи. Основні проблеми пов'язані з неефективним застосуванням існуючих правових механізмів, а не з нормативними прогалинами. Залишаються розбіжності між національними законодавствами країн-членів ЄС, недостатній рівень співпраці між наглядовими органами, ускладнений обмін інформацією між підрозділами фінансової розвідки та низький рівень ефективності кримінального переслідування [218, с.50].

4. Державне регулювання цін.

Держава може встановлювати обмеження або регулювати ціни на певні товари та послуги в період воєнного, надзвичайного стану або в період кризи для запобігання спекуляції та забезпечення доступності необхідних ресурсів населенню. Державне регулювання цін запобігає їхньому надмірному зростанню під час кризових ситуацій.

В даному виадку має місце так зване державне регулювання ринкового ціноутворення за допомогою прямих методів. Як зазначає М.Артус, заходи прямого державного регулювання цін переважають на початкових етапах розвитку ринкових відносин або в умовах економічних криз, коли ринкові механізми ще недостатньо розвинуті. Вони включають фіксацію цін на певні

товари, встановлення граничних рівнів цін і націнок, декларування змін у цінах, заморожування або блокування цін, надання дотацій на виробництво ключових товарів, а також укладання угод між державою та суб'єктами господарювання. Ці інструменти спрямовані на забезпечення доступності товарів і послуг, стримування інфляції та стабілізацію економічної ситуації [219, с.130].

5. Державна допомога та підтримка суб'єктам господарювання.

Уряд може запроваджувати програми фінансової підтримки для підприємств та підтримки населення в умовах кризи. Це може включати надання кредитів за пільговими умовами, податкові пільги, гранти на відновлення бізнесу тощо. Проте зміна економічної політики може здійснюватися не тільки в напрямку стимулювання суб'єктів господарювання шляхом субсидій, кредитних програм або інших заходів, але й включати введення додаткових податків для підтримки економіки у цілому в екстраординарних умовах.

Аналізуючи аспект підтримки суб'єктів господарювання в умовах діючого воєнного стану в нашій державі, Атаманчук Н. стверджує, що ретельний правовий аналіз законодавства України, що регулює розвиток малого та середнього підприємництва, є важливим для виявлення його недоліків і прогалин. Фінансова державна підтримка цієї сфери здійснюється через низку законів, таких як Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» та Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», а також через постанови Кабінету Міністрів України, зокрема «Про надання фінансової державної підтримки» та інші. З введенням воєнного стану виникла необхідність в ухваленні нових нормативних актів, що регулюють економічну діяльність у цей складний період, забезпечуючи безперервну роботу підприємств і сприяючи відновленню економіки [220, с.328]

6. Мобілізація ресурсів.

Держава може вживати заходів для мобілізації ресурсів у період кризи, таких як націоналізація певних підприємств або ресурсів, мобілізація

працівників для виробництва військової техніки чи матеріалів тощо. У воєнний чи надзвичайний стан держава зазвичай змінює пріоритети виробництва та залучає додаткові потужності для виробництва товарів та послуг, необхідних для оборони або реагування на кризові ситуації та забезпечення життєвого циклу населення. Зокрема в період воєнного стану може вводитися система мобілізації ресурсів, включаючи людські, матеріальні та фінансові ресурси для потреб оборони.

Вважаємо, що термін «мобілізація ресурсів», який широко використовується дослідниками стратегій антикризового управління підприємством є застосовним і при тлумаченні господарсько-правових засобів екстраординарних правових режимів, оскільки, з поправкою на масштаб застосування він також є основною складовою теоретичної сутності антикризового управління [221].

7. Посилення повноважень органів державної влади.

Уряд отримує додаткові повноваження для керування суспільством, вирішення кризових ситуацій та оборони країни. Крім того, в умовах дії екстраординарних правових режимів також не слід забувати про «ефект кризи», який породжує небажання передавати повноваження та ресурси на місця, особливо у тих країнах, де існує загроза соціальних коливань [222, с.69].

Дана спроба систематизації має досить умовний характер, оскільки, як вказано вище, зважаючи на багатогранність ситуацій, що супроводжують періоди екстраординарних правових режимів таких як воєнний чи надзвичайний стани, епідемії та стихійні лиха, господарсько-правові заходи можуть бути дуже різноманітними. Так наприклад в період дії правового режиму воєнного стану, крім вищеописаних можуть застосовуватися: обмеження на медіа та інтернет, що включає заборону чи обмеження на певні види інформації, що може становити загрозу для безпеки країни; введення комендантської години; посилення контролю за обігом зброї та боєприпасів серед населення; зміна режиму роботи установ та обмеження на проведення масових зібрань та діяльності політичних організацій, які можуть загрожувати безпеці країни; збільшення фінансування оборони та розвитку

військових потужностей; обмеження права власності. В свою чергу елементи правового режиму коли держава бориться з епідеміями чи стихійними лихами можуть включати такі аспекти як карантин та ізоляція для запобігання поширенню захворювання, зміцнення кордонів та введення додаткових обмежень щодо контролю над особами, ресурсами та транспортом.

Виходячи зі спільних загальних рис інструментів господарсько-правових засобів екстраординарних правових режимів та ураховуючи специфічні ознаки банківської діяльності, як такої, можна запропонувати новий підхід до розкриття теорії питання базових господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності, визначивши їх як засоби впливу держави на банківську сферу та діяльність банківської системи як цілісного механізму орієнтовані на забезпечення її стабільності та функціонування в межах національної економічної та безпекової політики в умовах дії екстраординарних правових режимів.

На нашу думку, подальше дослідження властивостей базових господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності доцільно проводити за наступними блоками: 1) обмеження фінансових операцій; 2) контроль за рухом капіталу; 3) мобілізація фінансових ресурсів; 4) централізація влади; 5) економічні заходи. Їх теоретичний аналіз в даній дисертації не має на меті проілюструвати зв'язок з конкретними нормативно-правовими актами, які їх визначають та врегульовують, а призначений для того, щоб розкрити потенціал, показати можливості ймовірного подальшого використання та нормативного закріплення у випадку його відсутності.

Вирішення актуального завдання вимагає зупинитися на аналізі кожного блоку окремо.

Обмеження фінансових операцій це перш за все обмеження зняття готівки. У воєнний або надзвичайний стан банки можуть встановлювати обмеження на зняття готівки з банківських рахунків клієнтів. Це робиться для забезпечення стабільності фінансової системи та запобігання паніці, яка виникає в умовах кризи. Обмеження може стосуватися як суми зняття, так і частоти проведення операцій. Наступною складовою у ситуаціях надзвичайних режимів є те, що банки можуть бути обмежені

у здійсненні міжнародних платежів. Це зазвичай зумовлено бажанням уряду контролювати рух капіталу або уникнути фінансування ворожих дій. Ці обмеження вводяться для захисту національної валюти та фінансової стабільності. Аналізуючи даний блок, слід вказати, що у деяких екстраординарних ситуаціях банки можуть бути обмежені в проведенні операцій з цінними паперами, такими як купівля або продаж акцій, облігацій тощо. Дана опція є важливою для запобігання спекуляціям на фондовому ринку та збереження фінансової стабільності в країні. Також не варто забувати, що уряд іноді встановлює обмеження на кредитування під час екстраординарних режимів, зокрема воєнного або надзвичайного стану, що включає обмеження на надання нових кредитів або зміну умов існуючих кредитних угод з метою збереження фінансової стабільності та підтримки економіки в умовах кризи.

Ці обмеження загалом є тимчасовими заходами, які вводяться урядом для подолання кризової ситуації та забезпечення фінансової стабільності країни, однак вони можуть мати значний вплив на фінансові можливості банків та їх клієнтів.

Що стосується наступного блоку базових господарсько-правових засобів та елементи спеціальних режимів банківської діяльності – контроль за рухом капіталу, то варто погодитися з думкою Шаповал Ю.І, що хоча в більшості випадків обмеження руху капіталу не дозволили досягти усіх поставлених цілей, вони найчастіше були необхідною мірою протидії фінансовій кризі та зіграли важливу роль у стабілізації валютного курсу і забезпеченні середньострокової фінансової стійкості національних економік [223, с.126].

Також контроль за рухом капіталу включає в себе заходи щодо обмеження на виведення капіталу за кордон. Уряд може встановлювати обмеження на виведення капіталу за кордон в екстраординарних ситуаціях, таких як воєнний або надзвичайний стан. Це робиться з метою збереження фінансових ресурсів країни та уникнення паніки серед інвесторів. Обмеження повинні бути тимчасовими та спрямованими на забезпечення стійкості валютного ринку та фінансової системи. Аналізуючи даний блок необхідно врахувати і застосування Нацбанком обмежень на валютні операції, такі як купівля чи продаж іноземної валюти, обмін валют тощо. Це здійснюється для збереження стабільності національної валюти та контролю руху капіталу в умовах

кризи. Уряд також може застосувати спеціальні валютні обмеження, такі як фіксація обмінного курсу, введення валютних квот або лімітів на валютні операції, які спрямовані на запобігання валютним спекуляціям на фінансовому ринку. На нашу думку, доцільно згадати і про можливість вжиття заходів для контролю за зовнішньою інвестиційною діяльністю в екстраординарних умовах, щоб забезпечити безпеку національних фінансових ресурсів, зберегти національну валюту та запобігти втратам в кризових ситуаціях. Дані заходи також мають вплив на інвестиційну активність та рух капіталу в країні.

Мобілізацію фінансових ресурсів через банки доречно було би розглядати як поєднання трьох основних компонентів: емісію державних облігацій, залучення кредитів та мобілізацію внутрішніх фінансових резервів банків.

Емісія державних облігацій полягає в тому, що уряд може використовувати банки для продажу державних облігацій, щоб залучити додаткові фінансові ресурси для подолання кризової ситуації. Практично це означає, що банки допомагають уряду видачею цих облігацій із залученням коштів від інвесторів, які будуть використані для фінансування різних програм і заходів, спрямованих на подолання кризи.

Залучення кредитів в даному випадку це можливість уряду звертатися до банків для отримання кредитів на вигідних умовах з метою фінансування різних заходів у кризовий період. Банки, в свою чергу, можуть надати урядові кредити або взяти участь у синдикованих кредитних угодах разом із іншими фінансовими установами. Проте, щоб синдикований кредит став дійсно ефективним фінансовим інструментом, яким могла би скористатися держава в умовах дії екстраординарного правового режиму, потрібно, як уже зазначалося в попередніх розділах дисертації, належне законодавче регулювання банківської діяльності в даних умовах. Адже, як слушно зазначає Курдидик Н.І., угода синдикованого кредиту укладається та тривалий термін у майбутньому, опираючись на діючі нормативно-правові акти, що регулюють відносини кредитування у країнах, де відбувається кредитування. Відповідно зміна регулюючих нормативно-правових актів може спровокувати суперечності в кредитній угоді, що може призвести до збитків учасників кредиту [224, с.288].

Мобілізація внутрішніх фінансових резервів банків у екстраординарний період може бути досягнута шляхом вимоги до банків підвищити рівень резервів або заборонаю виплати дивідендів для збільшення ліквідності та готовності до надання кредитів уряду чи підприємствам у кризових ситуаціях.

Ці заходи застосовуються урядом для забезпечення фінансових ресурсів і допомагають зменшити негативний ефект на економіку та суспільство. Однак вони також можуть мати вплив на функціонування банків та їхню фінансову стабільність

Наступний блок, який підлягає розгляду та дослідженню є централізація влади в банківській системі під час екстраординарних режимів, яка відіграє ключову роль у забезпеченні ефективності та координації фінансових заходів у кризових ситуаціях. Слід зазначити, що сам термін «централізація влади» здебільшого використовується в теорії державного управління. Як зазначає Ю. Мохова, централізація в управлінні характеризується концентрацією основних повноважень у центральному органі або на верхніх рівнях управлінської ієрархії, що формує структуру, де всі рішення приймаються «зверху вниз». Цей підхід передбачає сувору ієрархію з чіткими розпорядчими ланками, збільшення кількості управлінських рівнів та обмеження автономності нижчих органів управління у прийнятті рішень [225].

Розмірковуючи над даним компонентом детальніше, щодо застосування його до провадження банківської діяльності в кризові періоди, запропонуємо варіант вирішення актуального завдання шляхом створення урядом централізованої структури управління у вигляді органу, комітету чи агентства, яка координуватиме дії банківської системи та відповідатиме за фінансові аспекти кризи, розроблятиме стратегії та заходи для забезпечення стабільності фінансової системи в даних умовах що включає встановлення пріоритетів у наданні кредитів, розробку програм фінансової підтримки та прийняття рішень щодо регулювання банківської діяльності. Завданням централізованої влади повинно бути і координація дій різних банків щодо забезпечення обміну інформацією, встановлення спільних стандартів та взаємна підтримка між банками, моніторинг і контроль за фінансовою діяльністю банків у кризовий період (вивчення фінансових звітів банків, виявлення ризиків та вжиття заходів для їх запобігання), забезпечення належної комунікації та взаємодії з

громадськістю, урядовими органами, міжнародними організаціями та іншими зацікавленими сторонами.

Що стосується останнього блоку, а саме, економічних заходів, які можуть вживатися банками під час екстраординарних ситуацій, то вони також мають на меті забезпечити підтримку економіки та населення у складних умовах кризи. Так до економічних заходів можна віднести надання пільгових кредитів. Банки мають можливість запроваджувати спеціальні кредитні програми з пільговими умовами для підтримки підприємств та населення, що постраждали від кризи. Мається на увазі надання кредитів за зниженими відсотковими ставками для відновлення економічної діяльності та розвитку підприємств, підтримки постраждалих секторів економіки. Це включає підтримку сільського господарства, малих та середніх підприємств, туризму та інших галузей, що постраждали від кризових ситуацій. До інших економічних заходів слід віднести і те, що банки можуть: активно сприяти стимулюванню інвестицій у розвиток інфраструктури, технологічних інновацій та інших галузей, які сприяють економічному відновленню та стійкому розвитку в умовах кризи; співпрацювати з малими та середніми підприємствами, надаючи їм фінансову підтримку, консультації з управління та розвитку бізнесу, а також сприяючи їхньому доступу до ринків капіталу та інвестицій; вживати заходів для забезпечення захисту вкладників та мінімізації ризиків екстраординарних ситуацій (впровадження програм страхування вкладів, а також розробку та виконання стратегій з управління ризиками).

Дані економічні заходи допомагають зберегти стабільність економіки та соціально-економічну ситуацію в країні під час кризових явищ.

Здійснюване дослідження було би не повним без моделювання ймовірної поведінки банків у випадку застосування (прямої дії) базових господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності. Вказане моделювання має не тільки теоретичний характер, а й практичний, оскільки історичний досвід та реалії дають підстави робити концептуальні висновки в цьому напрямку.

Перш за все, дія екстраординарних правових режимів і застосування господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності робить банки більш чутливими до зовнішніх факторів (подразників). Умови обмежень, які накладаються на банки під час екстраординарних режимів, знижують їхню здатність здійснювати операції, що може призвести до скорочення прибутків та обсягів діяльності. Також встановлення нових правил для банківської діяльності під час кризових ситуацій вимагає адаптації банків до нових умов. Під час екстраординарних режимів може збільшуватися ризик зниження цінності активів банків, зокрема, у разі погіршення фінансової стабільності та зменшення кредитоспроможності позичальників і збільшення ризику для кредитного портфеля банків. Крім того, збільшені вимоги до ліквідності під час екстраординарних режимів створюють проблеми для банків, особливо якщо вони мають недостатньо готівки або ліквідних активів для виплати клієнтам. Під час кризових ситуацій банки стикаються зі збільшеним попитом на готівку та інші ліквідні активи з боку клієнтів. Недостатність готівки та ліквідних активів об'єктивно призводить до проблем з виплатами клієнтам та загрожує стабільності банків. Банки змушені переглянути свою стратегію фінансування та призупиняти кредитування певних галузей, що може призвести до затримки в розвитку підприємств та економіки загалом. Кризові ситуації зазвичай провокують значні коливання на валютному ринку, які впливають на фінансовий стан банків та їхню здатність управляти валютним ризиком. Загалом, в умовах кризи банки потребують ефективного управління ризиками, стабільності та гнучкості, щоб успішно працювати в складних умовах екстраординарних правових режимів.

Також в межах діючих господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності банківська система може взаємодіяти з екстраординарними правовими режимами для забезпечення стабільності та підтримки економіки в умовах кризи, зокрема збільшуючи обсяг готівки в банкоматах та банківських відділеннях для забезпечення доступу клієнтів до грошових коштів, надання пільгових кредитів для відновлення пошкоджених підприємств та інфраструктури, вжиття заходів для стабілізації валютного ринку та запобігання

значним коливанням валютних курсів, запровадження мораторію на виплату кредитів або розстрочення платежів, щоб допомогти людям та малим підприємствам пережити кризовий період.

Разом з тим, в контексті функціонування банківської системи, не слід забувати загальновідомий вираз Вінстона Черчилля, що «будь-яка криза – це нові можливості». В цілому помилковим буде твердження, що кризи можуть бути вигідні для банків, проте іноді банки знаходять нові можливості в умовах кризи.

Так, у періоди економічних турбуленцій, коли акції та інші активи втрачають вартість, банки мають можливість придбати ці активи за низькими цінами. У періоди кризи більше людей та підприємств потребують кредитів, фінансових порад або інших фінансових послуг для виживання чи реорганізації своєї діяльності. У деяких випадках центральні банки збільшують процентні ставки для збереження фінансової стабільності. Це відповідно збільшує маржі банків, які отримуються від вищих процентів за позиками та іншими фінансовими послугами. Надання урядової фінансової допомоги та підтримки банкам у періоди кризи для збереження стабільності фінансової системи може включати викуп активів банків або надання гарантій на їхні позики.

Незважаючи на описане, важливо підкреслити, що хоча деякі банківські установи отримують зиск від певних аспектів кризових ситуацій, загальний вплив кризи на банківську систему зазвичай є негативним. Кризи часто призводять до збільшення ризиків для банків, зменшення доходів та збитків через неплатоспроможність клієнтів, зростання витрат на кредитування та підвищення загальної невпевненості в економіці, а також зменшення довіри до банківської системи загалом. Банки, як і інші учасники фінансової системи, зазвичай стежать за стабільністю та розвитком економіки, оскільки це стимулює попит на їхні послуги та сприяє їхній прибутковості, тому вони часто працюють разом з урядами та регуляторами, щоб пом'якшити наслідки кризових ситуацій та зберегти фінансову стабільність. Роль держави, або уряду, у впровадженні господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності полягає в прийнятті відповідних нормативно-правових актів, контролі за їхнім дотриманням та сприянні

функціонуванню банківської системи в умовах кризи або екстраординарних ситуацій. Уряд спостерігає за діяльністю банківської системи під час кризи, забезпечуючи дотримання встановлених правил і норм, що включає моніторинг фінансової стабільності банків, вжиття заходів для запобігання банкрутствам та підтримки ліквідності банків.

В процесі моделювання поведінки банків у випадку застосування базових господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності слід врахувати і можливий конфлікт інтересів між урядом і банківською системою. В екстремальних ситуаціях, таких як воєнний стан або економічна криза, існує напруга між потребами уряду в стабілізації ситуації та функціонуванням банківської системи. Прикладом цього є, наприклад, дії уряду, коли останній намагається вжити заходів, щоб забезпечити фінансову стабільність та контроль над економікою, включаючи регулювання діяльності банків, введення обмежень на фінансові операції та мобілізацію фінансових ресурсів для підтримки економіки в умовах кризи, а з іншого боку, протидія банківської системи, яка зацікавлена у збереженні своєї автономії та захисті власних інтересів, збереженні ліквідності та здатності до функціонування, уникненню зайвих обмежень або регулювання, які можуть обмежити її діяльність. Таким чином, в ситуаціях екстраординарних правових режимів можливий конфлікт інтересів між урядом і банківською системою, але в той же час важлива співпраця та взаєморозуміння між ними для досягнення спільних цілей забезпечення фінансової стабільності та економічного відновлення. Точка неповернення, у конфлікті між урядом і банківською системою може настати тоді, коли обидві сторони відмовляються від пошуку компромісу та вибирають різні шляхи в розв'язанні конфлікту. Приміром, уряд вирішує вжити кардинальних заходів контролю над банківською системою, таких як націоналізація ключових банків або введення різких обмежень на їхню діяльність для забезпечення фінансової стабільності, а банківська система протидіє таким заходам і вживає дій для захисту своєї автономії та існування. У таких ситуаціях точка біфуркації настає з моментом коли обидві сторони закріплюють свої позиції, і конфлікт переростає в глибокий і тривалий, який може мати серйозні наслідки для економіки та фінансової стабільності

країни. Тут ключовою важливістю управління конфліктом є здатність до компромісу та співпраці між урядом і банківською системою для забезпечення спільних цілей фінансової стабільності та економічного розвитку.

У світовій історії були випадки, коли уряди та банківські системи опинялися у конфлікті, особливо в умовах екстраординарних ситуацій. Один із найвідоміших прикладів такого конфлікту можна спостерігати в період Великої Депресії у Сполучених Штатах Америки в 1930-их роках. Після Першої світової війни західноєвропейські держави стали значними боржниками США, розраховуючи покривати борги через репарації з Німеччини. Проте Німеччина виявилася нездатною виплачувати ці суми. США не погоджувалися на списання чи зменшення боргів, натомість їхні банки надавали нові позики, призначені для погашення попередніх зобов'язань. Однак ця фінансова політика не дала результатів через посилення кризових процесів у промисловості та сільському господарстві країн Західної Європи [226, с.117].

Уряд США та Федеральна резервна система вели боротьбу з економічною кризою, приймаючи різноманітні заходи для стабілізації фінансової системи та підтримки економіки. Однак банки, що стикалися зі складнощами через банкрутства, втрати довіри клієнтів та загальну негативну економічну ситуацію, часто співпрацювали з урядом неохоче або навіть протидіяли його заходам. Це призвело до напружених відносин між урядом та банківською системою, і в деяких випадках було застосовано кардинальні заходи, такі як закриття банків або зміни в правовому середовищі для регулювання банківської діяльності. Іншим прикладом може бути боротьба урядів з банками під час фінансових криз, таких як криза 2008-2009 років, коли банки потребували державної підтримки для уникнення банкрутства, але водночас були об'єктом гострої критики з боку громадськості та урядових органів.

Апелювання до прикладів минулого показує нам, що подолання кризових явищ залежить від конкретних заходів, які приймаються банками під час кризових ситуацій і можуть варіюватися залежно від контексту, політичних умов, рішень уряду та регуляторів фінансового ринку.

Для об'єктивності дослідження, аргументуючи згадане, доцільно розглянути

деякі конкретні заходи, які були прийняті під час цих кризових ситуацій:

1. Велика Депресія (1930-ті роки, США):

- Створення Федеральної страхової системи вкладів (FDIC). У 1933 році була створена FDIC, щоб гарантувати безпеку вкладів громадян в банках. Це допомогло зберегти довіру громадян до банків та запобігти паніці на банківському ринку. Протягом своєї історії FDIC неодноразово збільшувала розмір гарантованого відшкодування за вкладами, оскільки з часом зростала загальна сума депозитів [227, с.77].
- Прийняття Закону про регулювання банківської справи (Banking Act). Цей закон встановив ряд правил для банківської системи, включаючи розділення комерційного та інвестиційного банкінгу та регулювання діяльності банків. По суті, комерційним банкам, які приймали депозити та надавали позики, більше не дозволялося гарантувати або оперувати цінними паперами, тоді як інвестиційним банкам, які гарантували та оперували цінними паперами, більше не дозволялося мати тісні зв'язки з комерційними банками, такі як дублювання директорства або спільної власності. Після ухвалення закону установам дали рік, щоб вирішити, чи будуть вони спеціалізуватися на комерційній чи інвестиційній банківській діяльності [228].

2. Світова криза (2008-2009 роки, світовий масштаб):

- Фінансова допомога банкам. Уряди багатьох країн надали фінансову допомогу банкам, які опинилися на межі банкрутства. Це включало викуп активів, надання кредитів на реструктуризацію та капіталізацію банків. Рішення підтримувати банки та наповнювати фінансові ринки ліквідністю допомогло подолати застій кредитування і знизити системні ризики для економік розвинених країн. Однак країни з перехідною економікою не отримали від цього суттєвий зиск, оскільки доступ до позик залишився ускладненим, а уряди таких держав не мали достатніх ресурсів для реалізації масштабних антикризових заходів [229, с.94];
- Зниження процентних ставок. Центральні банки знизили процентні ставки до мінімуму для стимулювання активності позичальників та підтримки

економіки;

- Програми кредитування та стимулювання відновлення економіки. Уряди запустили програми кредитування для підприємств і домогосподарств, а також програми стимулювання будівництва та інфраструктурних проектів для збільшення зайнятості й підтримки населення;
- Адміністративні заходи. Основними діями, які суттєво знизили вплив кризи на світову економіку, стало встановлення спрощеного порядку збільшення статутного капіталу за рахунок коштів акціонерів банку й інвесторів, а також реорганізації банків за рішенням вкладників; визначення процедури капіталізації банків за участю держави та заходів щодо фінансового оздоровлення банків в умовах запровадження тимчасової адміністрації [230, с.61].

Ці заходи відображають спроби урядів та центральних банків забезпечити фінансову стабільність, зберегти довіру громадян до банків та підтримати економіку в періоди кризи.

Якщо повернутися до ситуації в Україні, то про проблему конфронтації центрального банку та уряду слушно зауважили Нянько В. та Нянько Л., вказавши, що звертає на себе увагу протистояння регулятора та уряду, коли у червні 2022 року Національний банк України несподівано підвищив облікову ставку з 10% до 25% річних, що зробило облігації з прибутковістю на рівні 14-16% малопривабливими для інвесторів. У зв'язку з цим почалося фактичне фінансування дефіциту держбюджету за рахунок НБУ, що загрожує прискоренням інфляції. З початку війни саме Нацбанк став основним джерелом фінансування ключових потреб держави, навіть випереджаючи міжнародних донорів. Це спричинило конфлікт між НБУ та Міністерством фінансів: Нацбанк пропонував підвищити дохідність за ОВДП, щоб зменшити емісію гривні для їх викупу, але Мінфін відмовився через бюджетні обмеження. Наслідком цього є зростання боргового навантаження на НБУ та ризики щодо реструктуризації внутрішнього боргу, що потенційно негативно впливає на стабільність банків, які можуть не вчасно виконувати свої зобов'язання у разі затримок платежів за облігаціями або реструктуризації боргів [231, с.100].

Підсумовуючи описане вище, слід зазначити, що у контексті екстраординарних правових режимів банківська система відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності та підтримки економіки в умовах кризи. Базові господарсько-правові засоби та елементи спеціальних режимів банківської діяльності, такі як обмеження фінансових операцій, контроль за капіталом, мобілізація фінансових ресурсів, централізація влади та реалізація економічних заходів, є необхідними інструментами для ефективного управління кризовими ситуаціями.

Господарський кодекс України у статті 12 досить поверхнево підходить до проблематики визначення основних засобів регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання саме в екстраординарні періоди. На наше переконання, дана норма, як і наступні, які розкривають зміст вказаних засобів, зорієнтовані на звичайні, ординарні правові режими. Що стосується параметрів банківської діяльності, як об'єктів цілеспрямованого впливу у кризових випадках, то і у спеціальному Законі України "Про банки і банківську діяльність" також відсутні норми які би стосувалися банківського капіталу, умов реєстрації, підстав застосування адміністративних заходів НБУ, кредитування, залучення депозитів та інших важливих аспектів банківської діяльності в умовах дії екстраординарних правових режимів.

Теоретичне дослідження тріади екстраординарного правового режиму (мета, зміст та механізм) в контексті банківської сфери регулювання поєднане з ретельним вивченням історичного досвіду та аналіз прикладів різних країн світу дозволить нам краще розуміти, як банківська система може реагувати в умовах кризи, а уряди впроваджувати господарсько-правові засоби для забезпечення фінансової стабільності. Визначивши мету як захист банківської системи від екзистенційних загроз, які несе екстраординарний режим, мінімізацію, подолання їх наслідків та відновлення звичайної банківської діяльності в умовах звичайного правового режиму, а зміст як запровадження спеціальних правових, економічних, регуляторних, адміністративних, технологічних заходів в залежності від природи кризової ситуації можна більш якісно застосовувати інструменти: розробляти, вводити в дію та контролювати виконання режимних нормативно-правових актів в банківській сфері,

координувати дії з міжнародними фінансовими установами, що є базовими складовими механізму спеціального режиму.

3.2. Класифікація господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності

Предметом нашого подальшого дослідження є класифікація господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності. Для цього зупинимося перш за все на визначенні такого господарсько-правового явища, як господарсько-правові засоби регулювання банківської діяльності. Попередньо розкривши суть закономірностей діяльності банківської системи в екстраординарні періоди функціонування економічного життя, що вимагають спеціальних правових режимів господарювання, можна з достатньою переконливістю зробити висновок, що господарсько-правові засоби регулювання банківської діяльності – це нормативно встановлені засоби, процедури та механізми які застосовуються для упорядкування, регулювання, підтримки, нагляду і контролю банківської діяльності з погляду економічного й правового регулювання спрямовані на забезпечення її стабільного функціонування, надійності, ефективності, стійкості до ризиків і кризових явищ а також на захист прав та інтересів різних учасників фінансового ринку і економічної безпеки держави в цілому.

Дані господарсько-правові засоби реалізуються за допомогою певних дій (процедур, засобів та механізмів), таких як аудити, інспекції, ліцензування, реєстрація, встановлення вимог до капіталу та ліквідності, розробка й впровадження нормативних актів, контроль за дотриманням законодавства, вирішення конфліктів, усунення порушень та інших заходів.

Як зазначає Грузіна І.А., будь-яка система знань у конкретній галузі або сфері діяльності базується на сукупності взаємозв'язаних дефініцій, які формують понятійно-категоріальний апарат, організований і адаптований відповідно до мети дослідження. Основні поняття та категорії в їхньому взаємозв'язку і залежності створюють специфічну мову певної галузі знань, розкривають її зміст і забезпечують ефективне та коректне застосування методів і засобів дослідження [232, с.15]. Більше

того, кожне поняття в будь-якій системі знань розкривається за допомогою конкретних категорій таких як ознаки, функції, мета, цілі. Вважається, що риси, які виражають подібність або відмінність предметів, називають їхніми ознаками [233, с.27]. Правові засоби становлять базис правового регулювання, характеризуються власними специфічними ознаками та виконують визначені функціональні завдання [234, с.41].

На нашу думку до ознак господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності можна віднести наступні: пов'язаність з господарською діяльністю (здійснення регулюючого впливу на банківську сферу здійснюється з позиції ефективності, безпеки та стабільності, що відображає господарський аспект), наявність правового регулювання (правила, процедури та обмеження для банків мають нормативне закріплення), системність і комплексність (діють в системі правового регулювання банківської діяльності), направленість на досягнення конкретних цілей, результату (основна ціль це ефективне функціонування банків та стабільність фінансової системи, в процесі досягнення якої формуються довгострокові, короткострокові, поточні та інші цілі, як наприклад захист прав та інтересів вкладників), постійне оновлення та адаптація до змін у суспільному, економічному та правовому середовищі.

Ознаки господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності визначають їхню сутність та важливість у контексті функціонування банківської системи, а їх аналіз допомагає зрозуміти, як ці засоби сприяють досягненню конкретних цілей регулювання. Наприклад, ознака пов'язаності з господарською діяльністю підкреслює роль цих засобів у забезпеченні ефективного функціонування банківських установ як суб'єктів господарювання. Наявність правового регулювання свідчить про закріплення їхнього статусу та обов'язків у законодавстві, що забезпечує юридичну обґрунтованість їхнього застосування. Системність і комплексність ознак вказують на необхідність розгляду регулювання як комплексного процесу, який включає в себе різноманітні інструменти та механізми. Направленість на досягнення конкретних цілей визначає активну роль цих засобів у вирішенні важливих завдань, що стоять перед банківською системою. Регулярне оновлення та адаптація ознак

свідчать про потребу їх постійного удосконалення та вдосконалення регулювального середовища щоб мати ефективний взаємозв'язок зі змінам у фінансовому секторі та суспільним потребам. Таким чином, аналіз ознак господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності дозволяє отримати більш глибоке розуміння сутності та значення самих засобів в арсеналі інструментів фінансової системи.

Господарсько-правові засоби регулювання банківської діяльності виконують різноманітні функції. Куракін О.М. зазначає, що функції правового регулювання — це основні напрями впливу права на суспільні відносини, які відображають його сутність, значення та роль у системі соціального регулювання. Вони спрямовані на вирішення конкретних завдань через застосування правових норм для впорядкування, стабілізації чи розвитку соціальної дійсності. Однією з проблем у теорії права є проблема класифікації функцій правового регулювання. У юридичній літературі ці функції розглядаються зазвичай як підвиди регулятивної функції права [235, с.53].

Враховуючи специфіку досліджуваного предмета, наведемо власне бачення класифікації функцій господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності. Так, до основних функцій доцільно включити наступні:

1. Стабілізаційна функція.

Засоби регулювання спрямовані на забезпечення стійкості та надійності банківської системи шляхом вжиття заходів щодо запобігання (превентивна складова) виникнення фінансових криз, зменшення ризиків неплатоспроможності банків та збереження довіри вкладників. Роль стабілізаційної функції господарсько-правових засобів регулювання як економіки в цілому так і банківського сектору є базовою. Незважаючи на значні відмінності в підходах до окремих питань, західна економічна література загалом зводить завдання державного втручання в економіку до трьох ключових цілей: забезпечення ефективності, досягнення справедливості та підтримання стабільності [236, с.297].

2. Контрольна функція.

Господарсько-правові засоби регулювання передбачають встановлення механізмів контролю за діяльністю банків з метою перевірки їх відповідності

встановленим нормам і вимогам. Таке, свого роду інспектування, допомагає попередити порушення правил та зменшити ризики для фінансової системи. Також, в більш ширшому тлумаченні, за допомогою контрольної функції здійснюється і зворотний зв'язок із громадянським суспільством чим задовольняються його потреби. Загалом контроль є окремою стадією під час виконання органами державної влади своїх функцій і повноважень [237, с.72].

3. Захисна функція.

Засоби регулювання мають захищати інтереси вкладників та інших учасників банківського ринку, вбезпечувати надійність їхніх фінансових активів. Світовий досвід показує, що захист прав споживачів фінансових послуг визнаний 112 країнами світу як важливий елемент зміцнення довіри до фінансової системи та стимулювання конкуренції на ринках. В Україні НБУ визначає цей напрямок через систему законодавчих і регуляторних норм, що регулюють відносини між споживачами та фінансовими установами на всіх етапах. Регулятор ввів нові підходи, які включають створення спеціалізованого підрозділу для моніторингу та розгляду звернень громадян, нагляд за ринковою поведінкою (аналіз реклами, вебсайтів, звернень громадян, застосування санкцій у разі порушень), а також створення Call-центру для комунікації. Для банків запроваджено нові рекомендації щодо розгляду звернень громадян, стандартизації інформації, розкриття потенційних ризиків, надання зручних інструментів порівняння вартості послуг та дотримання прозорості в рекламі й комунікаціях. Ці заходи спрямовані на захист прав клієнтів і забезпечення їхньої поінформованості, що сприяє підвищенню якості фінансових послуг [238].

4. Спонукальна (стимулююча) функція.

Вони можуть заохочувати розвиток та інновації в банківській сфері, сприяючи впровадженню передових технологій, підвищенню якості обслуговування та розвитку якісно нових продуктів і послуг. Стимулююча функція господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності перебуває у прямій кореляції з фінансовою успішністю банків. У процесі

аккумуляції коштів від ефективності діяльності банків залежить і ефективність процесу нагромадження капіталу у механізмі суспільного відтворення, тобто рівень заощадження. Формуючи на фінансовому ринку попит на грошовий капітал, банки повинні не лише мобілізувати вільні грошові засоби, наявні в економіці, а й формувати ефективні стимули до їх накопичення з метою подальшого спрямування грошового капіталу в реальні інвестиції. Такими стимулами виступають ціна грошових коштів, законодавчі гарантії та захист вкладників від можливих втрат у випадку банкрутства банку та інше [239, с.97].

5. Нормативна функція.

Нормативність права є невід'ємною властивістю (характеристикою) права. Без нормативності право не зможе ефективно реалізовуватись у суспільстві. Тому нормативність права є одним із основних його аспектів [240, с.20]. Господарсько-правові засоби регулювання встановлюють правила та норми, які повинні дотримуватися банки в процесі їх діяльності, чим унормовують дані суспільні відносини. Це включає в себе встановлення вимог до капіталу, ліквідності, ризиків та інших аспектів фінансової діяльності.

6. Організаційна функція.

Засоби регулювання визначають конструкцію, будову, чи радше структуру та організаційні аспекти банківської сфери, включаючи правила ліцензування, процедури дозвільних та регуляторних процедур, а також вимоги до організаційної структури банків. Без належного організування діяльності в організації виникатимуть проблеми неефективного використання ресурсного потенціалу та наявних можливостей [241, с.95], тому організаційна функція господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності, в тому числі, показує реальну здатність цих засобів вдосконалювати рівні управління банківською сферою.

Аналіз функцій господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності важливий з кількох причин. По-перше, він дозволяє зрозуміти роль цих засобів у функціонуванні банківської системи та їх вплив на економіку в цілому. Аналіз допомагає виявити ключові завдання та цілі, які стоять перед регуляторами, а

також визначити, наскільки ефективно вони досягаються. Далі, систематизація цих функцій протегує створення більш повного та структурованого уявлення про різноманітні аспекти регулювання банківської сфери. Це сприяє покращенню якості регулятивної політики та розробці ефективних стратегій управління на фінансовому ринку. Крім того, систематичний аналіз та систематизація функцій дозволяє ідентифікувати можливі прогалини або недоліки в системі регулювання та розробляти заходи для їх усунення.

Понеділко О.В досліджуючи державне регулювання банківської діяльності виділяє дві основні цілі: стратегічну та тактичну. Стратегічна ціль — це досягнення стабільної та ефективної роботи банківської системи. Стабільність банківської системи визначається як можливість протистояти зовнішнім та внутрішнім впливам, зберігати стійку рівновагу та надійність протягом часу. Тактичні цілі передбачають: стимулювання ефективності банківської системи, забезпечення дотримання банками чинного законодавства та запобігання ризикам — системному та індивідуальному [242, с.42].

На нашу думку, автор дещо спрощено формулює дану проблему, оскільки мета або цілі державного регулювання банківської діяльності, як в цілому, так і господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності, зокрема, досить обширні (різноманітні) та залежать як від правової системи держави, державного устрою, місця та ролі банківської системи в конкретний історичний період розвитку держав так і від багатьох інших зовнішніх та внутрішніх чинників. Опосередковано, не вдаючись до класифікації, можна визначити наступні цілі, але в жодному разі не обмежуватися ними: стабільність фінансової системи, захист інтересів вкладників, ефективне функціонування банків, запобігання фінансовим кризам, забезпечення дотримання вимог законодавства, стимулювання інновацій та розвитку (мається на увазі, що правові засоби також можуть сприяти стимулюванню інновацій та розвитку в банківській сфері, сприяючи впровадженню нових технологій та підходів для покращення послуг та процесів) та ін.

Предметом подальшого нашого розгляду будуть передумови для класифікації господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності. Значення даної

класифікації дозволяє структурувати різноманітні засоби регулювання банківської діяльності за спільними ознаками та категоріями, що полегшує їх розуміння та аналіз, оцінювати ефективність різних засобів регулювання та їх потенціал для досягнення поставлених цілей, що є важливим для подальшого вдосконалення правової системи, надає орієнтири для законодавця та регулюючих органів у виборі оптимальних засобів регулювання та вдосконаленні правового регулювання банківської діяльності. Також вона допомагає створити систему правових засобів, яка відповідає сучасним потребам банківського сектору та забезпечує ефективну правову практику в галузі, дозволяє дослідникам та аналітикам вивчати, осмислювати та порівнювати різні засоби регулювання, що сприяє розвитку наукових досліджень в галузі господарського та банківського права.

Передумовою для класифікації господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності в першу чергу є тип діяльності яка підлягає регулюванню. Вона може включати як безпосередньо банківську діяльність, так і фінансові послуги, монетарну політику тощо. Визначення конкретної сфери регулювання допомагає в класифікації засобів регулювання. Також важливою є ціль регулювання, яка полягає, наприклад, в стабілізації фінансової системи, захисті прав та інтересів вкладників, забезпеченні дотримання законодавства тощо. Від цілей регулювання залежить вибір та характер засобів регулювання. Характер інструментів регулювання включає такі аспекти, як правові норми, нормативні акти, адміністративні процедури, механізми нагляду та контролю та ін. Різноманітність інструментів впливає на можливості їх класифікації та категоризації. Інституційний контекст в свою чергу може визначати або обмежувати можливості вибору та застосування засобів регулювання і проявлятися в ролі та функції регулюючих органів, структурі банківської системи, наявності міжнародних стандартів та угод, які впливають на регулювання.

Потреба в зазначеній кваліфікації не продиктована виключно теоретичними цілями, а потрібна для того, щоб створити систему, яка б дозволяла ефективно контролювати та регулювати банківську сферу а також визначати способи оптимального впливу на банківський сектор з метою досягнення стратегічних цілей. Це дозволяє державі та міжнародним організаціям упорядковувати роботу банків,

встановлювати правила для їхньої діяльності та підтримувати фінансову систему на рівні не нижче тієї системи координат, в якій перебуває економіка країни.

Класифікація господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності яка буде запропонована в даному дослідженні побудована на критеріях, які визначають основні напрямки та механізми регулювання, що відображають різноманітні аспекти функціонування банківської системи на різних стадіях: від загальних правових норм до конкретних механізмів контролю та нагляду. Ця класифікація, маючи загальний характер, допомагає зрозуміти різноманітність правових засобів, які використовуються для регулювання банківської сфери та забезпечення стабільності та ефективності цього сектору. На основі загальної класифікації господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності далі буде запропонована і спеціальна, в залежності від мети екстраординарного правового режиму (виду кризового періоду).

Отже, господарсько-правові засоби регулювання банківської діяльності можна в загальному класифікувати наступним чином:

1. Загальнонаціональне законодавство.

Доцільно погодитися з Баймуратовим М. О. та Кофманом Б. Я., що дефініцію й терміносистему національного законодавства застосовують на науково-доктринальному рівні переважно як синонімічні до терміносистеми національного права [243]. В даному випадку під національним законодавством розуміємо законодавство конкретної держави, тобто її внутрішнє (внутрішньодержавне) законодавство, її основний набір правових актів, прийнятих на рівні держави, які регулюють банківську діяльність у всій країні. Сюди відносимо закони, укази, постанови, які встановлюють загальні правила та стандарти для банківської сфери. Загальнонаціональне законодавство встановлює загальні норми та стандарти для всієї банківської системи, забезпечуючи правову стабільність та консистентність у всій країні.

2. Спеціальні закони та нормативно-правові акти.

Як зазначає Подцерковний О.П. спеціалізацію права визначають три форми: конкретизація, диференціація та інтеграція правового регулювання.

«Деталізація (конкретизація) є лише одним з інших, найпростішим та таким, що не викликає труднощів у тлумаченні, випадків спеціалізації права. У випадку диференціації – а саме за такої форми спеціалізації виникають підстави для розмежування спеціальної та загальної норми – спеціальна норма уводить для особливої сфери суспільних відносин інше регулювання, аніж воно передбачене загальною нормою, розрахованою на регулювання всіх відносин, позбавлений особливостей. Існування сьогоднішніх комплексних актів в сфері господарювання, земельних відносин, фінансово-банківської діяльності, інформаційного поля тощо доводить об'єктивність третьої форми спеціалізації права, його інтеграцію, але багато в чому саме існування спеціально-диференційованих норм в таких інтегрованих галузях права утворює проблематику співвідношення (конкуренції) загальних та спеціальних норм. Іншою мовою, в разі, коли говориться про співвідношення загальних та спеціальних норм, йдеться про конкуренцію загальних норм саме з спеціально-особливими, а не спеціально-деталізованими нормами. Саме для цієї конкуренції доктриною вироблено принцип «*Lex specialis ...*» [244, с.34-35].

Таким чином, окрім загальнонаціонального законодавства, існують спеціальні закони та нормативно-правові акти, що регулюють конкретні аспекти банківської діяльності, наприклад, процедури ліцензування банків, правила здійснення операцій, умови надання кредитів та залучення депозитів, визначення кваліфікаційних вимог до керівників банків, встановлення вимог до здійснення банківської діяльності за допомогою електронних засобів тощо. Регулюючий вплив на конкретні аспекти банківської діяльності дозволяє деталізувати вимоги та правила для певних сфер банківської справи. Спеціальне законодавство доповнює загальнонаціональне, враховуючи специфіку функціонування банківської системи в конкретній країні та потреби ринку.

3. Міжнародне право.

У зв'язку зі світовими глобалізаційними процесами загалом та глобалізацією банківської сфери зокрема, значення міжнародного права

зростає. Міжнародні угоди, конвенції та стандарти, укладені між країнами або міжнародними організаціями безпосередньо впливають на регулювання банківської діяльності, що зумовлює необхідність їх врахування на національному рівні для забезпечення відповідності міжнародним нормам та коректування спільних дій країн. Це можуть бути стандарти в сфері банківського нагляду, забезпечення фінансової стабільності, протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму, захисту прав споживачів фінансових послуг тощо.

Прийняття міжнародних стандартів та їх впровадження в середині держави сприяє зближенню банківських систем різних країн, зменшенню ризиків та створенню сприятливих умов для міжнародного співробітництва у сфері банківської діяльності. Така міжнародна співпраця є важливою для забезпечення стабільності та надійності світової фінансової системи.

Досліджуючи міжнародно-правові стандарти банківської діяльності Савчук С. С. вказує, що міжнародна регламентація банківської діяльності здійснюється через застосування норм міжнародного публічного права, стандартів «м'якого» права та технічних норм. Значна частина цих стандартів формується в рамках міжнародних організацій та утворень, які, хоча і не мають статусу традиційної міжнародної організації, пропонують більш гнучкі механізми співпраці між державами [245, с.6-10].

4. Саморегулювання.

Банки також можуть самостійно регулювати свою діяльність через прийняття внутрішніх стандартів, політик та процедур, що визначають внутрішні правила та умови для своєї діяльності. Існують різноманітні погляди на проблему регулювання банківської сфери: одні вчені є прихильниками визначального впливу держави у регулюванні банківської системи, інші – надають перевагу саморегулюванню банківської системи через ринкові механізми [246, с.185].

Незважаючи на різність позицій, однозначно саморегулювання дозволяє банкам самостійно встановлювати стандарти та політику відповідно до їхніх

потреб і умов, що сприяє більш гнучкому та швидкому реагуванню на зміни на ринку, проте, на нашу думку, для банківської діяльності не може бути визначальним господарсько-правовим засобом її регулювання.

Саморегулювання може включати в себе розроблення етичних кодексів, стандартів поведінки, внутрішніх процедур з контролю та ризик-менеджменту, а також інші правила, що допомагають забезпечити ефективне та відповідальне управління банком.

Головна мета саморегулювання полягає в тому, щоб забезпечити високий рівень етичності, відповідальності та довіри в банківському секторі, що сприяє підвищенню довіри клієнтів та інших учасників ринку, зменшенню ризиків та покращенню репутації банківської установи. Попри те, що саморегулювання ґрунтується на внутрішніх правилах банку, воно може бути піддане зовнішньому нагляду та регулюванню з боку відповідних державних органів або професійних асоціацій.

На думку Ласукової А.Є., саморегулювання банківської діяльності передбачає значне підвищення ролі ринкової дисципліни, за якої учасники ринку банківських послуг добровільно або через ризик банкрутства, втрати репутації чи іміджу прагнуть дотримуватись встановлених ними ж правил і стандартів. Цей механізм дозволяє оперативно вирішувати низку питань, які регулятор не здатний ефективно вирішити в короткі строки, забезпечуючи гнучкість і адаптивність банківської системи [247, с.33]. Однак, оскільки саморегулювання банківської діяльності по своїй правовій (нормативній) природі в більшості залежить від ініціативи самих банківських установ, характеризується добровільністю впровадження та діє як додатковий інструмент, буде доцільніше назвати його факультативним господарсько-правовим засобом регулювання, який доповнює та сприяє підвищенню ефективності базових (обов'язкових) елементів державного регулювання. З огляду на сказане, саморегулювання нами включено в загальну класифікацію господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності, оскільки без його аналізу дослідження загальних засобів було би поверхневим.

5. Наглядові органи.

Державні або міжнародні наглядові органи виконують функцію контролю та регулювання банківської діяльності. Вони встановлюють вимоги до капіталу, проводять аудити, відслідковують дотримання правил та стандартів.

Наглядові органи на відміну від саморегулювання є ключовим господарсько-правовим засобом регулювання банківської діяльності.

Наглядові органи встановлюють вимоги щодо мінімального рівня капіталу, який повинні зберігати банки для забезпечення фінансової стійкості та здатності ефективно управляти ризиками. Вони здійснюють аудити та оцінку ризиків фінансових установ, встановлюють правила та стандарти, які банки повинні дотримуватися в процесі своєї діяльності. У випадку виявлення порушень чи неправомірних дій наглядові органи мають право застосовувати відповідні санкції та заходи впливу для забезпечення відновлення порядку та дотримання встановлених норм. Однією з головних функцій наглядових органів є захист інтересів вкладників та інших учасників банківського ринку, одночасно з цим дані органи здійснюють консультування та надають рекомендації банкам з метою покращення їхньої діяльності та відповідності найкращим практикам.

У світі існує декілька моделей організації нагляду за фінансовою системою, що відрізняються рівнем і характером участі центральних банків. Перша передбачає концентрацію регуляторних повноважень у Центральному банку. Друга модель заснована на діяльності незалежного спеціального органу, що співпрацює з Центральним банком і Міністерством фінансів. У ЄС функції регулювання виконують наднаціональні органи, такі як Європейська рада з системних ризиків та Об'єднаний комітет європейських наглядових органів. Інший підхід включає створення мегарегулятора, що об'єднує різні функції. Жодна з моделей не є універсальною чи найкращою: ефективність залежить від специфіки структури національної фінансової системи і впливу багатьох чинників [248, с.136].

Якщо здійснити проекцію даної класифікації відносно нашої держави, то слід зазначити, що Україна регулює банківську діяльність за допомогою різних

господарсько-правових засобів. Не маючи на меті в даному дослідженні наводити весь перелік нормативно-правових актів які тією чи іншою мірою є засобами регулювання банківської діяльності, коротко зазначимо основні з них та способи регулювання: Конституція України (визначає загальні принципи функціонування банківської системи та гарантує права та свободи учасників фінансового ринку), Цивільний кодекс України (містить норми щодо укладення та виконання угод, включаючи банківські угоди, та визначає правовий статус банківських установ), Господарський Кодекс України (встановлює правила укладання та виконання договорів, визначає права та обов'язки банків та їх клієнтів у рамках укладених договорів, а також встановлює порядок врегулювання спорів між ними, містить правила щодо вирішення спорів, включаючи альтернативні способи врегулювання конфліктів та процедури судового захисту прав та інтересів сторін. Отже, Господарський кодекс України виступає як важливий господарсько-правовий засіб регулювання банківської діяльності, надаючи рамки для взаємодії між банками та їх клієнтами, а також встановлюючи правила та процедури для ведення господарської діяльності в цілому) Кодекс законів про працю України (встановлює правила працевлаштування, оплати праці, соціального захисту працівників банківських установ), Кримінальний кодекс України (містить відповідальність за порушення законодавства в банківській сфері, такі як шахрайство, відмивання грошей, шахрайство з вкладами тощо), Податковий кодекс України (встановлює правила оподаткування прибутку банків, включаючи визначення оподатковуваного доходу, відрахування податку, податкові пільги та ставки оподаткування, регулює процедури податкового контролю та визначає відповідальність за порушення податкового законодавства), Закон України «Про захист прав споживачів» (визначає права та обов'язки споживачів фінансових послуг, а також порядок їх захисту, спрямований на підвищення їх фінансової грамотності), Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (встановлює порядок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності, що має значення для фінансової діяльності банків), Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» (регулює договірні правовідносини між платниками та одержувачами

грошових коштів щодо відповідальності за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань), Закон України "Про заставу" та Закон України "Про іпотеку" (обидва закони встановлюють правила та умови для використання різних видів застави та іпотеки як засобу забезпечення погашення кредитів, порядок виконання заставних та іпотечних зобов'язань. Це дозволяє банкам здійснювати кредитування, маючи гарантії щодо повернення позикових коштів. Ці закони допомагають зменшити ризики банківських втрат та сприяють збільшенню кредитної діяльності, що може підтримати фінансову стабільність в країні), Закон України "Про валюту і валютні операції" (встановлює правові норми та процедури для здійснення валютних операцій, контролює валютне регулювання та нагляд за валютними операціями, визначає права та обов'язки банків та інших суб'єктів валютних операцій, а також уповноважених установ, що здійснюють контроль в цій сфері, встановлює відповідальність за порушення валютного законодавства, що включає в себе і банківські установи), Закон України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки" (встановлює правила та процедури для емісії та обігу різних видів цінних паперів, включаючи акції, облігації, депозитарні сертифікати та інші, а також регулює укладання та виконання деривативних контрактів, які включають у себе фінансові інструменти, такі як ф'ючерси, опціони та інші деривативи. Це важливо для банків, які можуть використовувати цінні папери як засіб залучення додаткових фінансових ресурсів та дозволяє банкам здійснювати ризиковані операції та забезпечує правовий режим для таких угод), Закон України "Про платіжні послуги" (встановлює поняття та загальний порядок виконання платіжних операцій, включаючи перекази, оплату товарів і послуг, видачу грошових коштів та інші операції, загальні засади функціонування платіжних систем, включаючи системи електронних платежів та системи переказу грошей, і визначає умови їх функціонування та регулювання, правила випуску та використання електронних грошей та цифрових грошей Національного банку України, що є важливим для розвитку цифрової економіки та фінансових технологій), Закон України "Про інформацію" (його можна розглядати як господарсько-правовий засіб регулювання банківської діяльності через його вплив на розголошення банками інформації, що становить банківську таємницю), постанови

Верховної Ради України (якщо вони встановлюють норми та правила, що стосуються банківської сфери), Укази Президента України (наприклад "Про заходи щодо забезпечення відновлення стабільності у банківській системі" від 8 жовтня 2009 року N 813/2009), постанови та інструкції НБУ (які деталізують вимоги до діяльності банків, такі як вимоги до капіталу, ліквідності, управління ризиками тощо.), інші нормативно-правовими акти.

В даному контексті особливо хотілося би виокремити Закон України "Про Національний банк України" та Закон "Про банки і банківську діяльність", які є основними господарсько-правовими засобами регулювання банківської діяльності з кількох причин.

По-перше, Закон "Про банки і банківську діяльність" встановлює загальні правила та принципи, що регулюють функціонування банківської системи в Україні. Цей закон визначає умови для надання банківських послуг, встановлює вимоги до ліцензування та регулює різноманітні аспекти банківської діяльності, включаючи кредитування, здійснення платіжних операцій, управління ризиками та багато іншого.

По-друге, Закон України "Про Національний банк України" визначає роль та функції Національного банку України (НБУ) як центрального банку країни. Цей закон надає Національному банку владу над монетарною та кредитною політикою, регулюванням банківської системи, контролем за стабільністю фінансової системи та іншими аспектами, що впливають на банківську діяльність.

Отже, ці два закони в сукупності встановлюють ключові принципи, стандарти та вимоги для функціонування банківської системи в Україні, що робить їх основними господарсько-правовими засобами регулювання банківської діяльності.

Масив законодавства, яке регулює банківську діяльність за допомогою різних господарсько-правових засобів нашою думкою є на думки про доцільність кодифікації банківського законодавства у формі єдиного уніфікованого акту. Тут слушною є думка К. Івченко, що «процес кодифікації банківського законодавства поруч із розробкою та прийняттям спеціальних законів, під сферу дії яких підпадало б регулювання специфічних правовідносин між суб'єктами та учасниками банківського ринку, посприяв би удосконаленню банківського законодавства, шляхом скасування

застарілих норм та доповнення новими положеннями, що регулюють сучасні аспекти банківських відносин» [249, с.244].

Також деякі дослідники вважають, що очевидним є той факт, що на рівні законодавчого регулювання держава не в змозі так оперативно реагувати на динамічні зміни у сфері грошово-кредитної системи на відмінну від швидкого прийняття підзаконних нормативних актів, тому з метою розв'язання питань, які виникають у результаті з недостатньою кількістю законів у цій сфері, запропоновано на постійній основі вносити певні зміни, наприклад, зокрема на вдосконалення банківської діяльності, що досягається прийняттям підзаконних нормативно-правових актів [197, с.42].

Наведені вище позиції наукової спільноти не суперечать одна одній, а швидше доповнюють. Прийняття Банківського кодексу допоможе впорядкувати існуючі правовідносини в банківській сфері та стане у пригоді адептам існування самостійної галузі права «Банківське право», а якісна розробка і прийняття підзаконних нормативно-правових актів допомагає в розумні строки реагувати на виклики та ситуації.

До необхідності секторальної кодифікації господарського законодавства звертається і Остапенко Ю.І., вказуючи, що кодифікація є не лише результатом поетапного розвитку господарського законодавства, але й формою його вдосконалення. Її проведення є обов'язковою умовою для подальшого прогресу законодавства, оскільки забезпечує структурну та системну впорядкованість як внутрішніх, так і зовнішніх аспектів правового регулювання. У сучасних умовах важливо не лише інтегрувати окремі закони у господарське законодавство через інкорпорацію, а й включати галузеві або функціональні кодекси до загальної системи кодифікації. Це зумовлено тим, що один Господарський кодекс України не може охопити всі основи господарсько-правового регулювання [250, с. 202].

Що стосується міжнародного права, то слід зазначити, що сучасному світі воно відіграє значну роль у регулюванні банківської діяльності. Проілюструємо деякі аспекти міжнародного права, які стосуються банківської сфери в Україні.

Перш за все це міжнародні стандарти, рекомендації, угоди та домовленості. Існують різні міжнародні організації, такі як МВФ, БМР, ЄБРР і т. д., які розробляють стандарти та рекомендації щодо банківської діяльності. Ці стандарти можуть впливати на законодавство країн, включаючи Україну. Також дані організації надають фінансову підтримку та консультації щодо реформування банківської сфери в Україні згідно міжнародних стандартів. Угоди і домовленості укладені урядом України з іншими країнами або міжнародними організаціями щодо регулювання банківської діяльності можуть стосуватися обміну інформацією, співробітництва в сфері банківського нагляду та інших аспектів.

Міжнародне право також може регулювати умови для відкриття ринків та залучення іноземних інвестицій у банківський сектор України, що включає умови для реєстрації та функціонування іноземних банків, а також захист прав іноземних інвесторів. Важлива роль міжнародного права і у встановленні стандартів та процедур для боротьби з міжнародним фінансовим злочинними, такими як відмивання грошей та фінансування тероризму відповідно до яких Україна співпрацює з іншими країнами для ефективної реалізації таких ініціатив.

Прикладом зовнішніх факторів, які впливають на правове регулювання інституту банківського нагляду, є діяльність Базельського комітету з банківського нагляду. Сформульовані ним принципи стали концептуальною основою для розробки системи правового регулювання банківського нагляду в Україні. Їх вплив проявляється у формуванні стандартів, рекомендацій і нормативів, які сприяють гармонізації українського банківського законодавства із міжнародними практиками [251, с.86].

Проте, як заявляє Савчук С.С. для повної імплементації Основних принципів ефективного банківського нагляду Базельського комітету в Україні необхідно внести зміни до національного законодавства. Це передбачає надання Національному банку України додаткових повноважень, зокрема, у встановленні пруденційних вимог, що залежать від профілю ризиків і системної важливості банків. Окрім того, має бути забезпечена можливість проведення інспекційних перевірок учасників банківських груп, материнської компанії та осіб, які з ними пов'язані, а також здійснення

колективної оцінки керівників банків. Важливими напрямками є вдосконалення контролю за власниками істотної участі в банку, розвиток ризик-орієнтованого нагляду, посилення вимог до капіталу банків, покращення корпоративного управління та управління ризиками, а також удосконалення системи розкриття інформації банками [252, с.16].

Саморегулювання в банківській сфері в Україні передбачається як внутрішній механізм контролю та управління, який здійснюють банки самостійно. Як показує практика, банки в нашій державі: встановлюють внутрішні кодекси, які регулюють етичні аспекти діяльності, такі як конфлікт інтересів, внутрішнє шахрайство, дотримання стандартів поведінки; публікують свої фінансові звіти, політику розкриття інформації, що допомагає забезпечити відкритість та прозорість їхньої діяльності перед клієнтами та громадськістю; встановлюють процедури для виявлення, оцінки та управління різними видами ризиків, такими як кредитний, ринковий, операційний тощо, а також виконують фінансовий моніторинг з метою запобігання відмиванню коштів. Також банки самостійно розробляють політику та процедури для перевірки клієнтів на відповідність законодавству, виявлення та запобігання фінансовим злочинам, мають власні служби внутрішнього аудиту та контролю, які виконують незалежну перевірку та оцінку внутрішніх процесів та процедур та, як детально описано в попередньому розділі даної дисертації, структурні підрозділи (департаменти, управління, відділи) по роботі з проблемними кредитами, юридичні служби, сектори інформаційної безпеки та інші галузеві підрозділи, які в своїй роботі керуються локальними нормативно-правовими актами. Банки постійно здійснюють навчання та розвиток свого персоналу, щоб забезпечити відповідність їхніх знань та навичок вимогам законодавства та внутрішнім стандартам.

Доцільним буде згадати і про існування саморегулювних організацій. Незважаючи що визначення саморегулювних організацій для банківського сектору у національному законодавстві взагалі відсутнє, в банківському сегменті фінансового ринку України важливою є діяльність Асоціації українських банків, Асоціації «Український кредитно-банківський союз», Форуму провідних фінансових

міжнародних інститутів, Української національної іпотечної асоціації, Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем «ЄМА» [253, с.77].

Що стосується наглядових органів, то згідно із законодавством України, банківський нагляд здійснюється НБУ. Основною метою нагляду є забезпечення безпеки та стабільності банківської системи, а також захист інтересів вкладників і кредиторів. Своєчасне і ефективне регулювання банківської діяльності має критичне значення для стабільності банківської системи, підтримання довіри вкладників і кредиторів, а також для уникнення неправильного розподілу ресурсів та втрати капіталу банку через ризики, властиві банківській діяльності [254].

Міжнародні наглядові органи в Україні можуть включати такі інституції, як МВФ, ЄБРР, Світовий банк, Міжнародне агентство з рейтингування, а також різні міжнародні фінансові організації та агентства, які надають консультації, ведуть моніторинг та здійснюють нагляд за фінансовим сектором України. На нашу думку, по відношенню до банківської системи України, їх доцільніше поіменувати квазінаглядовими, оскільки їхня роль полягає у наданні експертної підтримки, оцінці дотримання міжнародних стандартів та рекомендацій, а також у сприянні впровадженню реформ у фінансовому секторі для підвищення його стійкості та ефективності, проте реальних повноважень щодо фінансового нагляду (який в себе включає і каральну функцію, тобто право застосування санкцій у випадку порушення) вони не мають.

В межах запропонованої загальної класифікації господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності можна визначити і спеціальну класифікацію залежно від мети екстраординарного правового режиму (тобто виду кризового періоду). До даних засобів доцільно включити антикризові засоби застосовні у випадку економічних та фінансових криз, заходи які вживаються під час воєнного, надзвичайного станів (природні, техногенні, екологічні катастрофи тощо), політичних та соціальних криз, епідемій або пандемій. Варіативність типів кризового періоду вимагає застосування різних спеціальних підходів для забезпечення стабільності банківської системи в рамках загальної класифікації господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності.

Підсумовуючи викладене, хочеться зазначити, що господарсько-правові засоби регулювання банківської діяльності в сукупності працюють як система, що забезпечує стабільність, ефективність та надійність банківської сфери. Класифікація цих засобів грає важливу роль у розумінні їхнього функціоналу та визначенні їхнього впливу на банківську систему.

Загальнонаціональне законодавство, спеціальні закони та нормативно-правові акти, міжнародне право, саморегулювання та наглядові органи - усі ці господарсько-правові засоби мають свої визначені функції та завдання, але разом вони створюють комплексний механізм регулювання банківської діяльності.

Кожен засіб виконує свою роль у системі регулювання. Наприклад, законодавство встановлює загальні правила та стандарти для всієї банківської системи, спеціальні закони і нормативно-правові акти деталізують правила та процедури для конкретних аспектів банківської діяльності, міжнародне право впливає на регулювання через участь в міжнародних угодах та стандартах, а саморегулювання дозволяє банкам встановлювати внутрішні стандарти та процедури відповідно до їхніх потреб. Наглядові органи, у свою чергу, здійснюють контроль та нагляд за діяльністю банків, перевіряють дотримання встановлених норм і вимог, а також реагують на порушення.

Класифікація господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності допомагає розподілити функції та визначити відповідальність між різними структурами та органами, що забезпечує більш ефективне та збалансоване управління банківською системою.

3.3. Нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності.

Нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності в сучасній Україні є необхідним для забезпечення стабільності та надійності банківської системи в умовах економічних криз, глобальних викликів та інтеграції з ЄС, дозволяє державі оперативно реагувати на фінансові загрози, захищати інтереси вкладників, підтримувати довіру до

банківських установ і сприяти впровадженню інновацій, забезпечуючи тим самим комплексний і ефективний підхід до регулювання, який включає міжнародні стандарти, національні закони, саморегулювання і контроль з боку наглядових органів. Дане комбінування полягає у створенні та реалізації комплексних нормативно-правових актів, які об'єднують різні регуляторні заходи, метою яких є ефективне управління банківською системою в умовах кризових ситуацій, враховуючи специфіку кожного кризового стану та забезпечуючи необхідну гнучкість у регулюванні.

Створення нормативно-правових актів, тобто правотворчість є структурованим послідовним процесом, що уможлиблює певним чином упорядкувати етапи формування права. Правотворчий процес – це врегульована Конституцією і законами України структурована, послідовна, упорядкована, заснована на фундаментальних принципах система етапів формування права, формально-логічним вираженням якої є закон, інший нормативно-правовий акт або інше джерело права [255, с.69]. Реалізація конкретних правових норм у правових відносинах означає перенесення приписів цих норм в реальні суспільні відносини, що визначають права та обов'язки учасників цих відносин. Це процес втілення правових норм у практичній діяльності, коли встановлені правила та зобов'язання застосовуються до конкретних ситуацій, забезпечуючи їх виконання і виконання вимог закону [256, с.31]. Як вдало зазначає Гусейнов І.В., сутнісне значення механізму реалізації фінансово-правових норм носить двосторонній зміст, де ключову роль відіграє процес аналізу існуючих та формування якісно-нових моделей та елементів як у державно-управлінських відносинах, так і у сфері фінансів, а в окремих випадках і у приватно-публічних взаємовідносинах [257, с.22].

Таким чином нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності є магістральним процесом, що включає дві основні складові: правотворчість і реалізацію норм. Правотворчість забезпечує створення комплексних (комбінованих) нормативно-правових актів, які інтегрують різні регуляторні заходи для ефективного антикризового управління банківською системою. Реалізація цих норм передбачає їхнє втілення в конкретні

правовідносини у екстраординарних періодах. Взаємозв'язок між правотворчістю і реалізацією норм є критично важливим: ефективно створені норми повинні бути належним чином впроваджені для досягнення стабілізації фінансових відносин та захисту інтересів суб'єктів банківського ринку.

Етапами процесу даного комбінування, взявши за вихідний критерій хронологічну, чи навіть логічну складову є: стратегічний аналіз і аналіз поточної ситуації спричиненої кризовим явищем, розробка антикризових нормативно-правових актів, комбінування господарсько-правових засобів, імплементація та контроль.

Розглянемо детальніше кожен з даних етапів.

Стратегічний аналіз є першим етапом у розробці будь-якої стратегії, що полягає в зборі, аналізі та оцінці даних про внутрішнє і зовнішнє середовище. Метою цього процесу є виявлення як позитивних, так і негативних факторів, а також визначення шляхів досягнення стратегічних цілей і напрямів розвитку галузі [258, с.7]. Аналіз поточної ситуації та ідентифікація потреб включає оцінку економічної та фінансової ситуації, яка викликала необхідність введення спеціального правового режиму (наприклад, економічна криза, пандемія, воєнний стан) і визначення конкретних проблем, які потребують негайного вирішення у банківському секторі (ліквідність, капіталізація, захист вкладників тощо).

Розробка нормативно-правових актів охоплює процес підготовки проектів законів та підзаконних актів, які включають заходи для стабілізації банківської системи та врахування міжнародного досвіду і рекомендацій міжнародних фінансових організацій (наприклад, МВФ, Світовий банк). З метою вдосконалення правотворчої діяльності в Україні, покращення взаємодії між учасниками цього процесу при підготовці нормативно-правових актів, а також для забезпечення участі громадянського суспільства і підвищення якості законодавства, в 2023 році було ухвалено Закон України "Про правотворчу діяльність". Цей закон встановлює правові та організаційні засади правотворчості, визначає принципи та порядок її реалізації, учасників процесу, правила розробки нормативно-правових актів, а також порядок їх обліку. Закон також визначає механізми усунення прогалин та колізій у правових

актах і контролю за їх виконанням [259]. І хоча відповідно до Розділу XIV. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ цей Закон вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, його прийняття позитивно оцінили як в професійному науковому середовищі так і юристи-практики, зокрема представники судової влади. Прогресивним, на думку останніх, є введення принципу ресурсного забезпечення правотворчості, адже важливою умовою для ухвалення нових правових норм є забезпечення того, щоб ці норми не звужували існуючі права та свободи. Тому норми, що залежать від фінансових показників розвитку країни, мають ухвалюватися обґрунтовано і з урахуванням їх реальної виконуваності в майбутньому. Закон надає чітке визначення термінів, таких як норма права, нормативно-правовий акт, підзаконний нормативно-правовий акт, а також розрізняє різні форми прийняття законів, зокрема кодексу, первинного закону, законів про внесення змін, міжнародні договори та інші. Важливою новелою є вимога розробки концепції до проєкту кодексу або первинного закону, яка включає аналіз суспільних відносин до і після прийняття закону, фінансові перспективи його впровадження та необхідні організаційні заходи. Концепція повинна бути представлена на засіданні комітету Верховної Ради. Крім того, закон вводить поняття модельного підзаконного нормативно-правового акта, який регулює типові форми нормативних актів. Згідно з новими вимогами, якщо подається проєкт закону, що змінює суспільні відносини не через кодекс, суб'єкт ініціативи має подати і проєкт змін до відповідного кодексу, який розглядатиметься паралельно з новим законом [260].

Що стосується етапу комбінування господарсько-правових засобів то на рівні загальнонаціонального законодавства він полягає у використанні існуючих законодавчих актів (Конституція, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України тощо) для забезпечення правової бази, а на рівні спеціального, це розробка спеціальних законів, які регулюють конкретні аспекти банківської діяльності під час кризових станів (Закон України "Про банки і банківську діяльність", Закон України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні" та ін.). Роль міжнародного права в цьому процесі полягає в інтеграції міжнародних стандартів та норм (Базельські угоди, FATF). Саморегулювання зводиться до впровадження внутрішніх банківських

політик та процедур, які забезпечують дотримання встановлених нормативів та стандартів. Значення наглядових органів (НБУ, Державна служба фінансового моніторингу), в даному випадку, це посилення їх ролі в здійсненні контролю та моніторингу за банківською діяльністю.

Імплементация та контроль зводиться до введення нормативно-правових актів у дію (первинна імплементация), моніторинг їх виконання і вжиття заходів коригування у відповідь на зміни у кризовій ситуації та результати первинної імплементации.

Слід підкреслити, що значення чи зміст нормопроектного комбінування можна оцінити через низку критеріїв, таких як ефективність (забезпечує швидке, а саме головне співмірне з викликами, реагування на кризові ситуації), системність (комплексний підхід дозволяє врахувати всі, чи майже всі, аспекти банківської діяльності), еластичність (можливість швидкого вжиття коригуючих заходів у відповідь на зміну ситуації) та правова визначеність (чітке нормативне регулювання забезпечує певність дій та передбачуваність наслідків для всіх учасників ринку).

В даному аспекті важливе значення має прийняття Кабінетом Міністрів України 17 травня 2024 року постанови № 577 "Про функціонування Єдиного глосарія правових термінів", відповідно до якої затверджено Положення про Єдиний глосарій правових термінів. Дана постанова набирає чинності через шість місяців з дня введення в дію Закону України "Про правотворчу діяльність". Згідно згаданого Положення, глосарій — інформаційно-комунікаційна система, призначена для формування переліку правових термінів, що рекомендовані для застосування суб'єктами правотворчої діяльності у нормативно-правових та інших актах. Метою створення Глосарія є забезпечення єдності термінології, що вживається в нормативно-правових актах, правильного розуміння і тлумачення термінів та надання допомоги суб'єктам правотворчої діяльності під час підготовки нормативно-правових та інших актів [261].

Термінологічна точність, визначеність, державне регулювання переліку правових термінів є ключовим інструментом для забезпечення якісного нормопроектного комбінування господарсько-правових засобів банківської діяльності в умовах спеціальних правових режимів.

Дане комбінування, в межах свої повноважень, в Україні здійснюється кількома ключовими органами: Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України, Державною службою фінансового моніторингу України, Міністерством фінансів України, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України і міжнародними організаціями та інституціями. Кожен орган, в межах свої повноважень, відіграє своєрідну, нетрафаретну роль у створенні та імплементації відповідних нормативно-правових актів. Доцільно буде розглянути кожен з цих органів через призму їхнього функціоналу та ролі в комбінуванні.

Верховна Рада України здійснює законодавчу функцію яка, у загальних рисах, полягає у прийнятті законів, внесенні до них змін, визнанні їх такими, що втратили юридичну силу, скасуванні чи призупиненні їх дії тощо [262, с.159]. Застосовно відносно вирішення актуального завдання даного дослідження, це прийняття законів, які регулюють банківську діяльність, у тому числі спеціальних законів, що вводяться під час кризових ситуацій (воєнний стан, надзвичайний стан тощо). Також Верховна Рада України проводить розгляд, аналіз і здійснюється голосування за законопроекти, що стосуються стабілізації та регулювання банківського сектору.

Роль Президента України у нормопроектному комбінуванні розкривається зокрема через належне йому право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України. Розгляд законопроектів позачергово, які визначені Президентом України як невідкладні, дозволяє без зайвих зволікань відповідати на виклики екстраординарних правових режимів. Також до повноважень Президента України належить підписувати закони, офіційно оприлюднювати або повертати їх зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. Нормотворчі повноваження Президента України можна визначити як повноваження по встановленню, зміні і скасуванню загальнообов'язкових правил у формі видання нормативних актів [263, с.67]. У випадках необхідності швидкої реакції на кризовий, екстраординарний подразник, Президент може видавати укази, які мають силу закону і стосуються регулювання банківської діяльності в умовах відповідних неординарних правових режимів.

Кабінету Міністрів України також належить право законодавчої ініціативи в межах якого проводиться розробка та подання законопроектів, необхідних для регулювання банківської діяльності в умовах кризових ситуацій. До компетенції КМУ відноситься право видавати, на базі нормативно-правових актів Президента України, парламенту, такі акти загальнообов'язкового характеру, як розпорядження, постанови. Прийняття актів КМУ відбувається в процесі голосування членів уряду на відповідних засіданнях. Розпорядження Кабінету Міністрів України являють собою нормативно-правові акти розпорядчого та організаційного характеру. Постанови Уряду України мають нормативне спрямування [264, с.5].

Національний банк України (НБУ)

Щодо ролі Національного банку України, то як вірно зазначає Запотоцька О.В., місце НБУ як особливого органу публічного управління слід розкривати через зміст характеристик, однією з яких є наділення особливими державно-владними повноваженнями (нормотворчими, контрольними наглядовими, застосування заходів адміністративного примусу) [265, с.6]. Нормопроектне комбінування господарсько-правових у спеціальних правових режимах банківської діяльності НБУ здійснює шляхом розробки та введення заходів монетарної політики для захисту стабільного функціонування банківської системи, видання нормативних актів (постанови, інструкції), що регулюють банківську діяльність та функціонування фінансових ринків в умовах спеціальних правових режимів та здійснення нагляду за діяльністю банків і контролю за виконанням ними відповідних нормативно-правових актів.

Державна служба фінансового моніторингу України, в свою чергу, відповідає за аналіз отриманих від суб'єктів первинного фінансового моніторингу повідомлень про підозрілі фінансові операції та передає ці матеріали правоохоронним і розвідувальним органам, якщо є підозра на відмивання грошей або фінансування тероризму. Однією з основних функцій Держфінмоніторингу є надання Міністру фінансів пропозицій для формування державної політики в сферах, що стосуються запобігання відмиванню коштів, фінансуванню тероризму та розповсюдженню зброї масового знищення [266], що особливо актуально в умовах кризових ситуацій.

Участь Міністерства фінансів України у комбінуванні можна продемонструвати наступним фактичним матеріалом. Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 27 грудня 2023 року № 1218-р затвердив Національну стратегію доходів до 2030 року. Цей документ був розроблений Міністерством фінансів у співпраці з іншими міністерствами та органами влади за участю представників бізнесу. Також враховані рекомендації міжнародних партнерів, таких як МВФ, Світовий банк та ОЕСР. Однією з важливих подій стало представлення звіту про результати первинної оцінки імплементації актів права ЄС (селф-скринінг) 14 грудня 2023 року. Україна стала першою країною, що провела цей процес до офіційної перевірки Єврокомісією, опрацювавши близько 28 тис. актів права ЄС. Міністерство фінансів України також активно працює над підготовкою до переговорів про вступ до ЄС. Відповідальність за 4 основні переговорні розділи, такі як оподаткування та митний союз, лежить на Мінфіні. Крім того, Міністерство є співвиконавцем у понад 12 інших розділах, в рамках яких було проаналізовано понад 7 тис. актів ЄС. Як результат, 742 акти (близько 46% від усіх імplementованих актів) вже імplementовано Україною. Цей процес є важливим кроком у напрямку впровадження європейських стандартів і забезпечення фінансової стабільності держави в умовах війни [267].

Відносно Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку то її діяльність зараз орієнтується на реалізацію реформ у сфері ринків капіталу, покращення корпоративного управління та захисту прав інвесторів, ґрунтуючись на Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року. Одним з важливих аспектів цієї стратегії є впровадження нових фінансових інструментів та розвиток вже наявних, зокрема механізмів сек'юритизації фінансових та інших активів, що є частиною зусиль, спрямованих на подальший розвиток фінансового сектору України та забезпечення припливу інвестицій в економіку країни [268]. Розробка та впровадження нормативно-правових актів, що стосуються роботи на ринках капіталу співзалежні з банківською діяльністю, в тому числі у періоди фінансових криз, соціальних пертурбацій, інших станів, що вимагають застосування інструментів режимного регулювання.

Роль міжнародних організацій та інституцій у процедурі комбінування в загальному зводиться до консультацій і сприяння у розробці та впровадженні заходів, спрямованих на стабілізацію банківської системи в умовах кризових ситуацій. Суб'єктно-інституційно вона полягає у співпраці органів державної влади України з міжнародними організаціями (МВФ, Світовий банк). Зазначені суб'єкти, в ідеалі, повинні діяти злагоджено, у тісній координації для забезпечення ефективного нормопроектного комбінування та створення комплексних й узгоджених нормативно-правових актів, що забезпечують стабільність та ефективність банківської системи в умовах спеціальних правових режимів. Хоча, ради об'єктивності, слід зазначити, що дана співпраця в нашій державі на практиці здійснюється за відомою формулою «гроші в обмін на реформи» і оскільки Україна залежна від фінансової допомоги та зацікавлена в партнерстві з вказаними міжнародними організаціями, то їхні консультації, рекомендації та висновки мають подекуди пріоритетне значення при здійсненні нормопроектного комбінування господарсько-правових засобів банківської діяльності в умовах спеціальних правових режимів.

Класифікація господарсько-правових засобів за цими критеріями дозволяє більш структуровано підходити до розробки та імплементації нормативно-правових актів, враховуючи специфіку кожного органу та його функцій.

Нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності в умовах спеціальних правових режимів може здійснюватися кількома способами, кожен з яких забезпечує гнучкість і ефективність регуляторних заходів. На основі проведених вище досліджень, спробуємо навести навести авторське бачення основних способів такого комбінування. Вважаємо, що до даних способів доцільно віднести: інтеграцію законодавчих та підзаконних актів, міжвідомчу координацію, консультації з міжнародними організаціями, публічно-приватне партнерство, гнучкі регуляторні механізми, інформаційні системи й технології та законодавче планування і прогнозування.

Під інтеграцією, в широкому смислі, розуміють об'єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної

системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур [269]. В конкретному випадку під інтеграцією законодавчих та підзаконних актів слід розуміти розробку і прийняття законопроектів, які включають положення що регулюють багатоманітні аспекти банківської діяльності, забезпечуючи їх узгодженість і взаємодію та внесення змін і доповнень до існуючих нормативно-правових актів через постанови, інструкції та накази, що уточнюють або деталізують відповідні законодавчі норми.

Міжвідомча координація полягає у створенні спільних робочих груп, до складу яких входять представники різних державних органів, включаючи Міністерство фінансів, Національний банк, Державну службу фінансового моніторингу та інші регулятори і проведенні спільних засідань, нарад, круглих столів для координації дій, вироблення спільної стратегії та обговорення проектів нормативно-правових актів.

Консультації з міжнародними організаціями можна розглядати через такі інструменти як меморандуми про співпрацю та адаптацію національного законодавства до міжнародних взірців нормативного регулювання банківської діяльності. Тобто укладання меморандумів з міжнародними організаціями, такими як МВФ, Світовий банк та СБРР сприяє отриманню технічної допомоги і консультацій та впровадженню в національне законодавство міжнародних стандартів і рекомендацій, таких як Базельські принципи банківського нагляду та інше.

Публічно-приватне партнерство – це долучення банківської спільноти, включення представників комерційних банків, банківських асоціацій та інших зацікавлених сторін до процесу розробки нормативно-правових актів, проведення громадських обговорень і консультацій з метою врахування думок різних учасників ринку. Актуальним прикладом є діалог про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування банків та інших платників податків в умовах війни в Україні, у якому представники фінансових структур не отримали бажаного результату, проте був врахований примат тих думок, які відстоювали наповнення державного бюджету під час дії правового режиму воєнного стану. Закон, згідно якого банки повинні сплатити 50% податку на прибуток, отриманий у 2023 році, а починаючи з 2024 року – 25%, набув чинності на початку грудня 2023 року. Слід зазначити, що в початковій редакції законопроекту №9656 було передбачено

підвищення ставки податку на прибуток для банків з 18% до 36%. Банки поставилися до такої пропозиції з розумінням, однак під час підготовки до другого читання запропонована концепція зазнала суттєвих змін. Банки готові збільшити відрахування до державного бюджету, аби підтримати країну у воєнний період, але вони хотіли б робити це передбачувано, планомірно та обґрунтовано, в рамках загальнодержавної стратегії економічного оновлення [270]. Звичайно, дія правового режиму воєнного стану, чи будь-якого іншого екстраординарного правового режиму накладає свій відбиток на публічно-приватне партнерство і першочергово враховуються загальнонаціональні інтереси, але також слід пам'ятати про право кожної сторони бути почутою.

Впровадження тимчасових заходів, які можуть бути швидко адаптовані до змінних умов спеціальних правових режимів, таких як воєнний стан або економічна криза є одним із зразків способу нормопроектного комбінування. Гнучкість регуляторних механізмів в даному випадку є можливість застосування експериментального регулювання, тобто введення експериментальних правових режимів для перевірки нових регуляторних підходів перед їх повномасштабним впровадженням.

Інформаційні системи та технології, тобто використання цифрових платформ для координації між різними регуляторами і банківськими установами, забезпечує швидкий обмін інформацією та ефективний моніторинг. Автоматизація регуляторних процесів є об'єктивною вимогою часу, а впровадження систем автоматизованого контролю і звітності полегшує виконання регуляторних вимог.

Законодавче планування та прогнозування як спосіб нормопроектного комбінування включає розробку стратегічних планів і дорожніх карт для реформування банківського сектору в умовах спеціальних правових режимів та використання методів прогнозування та аналізу для визначення потенційних ризиків, розробки відповідних регуляторних заходів. Як зазначають Безкровна Л.О. та ін., в умовах ринкової економіки планування та прогнозування становлять собою не директиви, а збірник правил та засобів визначення параметрів рівня розвитку економіки, які будуть визначати основи життя суспільства в майбутньому періоді.

Центром плану на рівні держави, регіону чи галузі стає система, яка включає пріоритети розвитку економіки [271, с.6].

Таким чином нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності в умовах спеціальних правових режимів забезпечує гнучкість, ефективність і скоординованість регуляторних заходів. Це дозволяє адекватно і вчасно реагувати на виклики та підтримувати стабільність банківської системи, враховуючи специфічні умови та потреби країни. Класифікація таких засобів допомагає структурувати цей процес, забезпечуючи чітке розуміння ролі і функцій кожного елементу регуляторної системи.

В Україні нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності в умовах спеціальних правових режимів здійснюється через низку конкретних заходів та нормативних актів. Для підтвердження теоретичної основи, наведемо кілька практичних прикладів такого комбінування.

У відповідь на пандемію COVID-19 в Україні був прийнятий Закон України № 530-IX від 17 березня 2020 року, який вніс зміни до низки законодавчих актів для запобігання поширенню коронавірусної хвороби. Зокрема, змінами передбачено зупинення видаткових операцій на рахунках внутрішньо переміщених осіб у "Державному ощадному банку України" без фізичної ідентифікації. Також було зобов'язано Кабінет Міністрів протягом двох днів з моменту набрання чинності законом прийняти нормативно-правові акти, що призупиняють обов'язок виконання основних зобов'язань, забезпечених іпотекою, та обмежують стягнення на іпотечне майно під час карантину. У сфері банківської діяльності було дозволено зміни у режимі роботи органів і установ, включаючи обслуговування фізичних та юридичних осіб, із обов'язковим інформуванням населення через веб-сайти та інші канали комунікації [115].

Регулятор в свою чергу відреагував Постановою НБУ № 39 від 26 березня 2020 року [272], якою врегульовано особливості застосування вимог Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями у зв'язку із запровадженням обмежувальних заходів пов'язаних із

поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), з метою мінімізації негативного впливу таких обмежень на банківську систему, фінансову стабільність та економіку України.

Що стосується воєнного стану, то першочергово слід вказати Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року [49] яким введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року. Згідно карткою документа (список пов'язаних документів/зворотні зв'язки) даний указ має відсилання до 1175 документів. В контексті цього указу було прийнято низку нормативних актів і для забезпечення функціонування банківської системи в умовах воєнного стану.

НБУ ж своєю Постановою № 18 від 24 лютого 2022 року [30] запровадив тимчасові обмеження на операції банків, такі як встановлення лімітів на зняття готівки (заборонено видачу в Україні готівкових коштів у гривнях з рахунку клієнта в національній валюті в обсязі, що перевищує 100000 гривень у день (без урахування комісії банку), щоб запобігти паніці серед населення і забезпечити стабільність банківської системи.

Як елемент протидії економічній кризі можна розглянути Закон України № 218-VIII від 2 березня 2015 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб» [273]. Ним вносилися зміни до законодавчих актів України, серед яких Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, Закон України "Про банки і банківську діяльність", Закон України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб". Закон значно посилив відповідальність акціонерів та менеджменту банку за доведення їх фінустанови до неплатоспроможності. Документом встановлено майнову відповідальність пов'язаних з банком осіб за збитки, завдані з їх вини банку, та суттєво збільшено розмір штрафу, що може бути застосований до керівника банку [274].

Постанова НБУ № 758 від 1 грудня 2014 року також була прийнята з метою стабілізації банківського сектору в умовах економічної кризи. Основним завданням цього документа було регулювання ситуації на валютному та грошово-кредитному ринках України, а також запобігання використанню фінансової системи для

відмивання грошей та фінансування тероризму. З огляду на політичну та соціальну напругу, невизначеність щодо розвитку ситуації в країні й економічні труднощі, пов'язані з антитерористичною операцією на сході України, постанова націлена на мінімізацію фінансових ризиків [275].

Ці приклади демонструють, як в Україні здійснюється нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності в умовах спеціальних правових режимів. Таке комбінування включає як законодавчі ініціативи, так і нормативно-правові акти НБУ. Їх відповідність режимному регулюванню проявляється в меті, змісті та своєчасності прийняття.

Приклади нормопроектного комбінування господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності знаходимо і в практиці зарубіжних країн.

Після фінансової кризи 2008 року в США був прийнятий Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act (2010) [171], який включає низку нових нормативних актів та реформ, спрямованих на підвищення стабільності фінансової системи. Закон регулює банківську діяльність, встановлює вимоги до капіталу та ліквідності, посилює контроль за фінансовими установами та створює нові наглядові органи, такі як Бюро фінансового захисту споживачів (CFPB). Інший законодавчий акт – Emergency Economic Stabilization Act (2008) [276], який був прийнятий для подолання наслідків фінансової кризи 2008 року, дозволив створення Програми підтримки проблемних активів (TARP), яка передбачала викуп токсичних активів банків для стабілізації фінансової системи.

Європейський Союз директивою Bank Recovery and Resolution Directive (BRRD, 2014) [277] встановив правила для відновлення та вирішення питань банків, які знаходяться на межі банкрутства в країнах ЄС. Директива включає вимоги до планування відновлення та вирішення, наглядових органів та створення фондів для фінансування процесу вирішення. BRRD дозволяє комбінувати різні правові інструменти для забезпечення стабільності банківської системи. Також заслуговує уваги Single Supervisory Mechanism (SSM, 2014) [278]. Цей механізм що складається з Європейського центрального банку і національних банківських наглядових органів

з країн-учасниць, почав працювати в листопаді 2014 року. Європейський центральний банк (ЄЦБ) став головним пруденційним наглядовим органом кредитних установ єврозони (близько 6000 банків). Це гарантує, що вони дотримуються банківських правил ЄС і виявляють проблеми на ранній стадії, щоб вчасно вжити заходів. ЄЦБ безпосередньо наглядає за найбільшими кредитними установами, а національні органи нагляду продовжують наглядати за меншими. Членство в Банківському союзі є обов'язковим для всіх країн єврозони та відкритим для всіх інших країн ЄС. Це дозволяє ефективніше контролювати діяльність банків і швидко реагувати на кризові ситуації.

Зертаючись до досвіду Великобританії, слід зауважити, що після фінансової кризи 2008 року був прийнятий Banking Act (2009) [279], який включав нові механізми для управління кризовими ситуаціями у банківському секторі. Закон регулює процедури реструктуризації банків, встановлює вимоги до капіталу та ліквідності, а також створює механізми для тимчасового націоналізування банків. Інший закон, Financial Services Act (2012) [280] запроваджував нову систему регулювання фінансових послуг, яка включає створення Управління пруденційного регулювання (Prudential Regulation Authority, PRA) та Управління фінансового нагляду (Financial Conduct Authority, FCA). Ці органи надають можливість гнучко комбінувати різні правові інструменти для забезпечення стабільності банківської системи.

Здобутками передової азійської школи нормопроектного комбінування є приклади нормативно-правових актів Японії. Financial Instruments and Exchange Act (2006) [281] (включає в себе Закон про внесення змін до Закону про цінні папери та біржі № 65 від 2006 року та Закон про розробку відповідних актів для введення в дію Закону про внесення змін до Закону про цінні папери та біржі тощо № 66 від 2006 року). Ці акти мають на меті: реагувати на зміни в середовищі, що оточує фінансові ринки та ринки капіталу, сприяти повному дотриманню правил захисту інвесторів і покращувати зручність для інвесторів, забезпечити функції ринку для просування тенденції «від заощаджень до інвестицій»; і адаптуватися до інтернаціоналізації фінансових ринків і ринків капіталу. Дані закони регулюють фінансові інструменти

та біржову діяльність, встановлюючи вимоги до капіталу, прозорості та корпоративного управління у фінансових установах, дозволяють комбінувати різні правові механізми для захисту інвесторів і забезпечення стабільності фінансової системи. Другий закон це Act on Special Measures for Strengthening Financial Functions (2008) [282], відповідно до якого передбачено створити нову схему участі уряду в капіталі центральних організацій реструктуризацій фінансових установ з метою сприяння посиленню фінансових функцій, які забезпечують фінансове співробітництво установи в цілому. Прийнятий після світової фінансової кризи, цей закон передбачає спеціальні заходи для підтримки банківської системи, включаючи державне фінансування та гарантії для банків. Закон дозволяє ефективно комбінувати державні та ринкові механізми для подолання кризових ситуацій.

З наведеного слідує, що нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності дозволяє країнам ефективно реагувати на фінансові кризи та інші надзвичайні ситуації, забезпечуючи стабільність та безпеку фінансової системи. Це включає застосування комплексних законодавчих актів, створення спеціалізованих наглядових органів та впровадження міжнародних стандартів, що дозволяє швидко та результативно адаптувати правове регулювання до змін у економічному середовищі.

Опрацьований вище матеріал дозволяє надалі проаналізувати практичне та теоретичне значення згаданого комбінування.

Практичне значення комбінування господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності для держави перш за все полягає у його впливі на константність фінансової системи під час кризових ситуацій, таких як воєнні конфлікти, економічні кризи або пандемії. Комбінування різних правових засобів забезпечує гнучкість у регулюванні банківської діяльності чим допомагає уникати фінансового колапсу, забезпечувати захист інтересів вкладників і кредиторів, підвищує довіру до банківського сектору й сприяє збереженню фінансових ресурсів громадян та підприємств.

Завдяки комплексному підходу до регулювання банківської діяльності, держава може ефективніше управляти різними видами ризиків, такими як кредитні, валютні,

операційні та інші, а це значно знижує ймовірність виникнення системних криз, спонукає для створення сприятливого середовища економічного розвитку, тобто стимулювання інвестицій, підтримки малого і середнього бізнесу та розвитку фінансових інновацій. Комбінування різних правових засобів забезпечує чіткість і передбачуваність правових норм, що регулюють банківську діяльність. Це в свою чергу полегшує банкам виконання своїх обов'язків завдяки стабільності правового середовища.

Теоретичне значення комбінування господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності має значимість для правової науки в наступних аспектах: розвиток правових теорій, аналіз ефективності правових норм, порівняльне правознавство, інноваційні підходи в правовому регулюванні, систематизація правових знань та інше.

Дослідження комбінування господарсько-правових засобів сприяє розвитку теорій правового регулювання, зокрема в умовах кризових ситуацій та надає усвідомлення того, як різні правові інструменти можуть взаємодіяти і доповнювати один одного для досягнення комплексного регулювання.

Вивчення практичних прикладів комбінування правових засобів дозволяє оцінити ефективність окремих правових інструментів і їх вплив на банківську діяльність, максимально безболісно інструктує, як створювати більш ефективні правові норми, оскільки надає можливість, ще до виникнення кризової ситуації, розібрати певну модель регулювання та зрозуміти яким чином працюють антикризові інструменти під час дії того чи іншого правового режиму. Аналіз комбінування господарсько-правових засобів в різних країнах дозволяє порівнювати підходи до регулювання банківської діяльності і виявляти найкращі практики. Це сприяє розвитку порівняльного правознавства і впровадженню успішних іноземних практик в національне законодавство. Вивчення комбінування правових засобів в умовах спеціальних правових режимів стимулює пошук інноваційних підходів до правового регулювання. Це допомагає адаптувати правову систему до нових викликів і умов, таких як цифровізація та глобалізація. Також сприяє систематизації правових знань

та їх впорядкуванню, полегшує науковцям і практикам орієнтуватися у правовій системі і використовувати її для вирішення конкретних проблем.

Отже комбінування господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності має значне практичне значення для стабільності та ефективності фінансової системи держави і також теоретичне значення для розвитку правової науки, удосконалення правового регулювання та адаптації до нових викликів, а спосіб його аналізу, дослідження, вивчення на практичних прикладах *in vitro*, поза середовищем, зокрема на прикладі інших країн – це цінний досвід в можливостях застосування. Більш болючим є практичне застосування комбінування господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності у реальних умовах в яких перебуває наша держава, зокрема в умовах воєнного стану, де навіть взявши позитивний досвід інших країн неможливо ідеально врегулювати весь спектр банківських правовідносин.

Описане вище дає можливість, взявши за приклад один з видів кризових явищ, здійснити спробу переходу від теоретичної бази екстраординарного правового режиму банківської діяльності до формування його концепту за матрицею: мета, зміст (комплекс засобів), процедура. Вважаємо, що найбільш вдалим прикладом, зважаючи на сучасні обставини суспільно-політичного життя країни, буде військовий стан та відповідно, в його умовах, концепт режиму прискореного відновлення економіки.

Попередній аналіз та висновки зроблені за наслідками моделювання поведінки банківської системи у випадку застосування базових господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів дозволяє стверджувати, що передумовою реалізації моделі прискореного відновлення економіки в умовах воєнного стану є тісна співпраця між державою та банківським сектором. Стратегічна мета, в свою чергу – фінансова стабільність, вихід банківської системи на довоєнні рейки. Це включає залучення інвестицій, депозитів, відновлення кредитування як громадян так і бізнесу, що дасть можливість економіці держави включити процеси самовідновлення. Зміст режиму прискореного відновлення економіки повинен полягати в комплексі фінансово-кредитних, фіскальних засобів та адміністративних заходів. До актуальних фінансово-кредитних засобів можна віднести процедури списання, прощення,

реструктуризації боргів фізичних та юридичних осіб, які понесли збитки внаслідок військової агресії. Що стосується самих банківських установ, то до них доцільно застосувати процедури зниження обов'язкових резервних вимог та впровадження державних програм рефінансування. Фіскальні ж засоби, зокрема такі як зниження податкових ставок для банків та відтермінування податкових платежів під час воєнного стану може, на перший погляд, здаватися утопією для державного бюджету, оскільки зменшує дохідну частину, проте в екстраординарний період, коли зростають ризики та життєво необхідним є збереження ліквідності, вони виступають реальним антикризовим інструментом. Згадуючи про адміністративні заходи, слушною є думка К.А. Возняковської, про те, що «публічно-правові заходи впливу, у тому числі із застосуванням адміністративних стягнень та адміністративно-господарських санкцій, здатні реально вплинути на поведінку фінансово-кредитних установ» [283, с.41]. Проте, не слід забувати про межі втручання в банківську діяльність при застосуванні адміністративних заходів в умовах як екстраординарних правових режимів загалом, так і військового стану зокрема. Дані інструменти не повинні створювати надмірних обмежень для банківської системи, оскільки похитнути її стабільність в кризовий період набагато легше ніж в час ординарного правового режиму. Таким чином, пропорційність та обережність повинні бути наріжним каменем застосування адміністративних заходів для прискореного відновлення економіки в умовах воєнного стану. Так наприклад впровадження такого антикризового інструменту як примус щодо надання кредитних ліній для стратегічних галузей економіки порушить баланс втручання держави в банківську діяльність, а от вставлення максимальних відсоткових ставок по кредитах які надаються підприємствам ВПК чи надання державних гарантій щодо покриття ризиків по даних кредитах буде мати необхідний режимний ефект.

Стосовно процедури, то вона повинна включати етап аналізу збитків спричинених воєнними діями, як реальних так і опущеної вигоди. На даному етапі доцільним було би створення спеціальної урядової комісії, чи певної експертної інституції в складі якої були би представники банківського сектору. Наступний етап опрацювання зібраної інформації та розробка інструментів: законодавчих актів, актів

регулятора та банківських програм для підтримки постраждалих секторів економіки та громадян. І завершальним етапом процедури мають бути заходи моніторингу ефективності вжитих заходів та заходи корекції відповідно до змін в суспільно-економічних реаліях.

Таким чином, модель прискореного відновлення економіки в умовах воєнного стану це спроектований практичний приклад реалізації теоретичних знань щодо застосування господарсько-правових засобів та елементів у період дії екстраординарного правового режиму реалізації банківської діяльності, який поєднує адміністративні заходи та фінансові стимули, враховує баланс між державним регулюванням і ринковими механізмами та направлений на швидке відновлення банківської системи і економіки держави від негативних наслідків спричинених воєнним станом.

Підсумовуючи викладене, хочеться зазначити, що комбінування передбачає узгоджене застосування різноманітних правових механізмів і заходів, що регулюють банківську діяльність, з метою адаптації до специфічних викликів та загроз. Загальнонаціональне законодавство, спеціальні закони та нормативно-правові акти, міжнародне право, саморегулювання та діяльність наглядових органів – всі ці елементи складають систему, яка забезпечує ефективне функціонування банківської сфери. В кризових умовах, таких як фінансові кризи, епідемії, надзвичайні та воєнні стани, ця система повинна швидко та ефективно адаптуватися, щоб мінімізувати негативний вплив на економіку та зберегти довіру до фінансових установ. Приклади з різних країн світу, таких як США, Європейський Союз, Великобританія та Японія демонструють, як нормопроектне комбінування правових засобів може бути використано для подолання фінансових криз та підтримки стабільності банківської системи та як воно забезпечує нормативну базу для швидкого реагування на кризові ситуації. У контексті України, важливими елементами такої системи є закони "Про Національний банк України", "Про банки і банківську діяльність", "Про інформацію", "Про валюту і валютні операції", а також діяльність наглядових органів, таких як НБУ, Мінфін, Державна фіскальна служба та Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Практичне значення такого комбінування полягає у здатності держави

забезпечити стійкість фінансової системи, захистити інтереси вкладників та інших учасників ринку, а також запобігти виникненню та розвитку фінансових криз. Теоретичне значення полягає у формуванні комплексного підходу до правового регулювання банківської діяльності, що може бути використано для подальшого вдосконалення законодавчої бази та розробки нових нормативних актів, здатних ефективно реагувати на зміни в економічному середовищі.

Висновки до розділу 3

1. Господарсько-правові засоби спеціальних правових режимів — це комплекс правових норм і механізмів, спрямованих на забезпечення господарської діяльності в умовах кризових ситуацій (наприклад, воєнного або надзвичайного стану, економічної чи екологічної кризи). Ці засоби визначають права, обов'язки й відповідальність суб'єктів господарювання в надзвичайних умовах, мають тимчасовий характер, чітке цільове призначення і здійснюються під активним контролем держави. Відповідно базові господарсько-правові засоби та елементи спеціальних режимів банківської діяльності - це засоби впливу держави на банківську сферу та діяльність банківської системи як цілісного механізму з метою створення або забезпечення умов їхньої стабільності та функціонування відповідно до прийнятої національної економічної та безпекової політики в умовах дії спеціальних правових режимів. До таких засобів належать: обмеження фінансових операцій, контроль за рухом капіталу, мобілізація фінансових ресурсів, централізація повноважень, економічні заходи.

2. Екстраординарні правові режими та господарсько-правові засоби, які діють у межах спеціальних режимів банківської діяльності, підвищують залежність банків від зовнішніх економічних та політичних чинників. Такі режими дозволяють банківській системі взаємодіяти з державою для стабілізації економіки у кризових умовах. Хоча кризи зазвичай завдають загального негативного впливу, іноді банки можуть скористатися окремими аспектами кризової ситуації. При цьому можливий і конфлікт інтересів між банками та державою. Дане протистояння не має досягати критичної

точки, коли вирішення стає взаємовигідним лише за умов погіршення стану обох сторін.

3. До ознак господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності можна віднести наступні: пов'язаність з господарською діяльністю (регулювання банківського сектору здійснюється з урахуванням ефективності, безпеки та стабільності, що відображає економічний аспект), наявність правового регулювання (норми, процедури та обмеження для банків мають нормативне закріплення), системність і комплексність (працюють в межах системи правового регулювання банківської діяльності), цілеспрямованість на конкретний результат, постійне оновлення та адаптація до змін у суспільному, економічному та правовому середовищі.

4. В загальному класифікувати господарсько-правові засоби регулювання банківської діяльності доцільно за критеріями, які визначають основні напрямки та механізми регулювання, що відображають різноманітні аспекти функціонування банківської системи на різних стадіях: від загальних правових норм до конкретних механізмів контролю та нагляду. Така класифікація виглядає наступним чином: загальнонаціональне законодавство, спеціальні закони та нормативно-правові акти, міжнародне право, саморегулювання, наглядові органи. В межах запропонованої загальної класифікації господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності можна визначити і спеціальну класифікацію залежно від мети екстраординарного правового режиму (тобто виду кризового періоду). До даних засобів доцільно включити антикризові засоби застосовні у випадку економічних та фінансових криз, заходи які вживаються під час воєнного, надзвичайного станів (природні, техногенні, екологічні катастрофи тощо), політичних та соціальних криз, епідемій або пандемій. Варіативність типів кризового періоду вимагає застосування різних спеціальних підходів для забезпечення стабільності банківської системи в рамках загальної класифікації господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності.

5. Нормопроектне комбінування господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності є ключовим процесом, що охоплює два

основні етапи: правотворчість і реалізацію норм. На етапі правотворчості створюються комплексні нормативно-правові акти, які інтегрують різні регуляторні інструменти для ефективного антикризового управління банківською системою. Реалізація передбачає застосування цих норм у правовідносинах під час кризових періодів. Тісний зв'язок між створенням і впровадженням норм є закономірний і природний та ґрунтується на принципі правозастосування, за яким правова норма має сенс у випадку її застосування у конкретних правовідносинах. Даний зв'язок демонструє реальний, а не декларативний характер правового регулювання у спеціальних правових режимах банківської діяльності.

Етапами процесу даного комбінування є: стратегічний аналіз і аналіз поточної ситуації спричиненої кризовим явищем, розробка антикризових нормативно-правових актів, комбінування господарсько-правових засобів, імплементація та контроль.

До способів нормопроектного комбінування господарсько-правових засобів у спеціальних правових режимах банківської діяльності доцільно віднести: інтеграцію законодавчих та підзаконних актів, міжвідомчу координацію, консультації з міжнародними організаціями, публічно-приватне партнерство, гнучкі регуляторні механізми, інформаційні системи й технології та законодавче планування і прогнозування.

6. Аналізуючи діяльність банківських установ у екстраординарні періоди, викликає особливе занепокоєння позиція законодавця щодо скасування Господарського кодексу України та вплив цієї події на банківську систему. Насамперед вбачаються ризики правової невизначеності та утворення прогалів в законодавстві, що призведе до ускладнення регулювання банківської діяльності й корпоративного управління в банках. Скасування Господарського кодексу одразу ж зумовлює виникнення таких проблем, як: відсутність системної концепції, загальної стратегії регулювання економічної системи в цілому і банківської – зокрема. Відповідно з високою ймовірністю можна спрогнозувати, що з'явиться багато нормативно-правових актів, які будуть містити колізії. Насамкінець, усе це призведе до того, що частково зруйнована війною економічна система «зависне» на етапі відновлення.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та вирішення наукового завдання, яке полягає в отриманні нових результатів у формі наукових висновків стосовно сутності екстраординарного правового регулювання як особливого виду, господарсько-правового забезпечення банківської діяльності у екстраординарні періоди в Україні, виявленні проблемних аспектів нормотворчості та правозастосування у вказаній сфері, а також наданні обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для їх вирішення. На основі проведеного дослідження було сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на досягнення визначеної мети. Основні з них включають такі положення:

1. Екстраординарні правові режими через їх особливість наділені певними характерними ознаками, які не притаманні звичайним правовим режимам. Так в першу чергу, детермінує даний режим особлива загроза і відповідна реакція держави на неї, строковість режиму (обмеження дії режиму в часі), законодавча регламентація порядку, підстав та процедури запровадження режиму, забезпечення парламентського, судового та конституційного контролю за законністю його введення та продовження, обмеження прав і свобод в залежності від характеру режиму. Дискусійним залишається питання ступеню (мірила) загрози, який, не зважаючи на таку ознаку екстраординарного правового режиму, як оперативність введення, повинен могти бути оцінений компетентним органом, до прикладу Конституційним Судом. Та й загалом, межі будь-якого екстраординарного режиму (тобто межі державного впливу на суспільство) повинні бути не тільки законодавчо встановлені, а й контрольовані. Тому доцільно законодавчо закріпити особливості судового контролю за застосуванням засобів екстраординарного правового регулювання.

2. Для збереження ефективного функціонування банківської системи в екстраординарні періоди функціонування соціально-економічного життя держава змушена застосовувати виняткові міри та вводити екстраординарні правові режими. Національний та зарубіжний досвід показує ефективність даного режимного

регулювання за умови чіткого дотримання принципу законності, природніх прав людини та якісного режимного законодавства.

Господарсько-правові засоби регулювання банківської діяльності в межах зазначених режимів повинні бути належно теоретично досліджені та законодавчо опрацьовані, оскільки правовий вакуум під час кризи, війни, надзвичайного стану чи інших періодів може мати наслідком не тільки нездатність банків ефективно управляти ризиками, а й застосування регулятором надмірних, таких що порушують ринкові механізми, заходів до банків.

3 .Феномен екстраординарного правового режиму не може бути вивчений та досліджений в межах однієї галузі права. Кожна галузь, через призму свого предмета може розглядати певні його аспекти (до прикладу, аграрне право досліджує особливості кредитування виробників сільськогосподарської продукції під час воєнного і надзвичайного станів, цивільне – особливості договору банківського вкладу, а податкове – режим оподаткування банків у згадані періоди). Відповідно екстраординарний правовий режим є міжгалузевим правовим інститутом який вміщує правові норми щодо порядку введення, дії, завершення режиму чи переходу в інший режим, норми які регулюють повноваження органів держави в умовах режиму, обмеження прав та свобод громадян та юридичних осіб. Це дає підстави говорити про можливість кодифікації режимного законодавства, яка би однозначно підвищила його ефективність та систематизувала правові норми спеціальних режимів.

У розрізі банківської діяльності наявність кодифікованого акту полегшив би реалізацію функцій регулятора та роботу банків, надаючи їм чіткіші орієнтири в екстраординарні періоди. Проте, даний підхід на сучасному етапі розвитку національного законодавства вдається дещо складним та об'ємним для реалізації. Більш доцільно спершу було би розпочати розробку спеціального розділу в рамках наявного законодавства - Закону України "Про банки і банківську діяльність". Даний інтегрований підхід дозволить уникнути дублювання регулюючих норм і забезпечить гнучкість їх застосування.

Додавати або змінювати розділи в спеціальному законі, в будь-якому випадку може бути прийнятним етапом реформування екстраординарного законодавства в

банківській сфері, але виключно етапом. Ціль законодавчого регулювання особливо у ситуаціях правової невизначеності в кризові періоди повинна бути направлена на розробку всеосяжного кодифікованого акту.

4. При вирішенні актуального завдання дослідження господарсько-правового забезпечення банківської діяльності в екстраординарних періодах, була встановлена відсутність належного правового регулювання (відсутність комплексного нормативного правового акту) діяльності в період фінансових, економічних, банківських криз.

Законодавча регламентація правового режиму економічної кризи є доцільною, оскільки вона створює правову основу для швидкого й ефективного реагування держави на кризові явища. Вона дає змогу встановити особливі механізми підтримки та контролю за діяльністю фінансових установ, захисту національних інтересів, забезпечення економічної стабільності та підтримки соціально значущих сфер. Крім того, такий режим дозволив би зменшити правову невизначеність, підвищити прозорість заходів та захистити права учасників ринку в умовах економічних потрясінь.

Поверхнєве правове регулювання режиму економічної кризи здійснюється на рівні Закон України "Про правовий режим надзвичайного стану", загальне – реалізовується в рамках фінансового та банківського регулювання. Антикризові заходи здебільшого вживаються на рівні підзаконних актів Уряду та Національного Банку України. Законодавець в умовах фінансової кризи намагається фрагментарно регулювати окремі сектори економіки (наприклад Закон України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» [284]). Наукова спільнота розробляє плани заходів з реалізації у фундаментальних і прикладних розробок в інтересах економічного і науково-технічного розвитку України (Постанова Президії НАН України від 24.12.2008 N 318 "Фінансова і економічна криза. Наслідки для науково-технічної та інноваційної сфери України " [285]).

Тим не менш, є доцільність у більш спеціалізованій законодавчій базі для належного реагування на економічні виклики та ризики для банківської системи, що

вказує на потенційну потребу в створенні спеціального правового режиму для економічних криз. Тому, одним із етапів реформування екстраординарного законодавства на даний час (до створення комплексного кодифікованого акту) може бути розробка та прийняття Закону України «Про правовий режим фінансової кризи».

5. Екстраординарний правовий режим можна порівняти зі зброєю (правовою), яка використовується для захисту ординарного режиму та звичного способу життя. Не потрібно забувати, що зброєю послуговуються у виняткових випадках і коли відпадає потреба у її застосуванні, вона повинна бути очищена, змащена та покладена в надійне місце. Аналогічно й екстраординарний правовий режим, після його застосування повинен бути проаналізований, за потреби удосконалений та доопрацьований та деактивований. Якщо мета досягнута і є підстави для переходу до звичайного правового режиму, то у органів державної влади не повинно виникати спокус залишити за собою інструментарій екстраординарного правового режиму. У випадку зворотного, за аналогією зі знаменитою фразою, «добрі наміри» екстраординарного правового режиму можуть стати дорогою до зловживання правами органами влади, чи конкретними політичними фігурами, ризику утворення авторитарної системи правління та зміни державного режиму. Екстраординарний правовий режим – це особливий інструмент і потребує до себе особливого ставлення.

Відповідно, оскільки банківська система досить чутлива до зовнішніх змін, то «загравання» влади з екстраординарним правовим режимом може мати для банківського сектору екзистанційні наслідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Туган-Барановский М. Промышленные кризисы : очерк из соц. истории Англии. 2-ге вид. Київ : СПб. : Склад изд. и кн. магазин О. Н. Поповой (НБУ ім. Ярослава Мудрого), 1900 (2021). 335 с.
URL: <https://web.nlu.org.ua/object.html?id=405> (дата звернення: 02.10.2023).
2. Вакарюк Л. Основні підходи до розуміння поняття «Правовий режим». *Підприємництво господарство і право*. 2016. № 12. С. 196–201.
URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/12/37.pdf> (дата звернення: 03.10.2023).
3. Задихайло Д. В. Правовий господарський порядок в Україні: десятирічний досвід конституційно-правового забезпечення. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 3(46). С. 143–153.
URL: <https://dspace.nlu.edu.ua//jspui/handle/123456789/5286> (дата звернення: 04.10.2023).
4. Словник української мови: в 11 т / ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка. Т. 8.
URL: <https://sum.in.ua/p/8/485/1> (дата звернення: 05.10.2023).
5. Юридична енциклопедія: В 6 т./Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.- Київ: «Укр.енцикл.», 1998 – 2003. Т.5: П-С. 736 с.
6. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 463 с.
URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/1cd87a40-17ed-4fd2-9014-8b5e31cc7141/content> (дата звернення: 07.10.2023).
7. Настюк В. Я., Белєвцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 128 с.
8. Загальна теорія держави і права : Підруч. для студентів юрид. ВНЗ / ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин. Харків : Право, 2009. 584 с.
9. Томаш Л. В. Правовий режим: поняття та ознаки. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2005. № 282. С. 20–26.
10. Гайдамака І. Правовий режим: поняття та види. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. № 15. С. 120–127.

- URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2934> (дата звернення: 08.10.2023).
11. Крупа Л. К вопросу о юридическом содержании понятия специальный правовой режим. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 2. С. 10–13.
12. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
13. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 4 : Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / за ред. Ю.С. Шемшуненка. Харків : Право, 2008. 480 с.
14. Словник української мови: в 11 т / ред. І. К. Білодід. Київ : Наук. думка. Т. 2. URL: <https://sum.in.ua/p/2/465/2> (дата звернення: 05.10.2023).
15. Доронін І. Екстраординарний характер реалізації безпекових функцій держави в сучасному світі: інформаційно-правовий аспект. *Інформація і право*. 2018. № 2(25). С. 86–95. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/10_8.pdf (дата звернення: 13.10.2023).
16. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550-III : станом на 18 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
17. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 27 лип. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
18. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
19. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 № 1908-III : станом на 31 берез. 2023 р.

- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
20. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV : станом на 3 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
21. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 27.02.1991 № 791а-ХІІ : станом на 1 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791a-12#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
22. Про правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів : Закон України від 17.02.2011 № 3041-VI : станом на 3 верес. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3041-17#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
23. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21.09.1999 № 1075-XIV : станом на 21 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
24. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 3 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
25. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV : станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
26. Про режим іноземного інвестування : Закон України від 19.03.1996 № 93/96-ВР : станом на 3 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
27. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ : станом на 3 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 18.10.2024).

28. Коссе Д. Загальна характеристика типів правових режимів в сфері економіки. *Держава і право*. 2010. № 48. С. 229–238. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/34254> (дата звернення: 17.10.2023).
29. Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 09.04.2022 № 426 : станом на 17 черв. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-п#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
30. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова Нац. банку України від 24.02.2022 № 18 : станом на 10 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
31. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 № 164 : станом на 27 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-п#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
32. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2022 № 187 : станом на 27 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-п#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
33. Про внесення зміни до розділу XIII "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про виконавче провадження" : Закон України від 15.03.2022 № 2129-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2129-20#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
34. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 03.03.2022 № 2116-IX : станом на 1 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text> (дата звернення: 18.10.2024).

- 35.Феделеш Е. М. Принцип найбільшого сприяння в тарифному регулюванні зовнішньоекономічної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2017. Т. 1, № 44. С. 126–129. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33918> (дата звернення: 20.10.2023).
- 36.Sagar A. Law and crisis: conjunctions, correlations, critiques. *Jindal Global Law Review*. 2022. No. 13 (1). P. 1–5. URL: <https://doi.org/10.1007/s41020-022-00172-x> (date of access: 25.10.2023).
- 37.Кузніченко С. Організація дій працівників органів внутрішніх справ з припинення протиправних дій під час проведення масових заходів та акцій : метод. рек. Сімферполь : Крим. юр. ін-т ОДУВС, 2009. 32 с.
- 38.Братель О. Г. Надзвичайні ситуації в історичному аспекті. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2000. № 10. С. 72–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2000_10_15 (дата звернення: 21.10.2023).
- 39.Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : підручник. Київ : Міжрегіон. Акад. упр. персоналом, 2021. 372 с.
- 40.Reznikova N., Panchenko V., Ivashchenko O. The global crisis in the health care as trigger of economic recession: challenges to the regulation of pharmaceutical sector and stabilization effects for the international economic policy. *Efektivna ekonomika*. 2020. No. 11. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.21> (date of access: 22.10.2024).
- 41.Kuchyk O. «Crisis of effectiveness» of international organizations in changing international security system in the context of transformations of international order. *Visnyk of the Lviv University. Series International Relations*. 2017. No. 41. URL: <https://doi.org/10.30970/vir.2017.41.0.7493> (date of access: 22.10.2024).
- 42.Кузніченко С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : монографія. Одеса : ОДУВС, 2011. 324 с.

- 43.Опейда Й., Швайка О. Словесна оболонка суті (на шляху до унормування наукової термінології). *Вісник Національної Академії Наук України*. 1997. № 11-12. С. 37–41.
- 44.Данильян О.Г., Дзьобань О.П. *Методологія наукових досліджень : підручник*. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2023. 488 с.
- 45.Надзвичайні ситуації. *Основи законодавства України : у 2 т.* Київ: Основа, 1998. 544 с.
- 46.Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 22.10.2024).
- 47.Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 22.10.2024).
- 48.Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1984 : станом на 13 листоп. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 22.10.2024).
- 49.Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 8 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
- 50.Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010 : Національний класифікатор України від 11.10.2011 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#top> (дата звернення 16.06.2023).
- 51.Кравченко В.В. *Конституційне право України: навч. посіб.* 4-те вид., виправл. та доповн. Київ : Атіка, 2006. 568 с.

52. Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України : Указ Президента України від 15.11.2006 № 970/2006 : станом на 15 квіт. 2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970/2006#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
53. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк та ін. ; ред. Ю. П. Битяк. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
54. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю N 29 : Конвенція Міжнар. орг. пр. від 28.06.1930 № 29 : станом на 10 серп. 1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text (дата звернення: 22.10.2024).
55. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III : станом на 19 жовт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
56. Кошевой Д. Интервью главы правления украинского Райффайзен Банка Александра Писарука агентству "Интерфакс-Украина". <https://interfax.com.ua>. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/820953.html> (дата звернення: 27.10.2023).
57. Національний банк України. Про роботу банківської системи та валютного ринку з 24 лютого 2022 року в умовах воєнного стану по всій території України. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pro-robotu-bankivskoyi-sistemi-ta-valyutnogo-rinku-z-24-lyutogo-2022-roku-za-umovi-voennogo-stanu-po-vsiy-teritoriyi-ukrayini> (дата звернення: 22.10.2024).
58. Ситник Н. С. Банківська система : навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. Ів. Франка, 2020. 580 с.
59. Злепко Н. І. Історичні аспекти виникнення, становлення і розвитку правового режиму воєнного стану в Україні. *Право.ua*. 2024. № 1. С. 19–26. URL: <https://doi.org/10.32782/law.ua.2024.1.3>.
60. Грушевський М. Ілюстрована історія України. : Репринтне відтворення вид. 1913 р. Київ-Львів : Друк. "С.В.Кульженко", 1913. 524 с.

61. Шилухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів : Репринтне вид. Прага, 1936. 248 с.
62. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Філософія: підручник. Харків : Право, 2020. 432 с.
63. Плачинда С.П. Словник давньоукраїнської міфології. Київ : Український письменник, 1993. 63 с.
64. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: довідник з історії України. Київ : Україна, 1993. 380 с.
65. Колодний А. М. Християнство в контексті історичного поступу українців: суперечлива роль. *Філософські обрії*. 2010. № 24. С. 167–182. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/1010> (дата звернення: 03.04.2024).
66. Літописець Н. Повість минулих літ : Літопис / ред. О. Ткач ; Переказ В. С. Близнець ; Худож. Г. В. Якутович ; Наук. керівник вид. Д. С. Лихачов. Київ : Веселка, 1989. 223 с.
67. Історія війн і збройних конфліктів в Україні : енциклопед. довід. / О. Гуржій та ін. ; Рецензент: О. Реєнт, М. Бушин. Київ : Вид-во гуманітар. літ., 2004. 520 с.
68. Нариси воєнно-політичної історії України : навч. посіб. / В. Атаманенко та ін. Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька акад.», 2014. 396 с.
69. Крип'якевич І., Гнатевич Б. Історія українського війська : репринтне вид. Львів : вид. Ів. Тиктора, 1936. 574 с.
70. Адаменко О. Про можливість прогнозування катастрофічних паводків. *Науково-технічний журнал*. 2021. Т. 12, № 1 (23). С. 7–21. URL: [https://doi.org/10.31471/2415-3184-2021-1\(23\)-7-21](https://doi.org/10.31471/2415-3184-2021-1(23)-7-21) (дата звернення: 10.01.2024).
71. Атаманова Н. Литовські статuti як історичні пам'ятки у системі вітчизняних джерел права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. Т. 1, № 10-1. С. 22–24. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc10-1/part_1/8.pdf (дата звернення: 01.03.2024).

72. Вовк О. Й. Пам'ятки військового права України – литовські статuti хvі століття (історико-правовий аспект). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 5 (46). С. 3–12. URL: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2022.1> (дата звернення: 07.02.2024).
73. Мицик Ю., Плохій С., Стороженко І. Як козаки воювали : іст. розповіді про запоріз. козаків. Дніпропетровськ : Промінь, 1990. 320 с.
74. Андрєєва С. С. Організація боротьби з чумою на запорозько-татарському прикордонні за часів нової Січі. *Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету* : Півд. Україна XVIII-XIX століття. 4-те вид. Запоріжжя, 1999. С. 143–152. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Andrieieva_Svitlana/Orhanizatsiia_borotby_z_chumoiu_na_zaporozko-tatarskomu_prykordonni_za_chasiv_novoi_Sichi.pdf (дата звернення: 04.05.2024).
75. «Положення про заходи до охоронення державного порядку та суспільного спокою» і Харків у 1914–1917 роки. *Альфа-Омега*. URL: <https://alfa-omega.kh.ua/ua/polozhennya-pro-zahodi-do-ohoronennya-derzhavnogo-poryadku-ta-suspilnogo-spokeyu-i-harkiv-u-1914-1917/> (дата звернення: 11.10.2024).
76. Переш І., Мойш В. Конституювання монархії Габсбургів 1848–1867 рр.: від реакції до компромісу. *Конституційно-правові академічні студії*. 2019. № 1. С. 147–154. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5399.2019.1.20> (дата звернення: 04.05.2024).
77. Варварцев М. Революції в Європі 1848–1849 років. *Інститут історії України*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Revoliutsii_1848 (дата звернення: 11.10.2024).
78. Тищик Б. Історія держави і права Австрії і Австро-Угорщини (X ст. – 1918 рр.). Львів : юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. Ів. Франка, 2003. 80 с.
79. Пиріг Р. Державна служба Гетьманату Павла Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. ст.* № 15. С. 66–95. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/85572> (дата звернення: 13.03.2024).

80. Солдатенко В. Режим гетьманату 1918 р. у світлі документів та сучасних історичних студій. *Український історичний журнал*. 2016. № 6. С. 151–174. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2016_6_11 (дата звернення: 08.05.2024).
81. Терлюк І. Особливості державотворення в Україні в період «другої УНР» (Директорії). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 1–6.
82. Vovk Y. Organization of the activities of emergency military courts of the UPR during the Directory period. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2023. No. 6. P. 11–15. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.1> (date of access: 12.10.2024).
83. Кравчук М. Держава та армія УНР в добу Директорії та їх правове закріплення. *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Т. 5, № 6. С. 88–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_6_15 (дата звернення: 02.05.2024).
84. Байлема Т. Висвітлення заходів щодо ліквідації вогнищ інфекційних захворювань населення Поділля у 1919–1920 рр. на шпальтах тодішніх місцевих газет. *Вісник Львівського університету*. 2020. № 48. С. 3–12. URL: <https://doi.org/10.30970/vjo.2020.48.10524> (дата звернення: 13.06.2024).
85. Луцький М. Правова характеристика конституційного законодавства в ЗУНР. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Т. 1, № 27. С. 30–33. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35088> (дата звернення: 09.05.2024).
86. Литвин М. Україно-польська війна 1918-1919. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якев. НАН України, 1998. 488 с.
87. Вронська Т. В., Пилипчук В. Г. Трансформація особливих правових режимів на українських землях у XIX – XX столітті. *Право*. 2016. № 31. С. 12–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2016_31_4 (дата звернення: 17.04.2024).

88. Мозоль В. Роль працівників ОВС у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. *Чорнобиль: катастрофа та уроки на майбутнє* : матеріали Міжвуз. науково-практ. конф., м. Київ, 26 квіт. 2016 р. Київ, 2016. С. 44–48. URL: https://www.naiou.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirniki/2016/konfer_chornobl-1.pdf (дата звернення: 08.05.2024).
89. Левчук Т. Факти найбільшої техногенної катастрофи. *Чорнобиль: катастрофа та уроки на майбутнє* : матеріали Міжвуз. науково-практ. конф., м. Київ, 26 квіт. 2016 р. Київ, 2016. С. 61–67. URL: https://www.naiou.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zahodi/zbirniki/2016/konfer_chornobl-1.pdf (дата звернення: 08.05.2024).
90. Акт проголошення незалежності України : від 24.08.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 07.10.2024).
91. Про політичну обстановку на Україні і негайні дії Верховної Ради України по створенню умов неповторення надалі військового перевороту : Постанова Верхов. Ради України від 24.08.1991 р. № 1428-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1428-12#Text> (дата звернення: 10.10.2024).
92. Бюлетень п 2 : Стенограма пленар. засід. від 24.08.1991 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4595.html> (дата звернення: 07.10.2024).
93. Про надзвичайний стан : Закон України від 26.06.1992 р. № 2501-XII. Відомості Верховної Ради. 1992. №37. Ст.538.
94. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон УРСР від 27.02.1991 № 791а-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 16. Ст. 198.
95. Чечель О. М. Мета формування економічної політики держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 21. С. 62–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2009_21_17 (дата звернення: 30.10.2023).
96. Що таке Період : словник іншомовних слів. *Словник іншомовних слів*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%CF%E5%F0%B3%EE%E4> (дата звернення: 22.10.2024).

97. Кацицка Г., Намлієв Є. Кризові явища як основа виникнення дестабілізаційних процесів в економіці: актуальність теорій та розвиток кризисологічних досліджень. *Київський економічний науковий журнал*. 2023. № 1. С. 103–116. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-765x/2023-1-13> (дата звернення: 22.10.2024).
98. Григор'єва О. В., Міщенко А. Ю. Кризові явища в економіці та їх прояви на підприємстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 13. С. 76–79. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/15799> (дата звернення: 30.10.2023).
99. Владика Ю. П. Кризові стани в економіці: причини та наслідки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 12(1). С. 60–63. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12\(1\)__15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12(1)__15) (дата звернення: 31.10.2023).
100. Кухта П. В. Кризи, їх причини та наслідки. *Ефективна економіка*. 2012. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1439> (дата звернення: 31.10.2023).
101. Задихайло Д.В., Пашков В.М. Основи господарського права України: навчальний посібник. Харків : Юрайт, 2012. 328 с.
102. Аналіз регуляторного впливу до проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції інвестиційної діяльності в Україні". *Державна регуляторна служба України*. URL: <https://www.drs.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/5257.pdf> (дата звернення: 22.10.2024).
103. Пислиця А., Загреба І. Спеціальні економічні зони в Україні: переваги та недоліки. *Наукові записки*. 2013. № 13. С. 124–128. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84824965.pdf> (дата звернення: 01.11.2023).
104. Світовий банк. *Ukraine Rapid Damage and Needs Assessment – February 2022 to February 2023*. Вашингтон: Світовий банк, 2023. 192 с. URL:

- <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099900404112329853/pdf/IDU01ad73d4b0a3a2049c10b5220ff421c22fb8c.pdf> (дата звернення: 27.10.2024).
105. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 18.03.2022 № 314 : станом на 16 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
106. Щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) : Лист від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mus36779?an=1> (дата звернення: 31.10.2023).
107. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 03.03.2022 № 2118-IX : станом на 25 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
108. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції : Закон України від 12.08.2014 р. № 1632-VII : станом на 18 жовт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1632-18#Text> (дата звернення: 13.10.2024).
109. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. *Головна сторінка.* URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu> (дата звернення: 22.10.2024).
110. Росія, Україна та міжнародне право: про окупацію, збройний конфлікт та права людини. *Human Rights Watch.* URL: <https://www.hrw.org/uk/news/2022/04/25/russia-ukraine-international-law-occupation-armed-conflict-and-human-rights> (дата звернення: 22.10.2024).

111. Громовенко К. В., Грушко М. В., Мануїлова К. В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів : навчально-методичний посібник. Одеса : Юридика, 2023. 132 с.
112. Verkhovod L. War and economy: legal and illegal practices of income generation. *Grani*. 2020. Т. 23, № 8. С. 14–25. URL: <https://doi.org/10.15421/172071> (дата звернення: 22.10.2024).
113. Епідемія. Медична енциклопедія. *medical-enc.com.ua*. URL: <https://medical-enc.com.ua/epidemia.htm> (дата звернення: 04.11.2023).
114. Сокурєнко В. В. Правовий захист суб'єктів господарювання в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні питання діяльності суб'єктів господарювання в умовах пандемії COVID-19* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 лют. 2021 р. Харків, 2021. С. 14–17. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/54fd568e-388f-40a7-b4f2-6fd300960e1d/content> (дата звернення: 07.11.2023).
115. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17.03.2020 № 530-IX : станом на 10 жовт. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
116. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо підвищення доступності лікарських засобів, медичних виробів та допоміжних засобів до них, які закупаються за кошти державного бюджету, та створення умов для закупівель у сфері охорони здоров'я за кошти державного бюджету : Закон України від 17.03.2020 № 532-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
117. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 17.03.2020 № 533-IX : станом на 2 лип. 2023 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

118. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 30.03.2020 № 540-IX : станом на 1 січ. 2024 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

119. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 13.05.2020 № 591-IX.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

120. Про соціальну підтримку застрахованих осіб та суб'єктів господарювання на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Закон України від 04.12.2020 № 1071-IX : станом на 7 верес. 2023 р.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

121. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо соціальної підтримки платників податків на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Закон України від 04.12.2020 № 1072-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1072-20#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

122. Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19 : Постанова від 11.03.2020 № 211.

- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п/ed20200311#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
123. Про Координаційну раду з протидії поширенню COVID-19: Указ Президента України від 16.03.2020 № 88/2020 : станом на 9 верес. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/88/2020#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
124. Про тимчасове обмеження перетинання державного кордону, спрямоване на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 14.03.2020 № 287-р : станом на 13 черв. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287-2020-р#Text> (дата звернення: 22.10.2024).
125. Клочко А.М. Заходи державної підтримки суб'єктів підприємницької діяльності в умовах пандемії. *Актуальні питання діяльності суб'єктів господарювання в умовах пандемії COVID-19* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 лют. 2021 р. Харків, 2021. С. 40–44. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/54fd568e-388f-40a7-b4f2-6fd300960e1d/content> (дата звернення: 07.11.2023).
126. Писарчук О.В., Марачевська А.В. Обліково-контрольні аспекти дистанційної роботи в умовах пандемії COVID-19: світові тенденції. *Актуальні питання діяльності суб'єктів господарювання в умовах пандемії COVID-19* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 лют. 2021 р. Харків, 2021. С. 314–319. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/54fd568e-388f-40a7-b4f2-6fd300960e1d/content> (дата звернення: 07.11.2023).
127. Брусакова О.В. Державне регулювання господарської діяльності в умовах пандемії COVID-19. *Актуальні питання діяльності суб'єктів господарювання в умовах пандемії COVID-19* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 лют. 2021 р. Харків, 2021. С. 54–58. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/54fd568e-388f-40a7-b4f2-6fd300960e1d/content> (дата звернення: 07.11.2023).

128. Еро О. Як врятувати малий бізнес в умовах карантину?. *Європейська Бізнес Асоціація*. URL: <https://eba.com.ua/yak-vryatuvaty-malyj-biznes-v-umovah-karantynu/> (дата звернення: 23.10.2024).
129. Погребняк А., Голуб М., Круш П. Якісний аналіз впливу пандемії COVID-19 в контексті забезпечення прибутковості підприємств. *Сучасні проблеми економіки і підприємництва*. 2020. № 26. С. 90–98. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/169721> (дата звернення: 16.11.2023).
130. Білецький В. С., Зав'ялова Л. В. Екологічна катастрофа. *ВУЕ*. URL: https://vue.gov.ua/Екологічна_катастрофа (дата звернення: 22.10.2024).
131. Базов О. Деякі питання міжнародно-правової відповідальності у сфері навколишнього природного середовища. *Міжнародний судовий форум : «Судовий захист природного довкілля та екологічних прав»* : Зб. матеріалів, м. Київ, 7 листоп. 2019 р. Київ, 2019. С. 164–172. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zbirnik_Eko_forum.pdf (дата звернення: 15.11.2023).
132. Maksakova K. V. Problems of legal regulation of ecocide: environmental and legal aspect. *Juridical scientific and electronic journal*. 2023. № 1. С. 220–223. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/51> (дата звернення: 23.10.2024).
133. Наслідки воєнних дій та вплив на довкілля. *ЕкоЗагроза. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України*. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 22.10.2024).
134. Леонов О. Підрив Каховської ГЕС: економічні наслідки та можливі дії. *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3726758-pidriv-кахovskoi-ges-ekonomichni-naslidki-ta-mozlivi-dii.html> (дата звернення: 22.10.2024).
135. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III : станом на 16 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 22.10.2024).

136. Чудак В. Напрямки конкурентної політики держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 18. С. 90–92. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/18_2015/21.pdf (дата звернення: 30.11.2023).
137. Ясько Ю. Конкурентна політика держави: сутність, принципи та механізм реалізації. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 15. С. 118–124. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/15_2014/26.pdf (дата звернення: 30.11.2024).
138. Хуторна К. Як війна вплинула на імпорт ліків в Україну. *Mind.ua*. URL: <https://mind.ua/publications/20259259-yak-vijna-vplinu-la-na-import-likiv-v-ukrayinu> (дата звернення: 22.10.2024).
139. Пашков В. Господарсько-правове забезпечення інноваційності фармацевтичного виробництва та його продукції. *Інноваційне інвестування в Україні: проблеми правового забезпечення*: колект. монографія / ред. Д. Задихайло. Харків, 2013. С. 536.
140. Філюк Г. Зовнішньоекономічна та конкурентна політика України: суперечності розвитку, напрями гармонізації. *Український соціум*. 2014. № 1(48). С. 99–105. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2014/01/99-105__no-1__vol-48__2014__UKR.pdf (дата звернення: 15.12.2023).
141. Хаас Р., Пивоварський О. Відновлення та розвиток фінансового сектору України після війни. *Відбудова України: принципи та політика* / ред.: Ю. Городніченко, І. Сологуб, Б. Ведер ді Мауро. 2022. С. 181–209. URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf (дата звернення: 05.08.2023).
142. Про фінансову реструктуризацію: Закон України від 14.06.2016 р. № 1414-VIII: станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-19#Text> (дата звернення: 28.08.2024).

143. Економічна правда, Шкляр С. Як працює фінансова реструктуризація під час воєнного стану. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/26/690855/> (дата звернення: 28.08.2024).
144. Прокопенко Н., Мирончук В., Шепель І. Принципи функціонування банківської системи України в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2022. № 41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-33> (дата звернення: 05.08.2023).
145. Реформа банківського сектору 2014-2018. Основні тенденції та ризики. *Дім демократії*. URL: <http://www.democracyhouse.com.ua/ua/2018/reforma-bankivskogo-sektoru-2014-2018-osnov/> (дата звернення: 28.08.2024).
146. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану»: Постанова Правління Нац. банку України від 24.02.2022 р. № 21. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_24022022_21 (дата звернення: 07.08.2023).
147. Про особливості підтримання ліквідності банків у період дії воєнного стану: Постанова Правління Нац. банку України від 24.02.2022 р. № 22. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_24022022_22 (дата звернення: 07.08.2023).
148. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп: Постанова Правління Нац. банку України від 25.02.2022 р. № 23. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_25022022_23 (дата звернення: 07.08.2023).
149. Про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію Публічного акціонерного товариства "Акціонерний комерційний промислово-інвестиційний банк»: Рішення Правління Нац. банку України від 25.02.2022 р. № 90-рш/БТ.

- URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_25022022_90_rsh_bt (дата звернення: 07.08.2023).
150. Про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА "МІЖНАРОДНИЙ РЕЗЕРВНИЙ БАНК» : Рішення Правління Нац. банку України від 25.02.2022 р. № 91-рш/БТ. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Decision_25022022_91_rsh_bt (дата звернення: 07.08.2023).
151. Про заходи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення у зв'язку із введенням воєнного стану : Постанова Правління Нац. банку України від 27.02.2022 р. № 25. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_27022022_25 (дата звернення: 07.08.2023).
152. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року №18 : Постанова Правління Нац. банку України від 28.02.2022 р. № 26. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_28022022_26 (дата звернення: 07.08.2023).
153. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-ХІV : станом на 19 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 28.08.2024).
154. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР : станом на 29 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text> (дата звернення: 28.08.2024).
155. Про зміни у складі Ради національної безпеки і оборони України : Указ Президента України від 25.10.2022 р. № 736/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7362022-44537> (дата звернення: 09.08.2023).

156. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 28.08.2024).
157. Олійник А. В. Рекапіталізація як інструмент протидії банкрутству комерційних банків. *Фінансово-кредитний механізм активізації інвестиційного процесу* : зб. тез II Міжнар. наук.-практ. конф. до 15-ї річниці створення каф. банк. інвестицій, м. Київ, 3 листоп. 2011 р. Київ, 2011. С. 365–367. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/14023> (дата звернення: 10.08.2023).
158. Про вихід з Угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності : Закон України від 12.01.2023 р. № 2855-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2855-20#Text> (дата звернення: 29.08.2024).
159. Щодо забезпечення виконання міжнародних договорів України у період воєнного стану : лист М-ва юстиції України від 21.03.2022 р. № 25814/12.1.1/32-22. URL: <https://npu.km.ua/files/docs/2022-03-21-MJ-Konv.pdf> (дата звернення: 09.08.2023).
160. Укрпошта частково відновлює роботу відділень, де це безпечно для клієнтів і працівників. *ukrposhta.ua*. URL: <https://www.ukrposhta.ua/ua/news/57561-ukrposhta-chastkovo-vidnovlju-robotu-viddilen-de-ce-bezpechno-dlja-klintiv-i-pracivnikiv> (дата звернення: 07.11.2023).
161. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 29.08.2024).
162. Злепко Н. І. Особливості розгляду спорів за позовами юридичних осіб про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації. *Наше право*. 2024. № 1. С. 213–220. URL: <https://doi.org/10.32782/np.2024.1.28>.

163. Постанова Верховного Суду від 18.05.2022 р. у справі № 428/11673/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313> (дата звернення: 04.01.2024).
164. Charles F., Юркова О. Кризи, основні концептуальні підходи до аналізування суспільних криз (з досвіду міжнародної політології) : Енциклопедія історії України / ред. В. А. Смолій та ін. Київ : Ін-т історії України. Наук. думка, 2008. Т. 5 : Кон - Кю. 568 с.
URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Krizi> (дата звернення: 05.11.2023).
165. Реверчук Н., Ковалюк А. Банківські кризи: сутність, ознаки, види та методи їх подолання. *Регіональна економіка*. 2008. № 4. С. 87–96.
URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/5463> (дата звернення: 05.11.2023).
166. Кодекс України з процедур банкрутства : Кодекс України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII : станом на 21 черв. 2024 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 06.10.2024).
167. Tkalenko S., Tipanov V. Banking in the context of financial globalization. *Economic analysis*. 2021. No. 31(1). P. 211–217.
URL: <https://doi.org/10.35774/econa2021.01.211> (date of access: 07.10.2024).
168. Пащенко Ю. П. Застосування зарубіжного досвіду реорганізації та реструктуризації банків для оптимізації банківської діяльності в Україні. *Ефективна економіка*. 2015. № 12.
URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4635> (дата звернення: 07.10.2024).
169. Capital Requirements - CRD IV/CRR – Frequently Asked Questions. 2013.
URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_13_690 (date of access: 12.09.2024).
170. Bank recovery and resolution. URL: https://finance.ec.europa.eu/banking/banking-regulation/bank-recovery-and-resolution_en (date of access: 12.09.2024).

171. Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act. 2010. URL: <https://www.congress.gov/111/plaws/publ203/PLAW-111publ203.pdf> (date of access: 29.08.2024).
172. Berman N. What is the Dodd-Frank Act? Council on Foreign Relations. 2023. URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/what-dodd-frank-act> (date of access: 29.08.2024).
173. Troubled Asset Relief Program (TARP). URL: <https://home.treasury.gov/data/troubled-asset-relief-program> (date of access: 29.08.2024).
174. History of the FDIC. URL: <https://www.fdic.gov/about/> (date of access: 29.08.2024).
175. The Banking Regulation Act. 1949. URL: <https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/1885/1/A194910.pdf> (date of access: 29.08.2024).
176. What is Banking Regulation Act, 1949?. URL: <https://unacademy.com/content/bank-exam/study-material/general-awareness/what-is-banking-regulation-act-1949/> (date of access: 29.08.2024).
177. Law of the People's Republic of China on Commercial Banks. 1995. URL: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/12/content_1383716.htm (date of access: 29.08.2024).
178. About PBC. The People's Bank of China. 2024. URL: <http://www.pbc.gov.cn/english/130712/index.html> (date of access: 29.08.2024).
179. Зовнішня політика країн Латинської Америки : навчальний посібник / за ред. Н. В. Гаврилової, М. В. Булика, О. Л. Гільченка, Ю. В. Константинової. Маріуполь : МДУ, 2020. 397 с.
180. The Fiscal Responsibility Law. URL: <https://portal.tcu.gov.br/english/inside-tcu/the-fiscal-responsibility-law/> (date of access: 29.08.2024).
181. Integrated Risk Management. Banco Central do Brasil. URL: <https://www.bcb.gov.br/en/about/integratedrisk> (date of access: 29.08.2024).

182. Марченко І. С., Шаповал В. С. Напрями подолання структурної економічної кризи в країнах нафто-експортерів в умовах нестабільності світових цін на нафту (на прикладі Боліварської Республіки Венесуела). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*. 2019. № 9. С. 57–66. DOI: 10.26565/2310B9513B2019B9B07.
183. Мерінова С., Половенко Л. Роль криптовалюти у світовій економіці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2021. № 42. С. 80–87. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8030/2021-42-12> (дата звернення: 07.10.2024).
184. Косов А. С. Міжнародний досвід регулювання банківської ліквідності та можливості його реалізації в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 5 (16). С. 286–294. URL: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-5-49> (дата звернення: 08.03.2024).
185. International standards for bank capital regulation / V. Kovalenko et al. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2021. Vol. 1, no. 36. P. 35–45. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v1i36.227609> (date of access: 07.10.2024).
186. Дроботя Я. А., Телятник М. Ю. Управління капіталом комерційного банку. *Економіка та суспільство*. 2021. № 31. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-9> (дата звернення: 10.07.2024).
187. Демчук Н., Абахтімова А. Управління банківськими ризиками. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 24. С. 117–119. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_24/1/26.pdf (дата звернення: 08.08.2024).
188. Водяницька О. В., Соколова Н. В., Серьогін С. С. Особливості управління банківськими ризиками. *Економіка і суспільство*. 2018. № 16. С. 700–704. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/106.pdf (дата звернення: 03.10.2024).
189. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Постанова Нац. банку України від 20.06.2012 р. № 250.

- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1030-12#Text> (дата звернення: 06.10.2024).
190. Обов'язкові резерви. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/money-market/reserve-requirements-chart> (дата звернення: 06.10.2024).
191. Толпежніков Р. О. Управління змінами сукупного потенціалу підприємства. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4930> (дата звернення: 01.10.2024).
192. Злепко Н. І. Проблема інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 4. С. 146–150. URL: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.4.30>.
193. Бригінець О. О. Актуальні проблеми підвищення рівня банківської безпеки в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 73–76. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2023.15> (дата звернення: 17.09.2024).
194. Біленко М. С. Новели воєнного законодавства в банківській сфері в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 9-14. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.1> (дата звернення: 17.09.2024).
195. Руда О. Л. Банківський нагляд та його вплив на банківську систему України. *Агросвіт*. 2022. № 5–6. С. 15–23. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2022.5-6.15> (дата звернення: 17.09.2024).
196. Наконечна А. В. Контроль за стабільністю банківської діяльності в період воєнних дій в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78 (2). С. 83–89. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/285972/280018> (дата звернення: 17.09.2024).
197. Товкун І. М., Зубко Т. С. Проблемні моменти правового регулювання банківської діяльності та шляхи їх вирішення. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 41–46. URL: https://old.apir.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/Tovkun_Zubko16.pdf (дата звернення: 17.09.2024).

198. Хачатурян В. Х., Хачатурян Т. Х. Про виникнення та історію правового регулювання банківської діяльності України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. Т. 37 (71), № 1. С. 91–94. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/18.pdf (дата звернення: 18.09.2024).
199. Дмитренко Е. Особливості правового регулювання банківських відносин в умовах євроінтеграції України. *Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки*. 2021. № 3 (31). С. 144–150. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2021/nov/25396/22.pdf> (дата звернення: 19.09.2024).
200. Васильєва Л.О. Генеза правового регулювання діяльності банківських установ на теренах сучасної України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70), ч. 2 (2). С. 34–39. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/2_2020/part_2/9.pdf (дата звернення: 19.09.2024).
201. Перезозова І. В., Боднарчук О. Г., Боднарчук О. І., Політова А. С. Нормативно-правові аспекти банківського регулювання та забезпечення надійності банківської системи України. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2019. № 1(28). С. 26–35. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v1i28.162989> (дата звернення: 19.09.2024).
202. Жук І.В. Правове регулювання банківської діяльності у кримінальному законодавстві зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 215–217. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-1/51> (дата звернення: 17.09.2024).
203. Бортник Н. П., Єсімов С. С. Банківська діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Нове право*. 2019. № 1. С. 175–182. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3088/1/%D1%94%D1%81%D1%96%D0%BC%D0%BE%D0%B2%202.pdf> (дата звернення: 20.09.2024).

204. Богріновцева Л., Козій Н. Роль та вплив інституційних факторів на розвиток кредитного ринку в Україні: аналіз, виклики та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2023. № 54. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-62> (дата звернення: 08.10.2024).
205. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, віра в перемогу, ставлення до виборів (березень 2024р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/novyny/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-vira-v-peremogu-stavlennia-do-vyboriv-berezen-2024r> (дата звернення: 08.10.2024).
206. Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/strategy-fin-literacy> (дата звернення: 08.10.2024).
207. Про доступ до діяльності кредитних установ і пруденційний нагляд за кредитними установами та інвестиційними фірмами, про внесення змін до Директиви 2002/87/ЄС та про скасування директив 2006/48/ЄС та 2006/49/ЄС : Директива від 26.06.2013 р. № 2013/36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_036-13#Text (дата звернення: 07.10.2024).
208. Про встановлення рамок для відновлення платоспроможності і врегулювання кредитних установ та інвестиційних фірм і внесення змін та доповнень до Директиви Ради 82/891/ЄЕС та директив 2001/24/ЄС, 2002/47/ЄС, 2004/25/ЄС, 2005/56/ЄС, 2007/36/ЄС, 2011/35/ЄС, 2012/30/ЄС і 2013/36/ЄС та регламентів Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1093/2010 та (ЄС) № 648/2012 : Директива від 15.05.2014 р. № 2014/59. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_051-14#n11 (дата звернення: 07.10.2024).
209. Про платіжні послуги на внутрішньому ринку, про внесення змін до Директив 2002/65/ЄС, 2009/110/ЄС та 2013/36/ЄС і Регламенту (ЄС) № 1093/2010 та про скасування Директиви 2007/64/ЄС : Директива від

- 25.11.2015 р. № 2015/2366 : станом на 23 квіт. 2018 р.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/es-20152366.pdf> (дата звернення: 07.10.2024).
210. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV : станом на 4 листоп. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 08.10.2024).
211. Narasymiv T. To the problem of adaptation of ukrainian social legislation to the legislation of the European Union: theoretical and legal discourse. *Visnik Nacional'nogo universitetu «Lvivska politehnika». Seria: uridichni nauki*. 2021. Vol. 8, no. 30. P. 43–50. URL: <https://doi.org/10.23939/law2021.30.043> (date of access: 09.10.2024).
212. Політичний словник / В. К. Врублевський та ін. Київ : Головна ред. УРЕ, 1982. 654 с.
213. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія : Підручник. Київ : Центр учб. літ., 2010. 472 с.
214. Шабанов Р., Ждан М. Щодо поняття господарсько-правових засобів державного регулювання економіки за законодавством України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 84–88. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/11/18.pdf> (дата звернення: 04.07.2024).
215. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо адміністрування окремих податків у період воєнного, надзвичайного стану : Закон України від 01.04.2022 р. № 2173-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2173-20#Text> (дата звернення: 22.09.2024).
216. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V : станом на 30 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (дата звернення: 22.09.2024).

217. Тарасевич Ю. Д. Правове регулювання обмеження експорту та імпорту в Європейський Союз. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 492–494. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/08/Porivnyalno-analitichne-pravo-4-2018_1.pdf (дата звернення: 04.07.2024).
218. Марушко Н. С. Контроль фінансових потоків : Курс лекцій. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 146 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6364/1/kfp%20kek.pdf> (дата звернення: 04.09.2023).
219. Артус М. Державне регулювання ціноутворення в умовах ринкових відносин. *Світ фінансів*. 2009. № 4 (21). С. 128–134. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/25939/1/Артус%20М..pdf>. (дата звернення: 04.07.2024).
220. Атаманчук Н. І. Правове регулювання фінансової державної підтримки малого підприємництва в Україні в умовах фінансової кризи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 326–329. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/75.pdf. (дата звернення: 04.07.2024).
221. Богуславська С. І., Білоус С. П., Дяк В. С. Стратегії антикризового управління підприємством. *Економіка та суспільство*. 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-17> (дата звернення: 05.07.2024).
222. Цурканова І. О. Сутність та особливості централізації та децентралізації органів влади в Україні. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2012. Т. 197, № 185. С. 67–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2012_197_185_15. (дата звернення: 05.07.2024).
223. Шаповал Ю. І. Контроль за рухом капіталу: особливості сучасних підходів і висновки для України. *Український соціум*. 2018. № 2. С. 106–129. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2018.02.106>. (дата звернення: 05.07.2024).
224. Курдидик Н. І. Поточний стан і перспективи синдикуваного кредитування банків. *Бізнесінформ*. 2016. № 1. С. 287–293.

- URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2016-1_0-pages-287_293.pdf (дата звернення: 05.07.2024).
225. Мохова Ю. Співвідношення централізації та децентралізації в структурній організації державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1064>. (дата звернення: 03.07.2024).
226. Гуменюк Д. Соціально-економічні та політичні передумови та наслідки світової економічної кризи 1929-1933 рр. *Студентський науковий вісник*. 2020. № 45. С. 116–118. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/16951/1/46_Humeniuk.pdf (дата звернення: 09.07.2024).
227. Скірка А. Зарубіжний досвід функціонування світової системи гарантування вкладів: уроки для України. *Світ фінансів*. 2016. № 1. С. 74–85. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/98588> (дата звернення: 02.07.2024).
228. Banking Act of 1933 (Glass-Steagall). *Federal Reserve History*. URL: <https://www.federalreservehistory.org/essays/glass-steagall-act>. (date of access: 03.09.2024).
229. Шумська С. С. Світова криза 2008-2009 років: від групової терапії до самолікування. *Наукові записки НаУКМА*. 2010. Т. 107 : Екон. науки. С. 90–95. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/3787> (дата звернення: 06.06.2024).
230. Лазня А. Фінансова криза: причини виникнення та вплив на світову економіку. *Світ фінансів*. 2012. № 2. С. 54–62. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/18495/1/Лазня%20А..pdf> (дата звернення: 09.07.2024).
231. Нянько В., Нянько Л., Нянько В. Банківська система за воєнного стану та у післявоєнному відновленні України. *Наукові записки Львівського*

- університету бізнесу та права. 2022. № 35. С. 96–105.
URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7643321> (дата звернення: 03.07.2024).
232. Грузіна І. А. Визначення понятійно-категоріального апарату як передумова створення компетентної організації. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2023. № 2. С. 15–23.
URL: <https://doi.org/10.37734/2409-6873-2023-2-2> (дата звернення: 15.05.2024).
233. Орендарчук Г. О. Логіка : Навч. посіб. для студентів екон. та юрид. спец. ВНЗ. Тернопіль : Астон, 2008. 272 с.
234. Павлюков І. І. Правові засоби: поняття, види, функції та взаємодія в процесі регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Т. 1, № 75. С. 41–46.
URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.6> (дата звернення: 04.04.2024).
235. Куракін О. М. Аналіз функцій правового регулювання в аспекті його ефективності. *Держава та регіони. Серія: державне управління*. 2015. № 3 (51). С. 53–58. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/3_2015/12.pdf (дата звернення: 08.03.2024).
236. Роєнко В. І. Еволюція економічної ролі держави. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 6. С. 294–299. URL: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2019-6-53> (дата звернення: 08.04.2024).
237. Холодненко Д. В. Поняття контрольної функції органів публічної адміністрації. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С. 70–74.
URL: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-69-4-70-74> (дата звернення: 11.04.2024).
238. Захист прав споживачів фінансових послуг. Обговорення з учасниками фінансового ринку 6 серпня 2019 року. *Національний банк України*. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Круглий%20стіл_Захист%20прав%20споживачів.pdf?v=4 (дата звернення: 23.09.2024).
239. Гуляєва Л. Роль банків у системі розширеного відтворення ВВП. Формування ринкових відносин в Україні: збірник наукових праць. *Науково-*

- дослідний економічний інститут*. 2008. № 11(90). С. 96–101.
URL: https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Hulyaeva_2008_1.pdf (дата звернення: 27.03.2024).
240. Бабюк А. М. Поняття нормативності права. *Університетські наукові записки*. 2014. № 4. С. 15–21.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_4_4. (дата звернення: 13.03.2024).
241. Кузьмін О. Є., Мельник О. Г. Основи менеджменту : підручник. Київ : Академвидав, 2003. 416 с.
242. Понеділко О. В. Розвиток державного регулювання та нагляду банківської системи. *Економіка та держава*. 2010. № 5. С. 40–42.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_5_14 (дата звернення: 21.03.2024).
243. Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Законодавство національне. *ВУЕ*.
URL: https://vue.gov.ua/Законодавство_національне (дата звернення: 24.09.2024).
244. Подцерковний О. П. Загальні та спеціальні норми: проблеми виявлення та вирішення конкуренції. *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 6. С. 34–43. URL: <https://hdl.handle.net/11300/14796> (дата звернення: 25.09.2024).
245. Савчук С. С. Міжнародно-правові стандарти банківської діяльності : монографія. Київ–Одеса : Фенікс, 2019. 258 с.
246. Лобозинська С. М. Співвідношення державного регулювання та ринкового саморегулювання в процесі координації банківської системи. *Науковий вісник*. 2007. № 17. С. 184–189.
247. Ласукова А. С. Саморегулювання банківської діяльності у контексті забезпечення сталого розвитку суспільства. *Вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1. С. 28–33.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUABS_2014_1_9 (дата звернення: 03.09.2024).
248. Лещенко В. В. Організація системи банківського нагляду: структура, моделі, проблеми регулювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 6. С. 132–136. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/6_2016/27.pdf (дата звернення: 25.09.2024).

249. Івченко К. А. Шляхи вдосконалення банківського законодавства України. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр., м. Одеса / ред.: С. В. Ківалов, Л. І. Кормич, Ю. П. Аленін. 2013. С. 237–245. URL: <http://hdl.handle.net/11300/667> (дата звернення: 04.09.2024).
250. Остапенко Ю. І. Розвиток господарського законодавства України: систематизація та вимога змістовної модернізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Харків, 2021. 433 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19799> (дата звернення: 06.06.2024).
251. Приходько В. П. Базельські принципи банківського нагляду як концептуальний фактор правового регулювання банківської діяльності в Україні. *Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика* : зб. тез доп. І Міжнар. науково-практ. конф., м. Суми, 25–26 трав. 2006 р. 2006. С. 84–86. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/61962/5/Prykhodko_Bazelski_pryntsypu.pdf (дата звернення: 17.07.2024).
252. Савчук С. С. Міжнародно-правові стандарти банківської діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2018. 20 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/917/aref_Savchuk_S.S..pdf (дата звернення: 14.02.2024).
253. Гарбар Ж. В., Гарбар В. А. Саморегулівні організації в системі функціонування фінансового ринку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 15. С. 76–79. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/15_1_2017ua/19.pdf (дата звернення: 05.09.2024).
254. Домбровський В. С., Єременко Н. О. Поняття і сутність банківського нагляду в Україні. *Ефективна економіка*. 2014. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2844> (дата звернення: 09.07.2024).

255. Романчук В. І. Етапи правотворчого процесу в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 69–72. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.14> (дата звернення: 02.09.2024).
256. Легка О. В. Реалізація норм права: теоретико-правові аспекти. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 30–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_1_9. (дата звернення: 07.08.2024).
257. Гусейнов І. В. Етимологічний зміст становлення поняття "механізм реалізації правових норм". *Правова позиція*. 2022. № 3. С. 20–23. URL: <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2022-3.4> (дата звернення: 13.08.2024).
258. Лотиш О. Я. Стратегічний аналіз галузі : навч. посіб. Тернопіль : Екон. думка, 2019. 248 с.
259. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX : станом на 18 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 28.09.2024).
260. Сьомий апеляційний адміністративний суд. Усе про нормативно-правові акти в одному законі. *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/archive/1512388/> (дата звернення: 28.09.2024).
261. Про функціонування Єдиного глосарія правових термінів : Постанова Каб. Міністрів України від 17.05.2024 р. № 577. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-funktsionuvannia-iedynoho-hlosariia-pravovukh-s577170524> (дата звернення: 09.09.2024).
262. Назаренко Я. М. Види функцій Верховної Ради України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2010. № 14. С. 158–163. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/54651/1/Види%20функцій....pdf> (дата звернення: 10.07.2024).
263. Погорелова З. О. Нормотворчі повноваження Президента України: поняття і правова природа. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. № 72. С. 67–72. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.11> (дата звернення: 02.09.2024).

264. Гбур З. В., Галушкіна Л. В., Акімов О. О. Кабінет міністрів України: функції, повноваження та відповідальність. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 5. – URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=2680> (дата звернення: 29.09.2024). DOI: 10.32702/2307-2156-2022.5.3
265. Запотоцька О. В. Адміністративно-правовий статус Національного банку України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 18 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/84fc0b36-2626-41bf-90d9-36b2da30d0ca/content> (дата звернення: 29.09.2024).
266. Про Держфінмоніторинг. *Державна служба фінансового моніторингу України*. URL: <https://fiu.gov.ua/pages/zakonodavstvo/akti-visczih-organiv-vladi/pages/pro-sluzhbu/zagalni-vidomosti/pro-derzhfinmonitoring.html> (дата звернення: 23.09.2024).
267. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану (грудень 2023 р. - січень 2024 р.). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voennoho-17> (дата звернення: 04.09.2024).
268. Стратегія – НКЦПФР | НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ФОНДОВОГО РИНКУ. *НКЦПФР | НАЦІОНАЛЬНА КОМІСІЯ З ЦІННИХ ПАПЕРІВ ТА ФОНДОВОГО РИНКУ – НКЦПФР*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/about-us/strategy/> (дата звернення: 29.09.2024).
269. Інтеграція. Енциклопедія сучасної України : Електрон. ресурс / В. М. Трегобчук та ін. ; ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2011. URL: <https://esu.com.ua/article-12384> (дата звернення: 12.09.2024).
270. Громов О. У 2024 році ставлення банків до кредитування підприємців може змінитися на краще, але це залежить від низки чинників. *Banki.ua*. URL: <https://banki.ua/articles/u-2024-roci-stavlennya-bankiv-do-kredytuvannya-pidpryemciv-mozhe-zminytysya-na-krashche> (дата звернення: 29.09.2024).

271. Бескровна Л. О., Ісайко Т. А., Жуковська Л. Е. Планування і контроль на підприємстві : навч. посіб. Одеса : ОНАЗ ім. О.С. Поп., 2011. 122 с.
272. Про особливості застосування вимог Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями у зв'язку із запровадженням обмежувальних заходів : Постанова Нац. банку України від 26.03.2020 р. № 39 : станом на 22 груд. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0039500-20#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
273. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб : Закон України від 02.03.2015 р. № 218-VIII : станом на 5 жовт. 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/218-19#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
274. Національний банк України. ПАТ "Фінанси та Кредит" віднесено до категорії неплатоспроможних. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/pat-finansi-ta-kredit-vidneseno-do-kategoriyi-neplatospromojnih> (дата звернення: 29.09.2024).
275. Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України : Постанова Нац. банку України від 01.12.2014 р. № 758 : станом на 25 лют. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0758500-14#Text> (дата звернення: 29.09.2024).
276. Emergency Economic Stabilization Act of 2008. *Public law*. 2008. P. 110-343. URL: <https://www.congress.gov/110/plaws/publ343/PLAW-110publ343.htm> (date of access: 12.09.2024).
277. Directive - 2014/59 - EN - brrd - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32014L0059> (date of access: 29.09.2024).
278. Single supervisory mechanism - EUR-Lex. *EUR-Lex – Access to European Union law – choose your language*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal->

- content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:single_supervisory_mechanism (date of access: 29.09.2024).
279. Banking Act 2009. *Legislation.gov.uk*.
URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2009/1/contents> (date of access: 29.09.2024).
280. Financial Services Act 2012. *Legislation.gov.uk*.
URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/21/contents> (date of access: 29.09.2024).
281. Financial Instruments and Exchange Act 2006. *Financial Services Agency*.
URL: <https://www.fsa.go.jp/en/policy/fiel/> (date of access: 29.09.2024).
282. FSA Newsletter November 2008. *Financial Services Agency*.
URL: <https://www.fsa.go.jp/en/newsletter/2008/11.pdf> (date of access: 29.09.2024).
283. Возняковська К. А. Заходи впливу держави на процеси підтримання платоспроможності банків. *Правові умови сприятливого бізнес-клімату: досвід Німеччини та України* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 27 черв. 2019 р. / ред.: С. В. Ківалов, О. П. Подцерковний, М. Д. Василенко. Одеса, 2019. С. 40–42. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/f2aef425-450b-4196-bc4e-f5267ce38e3b> (дата звернення: 01.10.2024).
284. Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва : Закон України від 25.12.2008 № 800-VI : станом на 2 квіт. 2022 р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-17#Text> (дата звернення: 01.11.2024).
285. Фінансова і економічна криза. Наслідки для науково-технічної та інноваційної сфери України : Постанова Президії НАН України від 24.12.2008 № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0318550-08#Text> (дата звернення: 01.11.2024).

ДОДАТОК
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА
ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Злепко Н. Взаємодія банків та уряду в умовах застосування господарсько-правових засобів та елементів спеціальних режимів банківської діяльності. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8(36). С. 582–594. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8\(36\)-582-594](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-8(36)-582-594).
2. Злепко Н. І. Історичні аспекти виникнення, становлення і розвитку правового режиму воєнного стану в Україні. *Право.ua*. 2024. № 1. С. 19–26. URL: <https://doi.org/10.32782/law.ua.2024.1.3>.
3. Злепко Н. І. Особливості розгляду спорів за позовами юридичних осіб про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації. *Наше право*. 2024. № 1. С. 213–220. URL: <https://doi.org/10.32782/np.2024.1.28>.
4. Злепко Н. І. Проблема інституалізації кола спеціальних правових режимів банківської діяльності. *Економіка. Фінанси. Право*. 2024. № 4. С. 146–150. URL: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.4.30>.
5. Злепко Н. І. Спеціальні правові режими реалізації банківської діяльності за законодавством зарубіжних країн. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 267–271. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/64>.
6. Злепко Н. І. Зарубіжний досвід функціонування банківської системи в умовах екстраординарних правових режимів та способи його імплементації в Україні. *Право.ua*. 2024. № 3. С. 227–236. URL: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.3.5>.

Наукові праці які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Злепко Н. І. До питання про правові режими здійснення банківської діяльності в Україні: постановка проблеми. *Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства* : зб. тез наук. доп. і повідомл. XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. вчен., практикуюч. юристів, аспірантів та студентів (м. Харків, 18 листоп. 2023 р.). Харків, 2023. С. 283–287.

2. Злепко Н. І. До питання про функції господарсько-правових засобів регулювання банківської діяльності: аналіз проблеми. *Механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : Матеріали II науково-практ. конф. (м. Полтава, 14–15 черв. 2024 р.). Одеса, 2024. С. 25–29.
3. Злепко Н. І. Особливості стягнення заборгованості по проблемних кредитах в умовах дії екстраординарних правових режимів. *Юридична весна: права людини в умовах воєнного стану* : зб. тез Науково-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2024 р.). Харків, 2024. С. 97–101.
4. Злепко Н. І. Роль національного банку України в умовах здійснення банківської діяльності у період дії військового стану в Україні. *Юридична осінь 2023 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. молодих уч. та студентів (м. Харків, 17 листоп. 2023 р.). Харків, 2023. С. 255–260.
5. Злепко Н. І. Функціонування банківської системи в період дії правових режимів воєнного та надзвичайного станів: основні відмінності. *«Теорія та практика сучасної юриспруденції» випуск I 2024 року* : Матеріали науково-практ. конф. (м. Харків, 25 трав. 2024 р.). Харків, 2024. С. 14–18.
6. Zlepko N. The legal regime of martial law and the banking system of Ukraine. *Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами (м. Харків, 17 трав. 2023 р.). Харків, 2023. Р. 284–287.
7. Zlepko N. Theoretical insight on sanctioning foreign legal entities under ukraine's martial law. *Наука у мінливому світі: актуальні дослідження молодих науковців* : Матеріали 11 Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції іноземними мовами (м. Харків, 17 квіт. 2024 р.). Харків, 2024. Р. 338–343.